

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**İSLÂM HUKUKUNDA MERDÛD HADİS KULLANIMI
İLE İLGİLİ TEORİ PRATİK UYUMSUZLUĞU**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Tuğba TEKİRDAĞ**

**Danışman
Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE**

MART 2025, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“İslâm Hukukunda Merdûd Hadis Kullanımı İle İlgili Teori Pratik Uyumsuzluğu”
“**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Tuğba TEKİRDAĞ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: Hadis Anabilim Dalı

Program Adı: Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı: İslâm Hukukunda Merdûd Hadis Kullanımı İle İlgili Teori Pratik
Uyumsuzluğu

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 72 sayfalık kısmına ilişkin 25/03/2025 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı %17'dir.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 25/03/2025

Danışman: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Öğrenci: Tuğba TEKİRDAĞ

KILAVUZA UYGUNLUK

“İslâm Hukukunda Merdûd Hadis Kullanımı İle İlgili Teori Pratik Uyumsuzluğu”
başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım
Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Tuğba TEKİRDAĞ

Danışman

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE danışmanlığında **Tuğba TEKİRDAĞ** tarafından hazırlanan “**İslâm Hukukunda Merdûd Hadis Kullanımı İle İlgili Teori Pratik Uyumsuzluğu**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

25/03/2025

JÜRİ:

Danışman : **Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Dilek TEKİN** (İmza)
Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2025 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

... /... /2025

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

İSLÂM HUKUKUNDA MERDÛD HADİS KULLANIMI İLE İLGİLİ TEORİ PRATİK UYUMSUZLUĞU

Tuğba TEKİRDAĞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mart 2025

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ÖZET

İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanlar arasında özellikle Hz. Ali'nin hilafet döneminde İslâm toplumunda meydana gelen tefrika olayları hadis uydurma hareketinin başlamasına sebep olmuş, gerek siyasî, gerek itikadî gerekse fikhî konularda ihtilaflar yaşanmıştır. Bu olaylar güvenilir ve doğru haberi elde etme yöntemlerini geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamıştır ve bu alanlarda hadis kullanımına yönelik bazı ilkeler vaz edilmiştir. Bu çalışmada bu ilkelerin neler olduğu ortaya konulmuş ve İslâm hukukçularının koydukları bu kurallara uyup uymadıkları ve uymadılarsa hangi sebeplerle kuralları esnettikleri araştırılmıştır. Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve kaynaklarına değinilmiştir. Birinci bölümde çalışmamız ile ilgili temel kavramlar olan sünnet ve hadis, mütevâtir ve âhâd, makbul ve merdûd, yakîn ve zan, fıkıh ve ahkâm kavramları açıklanmıştır. İkinci bölümde ise İslâm hukukunda makbul hadis kullanımı zorunluluğu, hadislerde zaafiyetin beyan zorunluluğu, uydurma rivâyetlerle amel etmeme ve uyarısız nakletmeme zorunluluğu, fıkıhta zayıf ve uydurma hadis kullanımına dair âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmamız neticesinde âlimlerin, gerek itikatta gerek ahkâmda gerekse ahlak konularında zayıf hadislerle amel edilmeyeceğini belirtmiş olsalar da maalesef bu alanların hepsinde de zayıf hadis kullandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Fıkıh, Zayıf, Sahih

THEORETICAL AND PRACTICAL INCONSISTENCY IN THE USE OF REJECTED HADITHS IN ISLAMIC LAW

Tuğba TEKİRDAĞ

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, March 2025

Thesis Advisor: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ABSTRACT

In Islamic history, following the demise of the Prophet Muhammad (peace be upon him), particularly during the caliphate of ‘Alī ibn Abī Ṭālib, internal discord and divisions within the Muslim community led to the emergence of fabricated hadiths. These conflicts gave rise to disputes in political, theological, and jurisprudential matters. Consequently, efforts to develop methodologies for obtaining reliable and authentic reports gained importance, and certain principles were established concerning the use of hadiths in these areas. This study aims to identify those principles and examine whether Islamic jurists adhered to them. In cases where they did not, the study explores the underlying reasons for such flexibility or deviation. The research is composed of an introduction and two main chapters. The introduction outlines the subject, purpose, and sources of the study. The first chapter discusses the foundational concepts related to the research, such as *Sunnah* and *Hadith*, *mutawātir* and *āḥād*, *maqbūl* (accepted) and *mardūd* (rejected) reports, *yaqīn* (certainty) and *ẓann* (conjecture), as well as *fiqh* and *aḥkām* (legal rulings). The second chapter examines the necessity of using only acceptable hadiths in Islamic law, the obligation to clarify the weakness of a hadith, the prohibition of acting upon or transmitting fabricated reports without warning, and the scholarly views on the use of weak and fabricated hadiths within the context of *fiqh*. As a result of the study, it has been determined that although scholars have stated that weak hadiths should not be acted upon in matters of creed, legal rulings, or ethics, in practice, they have nevertheless utilized weak hadiths in all these areas.

Keywords: Hadith, Sunnah, Fiqh, Weak, Sahih

İÇİNDEKİLER

İSLÂM HUKUKUNDA MERDÛD HADİS KULLANIMI İLE İLGİLİ TEORİ PRATİK UYUMSUZLUĞU

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL BİLGİLER

1.1. Sünnet ve Hadis	15
1.2. Mütevâtir ve Âhâd	18
1.3. Makbul ve Merdûd	19
1.4. Yakîn ve Zan	21
1.5. Fıkıh ve Ahkâm	22

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN İSLÂM HUKUKUNDA KULLANIMI

2.1. İslâm Hukukunda Makbul Hadis Kullanımı Zorunluluğu.....	27
2.2. Hadiste Zaafiyetin Beyan Zorunluluğu	44
2.3. Uydurma Rivâyetlerle Amel Etmeme ve Uyarısız Nakletmeme Zorunluluğu.....	53
2.4. Fıkıhta Zayıf ve Uydurma Haber Kullanımı	57

SONUÇ	70
KAYNAKÇA.....	73

KISALTMALAR LİSTESİ

Bk.	: Bakınız
ÇAKÜ	: Çankırı Karatekin Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
MÜİFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ths.	: Tarihsiz
Vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslâmiyet, itikat, hukuk ve ahlak ile alakalı hükümleri içeren bir dindir. Bu alanların her biri Müslümanların inanç ve yaşayışını derinden etkileyen bilgileri haizdir. Her ne kadar bu üç alanı birbirinden kesin çizgilerle ayırmak, yani itikadın hukuktan hukuğun ahlaktan bağımsız olduğunu söylemek mümkün olmasa da bu alanlar genel bir bakış açısıyla birbirinden farklı ehemmiyette hükümleri muhtevidir. En önemlisi itikat alanıdır. İtikat alanındaki problemler diğer alanlardakilere göre kişinin Müslümanlığını daha derinden etkiler. Dolayısıyla bu alanlara kaynaklık edecek dinî delillerin de onlarla mütenâsip olma zorunluluğu vardır. Bu amaçla İslâm âlimleri tarih boyunca metodolojik çalışmalar yapmışlar ve hangi alanda hangi delillerin kabul edilebileceğini tartışmışlardır. Örneğin itikat alanının önemi sebebiyle “İtikat zanniyyât üzerine bina edilemez” ilkesini vaz ederek zannî delillerin İslâmiyet adına itikat oluşturamayacağı; zannî delillere dayalı itikadî hükümlerin kabulünün zorunlu olmayacağı; zannî delillere dayalı itikadî hükümleri reddedenlerin tekfir edilemeyeceği kuralları tespit edilmiştir.¹ Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210), haber-i vâhidlerin itikatta delil olamayacağını beş maddede izah etmiş ve ilk olarak âhâd haberlerin zan mahalli olmasını; dolayısıyla yakînî bilgi gerektiren meselelerde haber-i vâhidlere dayanmanın mümkün olmadığını söylemiştir. Çünkü haberlerin râvileri hatadan masum değillerdir. Râzî, Haşeviyye’yi, zan ifade eden mücerret zayıf rivâyetlerle Allah hakkında konuştukları için de tenkit etmektedir.² Ebü’l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684), *el-Küllîyyât* adlı eserinde şöyle der: وَحَكْمُ الْخَبَرِ الْوَاحِدِ أَنَّهُ يُوجِبُ الْعَمَلَ دُونَ الْعِلْمِ، وَلِهَذَا لَا يَكُونُ حُجَّةً فِي الْمَسَائِلِ الْإِعْتِقَادِيَّةِ، لِأَنَّهَا تَتَّبَنَى عَلَى الْإِعْتِقَادِ، وَهُوَ الْعِلْمُ. “Haber-i vâhidin hükmü ameli gerektirmesi ilmi gerektirmemesidir. Bu sebeple itikadî meselelerde delil olmaz. Çünkü itikadî meseleler

¹ Haber-i vâhidlerin itikadî konularda kullanılmasıyla alakalı tartışmaların bir özeti için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/352-355. Fakat ifade etmek gerekir ki teori pratik uyumsuzluğu kelamcılar için de geçerlidir. Hüseyin Kahraman, “Kelamdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri” adlı çalışmasında haber-i vâhidlerin itikadî meselelerde delil olup olamayacağı hususundaki tartışmanın teorik olduğunu kelamcıların kendilerinden emin bir şekilde ifade ettikleri “âhâd haber itikadda delil olmaz” ilkesini açık eserlerinde yazarların bile yeri geldikçe haber-i vâhidleri kullandıklarını ifade etmiştir. Kabir azabı örneğini vererek ehl-i sünnet kelamcılarının pek çok itikadî konuda âhâd haberi delil olarak ileri sürdüğünü belirtmiştir. Bk. Hüseyin, Kahraman, “Kelâmındaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2005): 107.

² Fahrüddîn er-Râzî, *Esâsü’t-takdîs*, (Kâhire: Mektebetü’l Külliyyeti’l-Ezheriyye, 2001), 215.

inanç üzerine yani kesin bilgi üzerine bina edilir. Haber-i vâhid ise gâlip rey düzeyinde bilgi verebilir.”³ Çünkü zannî delil kişide inanma zorunluluğu hissettirmez. Zannî delil tartışmalıdır, kabulü zorunlu değildir. Tartışmalı dinî delillerin bütün ümmetçe kabulünü beklemek abestir. İslâmiyet son ve en mükemmel din olması hasebiyle ve kıyamete kadar geçerli olması sebebiyle insanları ikna etmek durumundadır. İnsanları ikna etmeyecek zannî delillerin İslâmiyet adına bağlayıcı bir delil gibi sunulması dinin taşıdığı iddia ile mütenasip olmayacaktır. Bununla birlikte İslâm âlimlerinin itikadî pek çok konuda zannî delillere –örneğin haber-i vâhidlere- atfı yaptığı da bir hakikattir.⁴ Ancak bu atıfların muhaliflerini ikna etmediği ve tartışmaların bir türlü bitmediği de bir başka gerçektir. Örneğin nüzûl-i Îsâ ve Mehdî hakkındaki rivâyetlere rağmen günümüz kelimcileri hatta hadisçileri dahi bu rivâyetlere dayanarak hüküm vermektedirler. Örneğin Ahmet Yücel, “Mehdî İle İlgili Rivâyetlerin Bilgi Değeri” adlı çalışmasında “Mehdî ile ilgili rivâyetlerin mütevâtir olmaları bir yana, sahih oldukları bile tartışmalıdır. Mevcut rivâyetlerden hareketle Mehdî’nin geleceği ileri sürülemeyeceği gibi, bunlardan hareketle herhangi bir inanç da oluşturulamaz”⁵ sonucuna varmıştır. Bünyamin Erul da “Hadis Literatüründe Nüzûl-i Îsâ” adlı çalışmasında nüzûl-i Îsâ hadislerinin mütevâtir olmadığını, âhâd olduklarını, isnad ve metin açısından değerlendirilmesi gerektiğini, bunlardan bir kısmının müttefekun aleyh olduğunu, fakat bunların da âhâd olmaktan çıkmadığını, âhâd hadislerle de itikadın tespit edilemeyeceğini belirtmiştir.⁶

İslâm hukuku/fıkıh, İslâmiyet’in pratik hayatla alakalı hükümlerini içeren yönünü oluşturur. İslâm hukuku ana hatlarıyla ibadetler, beşerî ilişkiler, ticaret hukuku, yargılama hukuku ve ceza hukuku gibi bölümleri haizdir. İslâm hukukuyla alakalı Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok hüküm bulunmaktadır. İbadetlerle alakalı namaz, oruç, zekât ve hac bizzat Kur’ân’da emredilmiştir. Nikâh, boşanma, ticaret, miras, vasiyet, zina cezası,

³ Ebû’l-Bekâ, Eyyüb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ths.), 416.

⁴ Rıza Korkmazgöz, “Kelâm İlminde Haber-i Vahidin Bilgi ve Delil Değeri” adlı çalışmasında erken dönem bazı kelimci, usûlcü ve hadisçilerinin hadisleri mütevâtir-âhâd ayrımına tabi tutmadan sadece sıhhat şartlarını belirlediklerini ve bu şartları taşıyan hadisleri hem itikatta hem de amelde delil olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Bk. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/1 (2018), 229. Hadisçiler mütevâtir kavramını hicrî beşinci asırda eserlerine sokmuş ancak bu dahi hicrî yedinci asırda kaleme alınan ve hadis ilminin en temel klasiklerinden biri olan *Mukaddimetü İbni’s-Salâh*’da eleştirilmiştir. Bk. İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986), 267.

⁵ Ahmet Yücel, “Mehdî İle İlgili Rivâyetlerin Bilgi Değeri”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2014), 43.

⁶ Bünyamin Erul, “Hadis Literatüründe Nüzûl-i Îsâ”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, (İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2014), 124-125.

hırsızlık cezası, eşkıyalık (hirâbe) cezası gibi konularda Kur'ân'da âyetler vardır. Bu âyetlerin sübutu katîdir; yani Hz. Peygamber'den duyulduğu gibi sonraki nesillere aynen aktarıldığı kesindir, kuşkusuzdur. Bununla birlikte âyetler yoruma açık olmaları bakımından zannîdir; yani delaletleri katî değildir. Bu sebeple aynı âyeti farklı âlimlerin farklı yoruma tabi tuttıkları vakidir. İslâm âlimleri İslâm hukukunun sübutu zannî deliller ışığında oluşturulabileceği kanaatindedir. Buna göre itikat alanında genellikle bağlayıcı bir delil olarak görülmeyen hadisler, İslâm hukuku alanında bağlayıcı bir kanıt olarak sunulmuştur. Hemen hemen bütün mezhepler farklı metodolojik yaklaşımlara sahip olsalar da ve hadisler hakkında zaman zaman birbirleriyle uyumsuz yaklaşımlar sergileseler de son kertede hepsi hadisleri (haber-i vâhidleri) delil olarak kullanmıştır. Fakat burada da zannîlik devam ettiği için metodolojik tutarlılık amacıyla İslâm âlimleri hadislerin İslâm hukuku alanında kullanımına yönelik ilkeler vaz etmişlerdir. Aksi halde zannî delillerin yanlış ve standart dışı kullanımı İslâm hukuku açısından da sorunlara yol açma potansiyeline sahiptir ki ne yazık ki böylesi problemlere de yol açmıştır. İşte bu çalışmada İslâm hukukçularının İslâm hukuku alanında hadislerin kullanımı için tespit ettikleri ilkeler ortaya konulacaktır. Ayrıca İslâm hukukçularının koydukları bu kurallara uyup uymadıkları ve uymadırsa hangi gerekçelerle kuralları esnettikleri araştırılacaktır.

Araştırmanın Amacı

İslâm hukukunun aslî delillerinden birisi sünnettir. Sünnet genel olarak Hz. Peygamber'e atfedilen sözler, fiiller ve takrirler şeklinde tanımlanır. Buna göre Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen bir bilgi İslâm hukukunda verilen hükümlere kaynak teşkil edebilmektedir. İslâm hukukuyla alakalı başka pek çok meselede olduğu gibi bu konuda da İslâm hukukçularının kişiden kişiye mezhepten mezhebe değişen bir tavır olduğu görülmektedir. Hatta denilebilir ki İslâm hukukunda mezhepleşmenin temel etkenlerinden biri de sünnet ve hadis konusundaki yaklaşım farklılıklarıdır.⁷ İslâm hukukçularının İslâm hukukuna kaynak olarak aldıkları sünnet ve hadise dair bilgileri önemsiz gördükleri, sıhhatini araştırmadıkları, doğru yanlış her şeyi birbirine karıştırdıkları, güvenilirmez bilgilerle amel ettikleri, zayıf hatta uydurma haberlerle hüküm

⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed Avvame, *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, çev. Hayri Kırbaçoğlu, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989); Yüksel Salman, "Doğusu ve Tarihsel Gelişimi Bağlamında İslâm Hukukunda İhtilaf", *Eskiye* 42 (Eylül/September 2020): 927-960 <https://doi.org/10.37697/eskiye.745925>

verdikleri yönünde bir değerlendirme yapılırsa Müslümanlardan çoğunlukla tepki görecektir. Bu iddialar muhtevası itibariyle oldukça ağır ithamlardır. Bununla birlikte İslâm hukukçularının verdikleri hukukî mülahazalarda bütünüyle sahih kaynaklara dayandıklarını, zayıf hatta uydurma hiçbir habere itibar etmediklerini söyleme imkânına da sahip değiliz. İslâm hukukçularının öyle ya da böyle farklı gerekçelerle eserlerine zayıf ve uydurma haber aldıkları ve bunlarla amel ettikleri inkâr edilemeyecek bir gerçektir. İslâm hukukuyla alakalı çalışmalar yapan herkesin kabul etmek zorunda kalacağı ve İslâm hukukuyla alakalı pek çok eserde itiraf edilen bu hakikat aslında yaşanan teori pratik uyumsuzluğunun açık göstergesidir. Yani İslâm hukuku ve dinî ahkâm önemli ise bunun kaynağının da önemsenmiş olması beklenir. İslâm hukukuna kaynağı aşırı şüpheli bilgilerin girmesi onun güvenilirliğine açıkça zarar verir. O halde İslâm hukukçularının bu konularda hassas davranmış olmaları beklenir. Zayıf ve uydurma haberlerin fıkıh kitaplarına girmesinin engellenmiş olması arzu edilir. Fakat ne yazık ki fıkıh kitaplarında zayıf ve uydurma haberlerin hiç de azımsanmayacak kadar oldukları reddedilemez hakikattir. Bunun delilleri tez boyunca aktarılmıştır. Sonuç olarak İslâm hukukundaki bu teori pratik uyumsuzluğunun varlığı, sebepleri ve sonuçları araştırılmaya muhtaç görülmüştür.

İslâm hukukunun ilahî bir tarafı bulunduğu için İslâm hukukçuları verdikleri hükümleri dinî bir söylemle ve ilahî bir altyapıyla gerekçelendirdiklerinden kendilerinden bu fetva ve hükümleri dayandırdıkları delillerinin oldukça sağlam olması ve bu konuda oldukça titiz davranmaları beklenir. Yani sonuçta İslâm hukukçuları Allah'ın kullarından istediklerini tespit etmeye çalışan kimseler olarak takdim edilip kendi şahsî düşüncelerini arzeden kişiler olarak görülmezler. O halde temsil ettiklerini iddia ettikleri bu makamların gerektirdiği ölçüde dinî delillerinin sıhhati konusunda özenli davranmalarını beklemek abes olmayacaktır. Hasılı usûlüyle fûrûuyla teorisiyle pratiğiyle tam anlamıyla uyum içinde bir fıkıh inşa etmiş olmalarını beklemek bütün Müslümanların hakkıdır.

Hadisçiler, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyet ihtimalini araştırırlar. Bunun için isnad ve metin üzerinde detaylı çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Devasa boyutlardaki ricâl edebiyatı, ilelû'l-hadis ilmi, ihtilâfu'l-hadis literatürü ve şerhler bunun açık delilleridir. Bunun metodolojisini ortaya koyan yüzlerce hadis usûlü eseri yazılmıştır. Ricâl edebiyatına ait eserler incelendiğinde hadisçilerin râviler hakkındaki etraflı araştırmaları görülmektedir. Binlerce râvinin isimleri, yaşadıkları bölgeler, hocaları,

öğrencileri, adalet ve zapt durumları ve rivâyetleri bu kitaplarda serdedilmektedir. Bunca çabanın sonucunda hadisler hakkında sahih, hasen, zayıf ve uydurma türünden kanaatler serdedilmektedir. O halde zayıf ve uydurma haberler de delil olarak kullanılacaksa bunca çabanın anlamı nedir? Bu kadar emek dikkate alınmayacaksa bu emeğin verilmesinin sebebi nedir? Dolayısıyla hadislerin delil olarak kullanımında hadisçilerin emeklerinin zayi edilmemesini beklemek de abes olmayacaktır.

Araştırmanın amacı fakihlerin hadislerin delil olarak kullanımıyla alakalı teoride koydukları kurallara pratikte uyup uymadıklarıyla alakalı tespitlerin derlenmesidir. Bu araştırmada binlerce ciltlik fıkıh kaynaklarına girip zayıf ve uydurma haber tespiti yapılmayacak; bilakis bununla alakalı eski yeni bilimsel çalışmalardaki tespitler biraraya toplanacaktır. Böylece onlarca âlimin konuyla alakalı tespitleri üzerinden fakihlerin teori pratik uyumsuzluğu yaşayıp yaşamadıklarına dair bir sonuca varılacaktır.

Araştırmanın Kaynakları

Araştırma İslâm hukukçularının hadis kullanımı konusunda belirledikleri ilkelere ne ölçüde uyup uymadıklarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Malum olduğu üzere İslâm hukukuyla alakalı literatürün temel dayanaklarından biri de hadislerdir. Hadisler ise sahih olabildikleri kadar zayıf hatta uydurma da olabilmektedir. Zayıf hadislerin Hz. Peygamber’le ilişkisi zayıf iken uydurma hadislerin Hz. Peygamber’le ilişkisi yoktur; yok kabul edilmektedir. Bu türden haberlerin İslâm hukukunda delil olarak ileri sürülmesi İslâm hukukunun gücüne, iddiasına, muhtevasına, literatürüne ve güvenilirliğine zarar vermektedir. Dolayısıyla bu türden rivâyetlerin İslâm hukukçularınca ne ölçüde kullanılıp kullanılmadığının araştırılması gerekir. Bu araştırmada konuyla alakalı eski ve yeni kaynaklarda yer alan tespitler derlenip değerlendirilecektir. Sonuç olarak araştırmanın temel kaynakları İslâm hukukçularının hadis kullanımlarıyla doğrudan ilişkili eski ve yeni çalışmalardır.

Sahiron Syamsuddin, “Ebû Hanîfe’nin Âhâd Hadisi İslâm Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (Aralık-2003): 319-331. Bu çalışmada Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hakkında hadis kullanmadığı ya da hadislere aykırı fetvalar verdiği yönündeki ön yargılara ilişkin bilgiler sunulmakta ve bunların doğru olmadığına yönelik değerlendirmeler yapılmaktadır. Araştırmacı Ebû Hanîfe’nin amel etmediği hadisleri

kendi tenkit anlayışına göre sağlam kabul etmediği için fikhına dayanak olarak almadığı düşüncesindedir. Hatta araştırmacı, Abdulfettah Ebû Gudde'nin (1917/1997), Muhammed Zâhid el-Kevseri'nin (1879-1952) *Fıkhu ehl-i Irâk* adlı kitabına yaptığı tahkikinden şunu alıntılarmaktadır: Kevseri'ye göre, Ebû Hanîfe âhâd hadislerle alakalı olarak aşağıdaki kuralları uygulamıştır: Bunlardan ilki mürsel rivâyet de dâhil olmak üzere âhâd hadisler eğer daha güçlü bir delille çatışmıyorsa Ebû Hanîfe tarafından fıkha dayanak yapılmıştır.⁸ Dolayısıyla anlaşılmaktadır ki Ebû Hanîfe mürsel yani isnadı kopuk munkatı rivâyetleri de fıkhta delil olarak kullanmıştır.

Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetlerin Hadis Açısından Problemleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2011): 219-248). Bu çalışma Hanefî fıkıh eserlerinde hadis kullanımıyla alakalı bazı problemleri değerlendirmeye odaklanmıştır. Araştırmacıya göre örneğin Burhâneddin el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197), *el-Hidâye* ve Mecdüddin el-Mevsîlî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr* adlı çalışmalarında, zaman zaman hadislerden mülhem olan anlamın Hz. Peygamber'in sözü şeklinde aktarıldığı, mevkuf rivâyetlerin bir kısmının merfûlaştırıldığı, kaynağı tespit edilemeyen bazı haberlerin ve sayıları az da olsa bazı aşırı zayıf hadislerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu kitaplardaki hadisler konusunda dikkatli olunmalıdır.⁹ Araştırmacı çalışmasının sonucunda şu neticeye varmıştır: Hanefî fikhına ilişkin *el-Mebsût*, *Bedâi'u's-sanâ'i*, *el-Hidâye*, *el-İhtiyâr* ve *Kenzu'd-dekâik* isimli kitaplarda sübut açısından bazı problemli rivâyetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacıya göre bu problemler birden fazla hadisin tek bir rivâyetmiş gibi birleştirilmesi, hadislerden anlaşılanın Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi aktarılması, mevkuların merfûlaştırılması, kaynağı tespit edilemeyen rivâyetlere rastlanması ve hatta uydurma olduğu ileri sürülen haberlerin varlığıdır.¹⁰ Sonuç olarak araştırmacının tespitiyle pek çok Hanefî kaynaktaki hadislerin bir bölümü esasen zayıf, illetli hatta uydurmadır.

⁸ Sahiron Syamsuddin, “Ebû Hanîfe'nin Âhâd Hadisi İslâm Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (Aralık 2003):325.

⁹ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetlerin Hadis Açısından Problemleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2011), 219.

¹⁰ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 243.

Yusuf Acar, “Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî’nin Süneni”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (2014): 41-70. Bu çalışmada hadislerin kabulünde sahabe ve daha sonraki kuşakların uygulamalarını temel bir kriter olarak kabul ederek amel-i ehl-i Medîne düsturunu geliştiren İmam Mâlik’in (ö. 179/795) bu tutumunun, hadis literatürünün oluşumu sırasında yani hicrî ilk üç asırdaki hadis eserlerine ne ölçüde yansıdığı araştırılmıştır. Yazar Tirmizî’nin (ö. 279/892) *Sünen*’inden hareket ederek *Kütüb-i Sitte*’de, sahâbe ve sonraki nesillerin uygulamalarının, özellikle isnad açısından zayıf haberlerde bir takviye aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı üzerinde durmaktadır. Sonuçta yazar hicrî ilk üç asırda genellikle uydurma veya aşırı zayıf olmayan ama sahih de sayılmayan kısmen zayıf hadislerle bazı şartlarla amel edildiğini vurgulamıştır. Ona göre bu şartlardan biri de o rivâyetin muhtevasıyla sahâbenin, tâbiûnun ve sonraki nesillerin amel edip etmediğidir.¹¹

Kadir Gürler, “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî’i’l-Kabûl”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012): 5-28. Bu çalışmada yazar zayıf hadisle amel edilip edilemeyeceği konusunda telakkî’i’l-kabûl karinesiyle zayıf hadisin fıkıhta bir delil olabileceğini desteklemektedir. Yazar, zayıf hadisle amel meselesinde dikkat çekilen önemli hususlardan birinin, bir hükmün zayıf bir hadise uygunluğundan, o hükmün sadece o hadisten çıkarıldığı neticesine varılmasının yanlış olacağı kanaatindedir. Diğer bir ifadeyle fukahâ, bütün zayıf hadisler karşısında “amel edilir” veya “edilmez” diye genel ve toptan bir tavır takınmayıp, her olayı ve hükmü ayrı ayrı değerlendirmişler ve bazılarında zayıf hadisle amel edilebileceğini bazılarında ise edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Yazara göre burada şu hususa da değinmek gerekir: Haber-i vâhidler, bazen zâhiren sahih görünse de, hakikatte sahih olmayabilir. Aynı şekilde, zâhiren zayıf görünen bir hadis de, gerçekte zayıf olmayabilir. Yani hadisle ilgili ilk etapta varılan sıhhat hükmü hadisin hakikatteki durumunu değil zâhirî görüntüsünü yansıtır. O halde zayıf haberler de bir şekilde Peygamber’in sünnetini yansıtabilir. Bu sebeple İslâm âlimleri, hadis hakkında zayıf hükmü verilmiş diye onu hemen reddetmeyi yeğlememiş, onunla da amel etme imkânlarını aramışlardır. Çünkü onlar, asıl sorunun râviden kaynaklandığına, hadisle

¹¹ Yusuf Acar, “Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî’nin Süneni”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2014): 63.

amelin gerektiğine, fakat problemin rivâyetten yani râviden neşet ettiğine inanıyorlardı.¹² Kanaatimizce zayıf hadise zayıf hükmü vermek ve onun da sahih olabileceğini düşünmemek daha evlâdır. Çünkü aksi halde hadise zayıf hükmü vermek anlamsızlaşmaktadır. Yani bir hadise isnadındaki kopukluk ya da râvisinin güvenilirmezliği sebebiyle zayıf hükmü verildikten sonra “belki de sahihtir” denildiğinde muhatabın zihninde tam bir paradoks oluşmaktadır. Bu durum bir kanser hastasına “sağlıklı da olabilirsin” diyen hekime veya kolonları çürük bir binaya “sağlam da olabilir” diyen bir inşaat mühendisine ya da küflenmiş bir ete “yenilebilir” diyen gıda mühendisine benzer. Bunun kabulü isabetli olmasa gerektir.

Fetullah Yılmaz, “Zayıf Hadisi Makbul Kılan Unsurlar”, *Journal of International Management and Social Researches Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/12 (2019). Bu çalışmada hadisler hakkında sahih, hasen ve zayıf gibi sıhhat değerlendirmeleri yapıldığı, sahih ve hasen hadislerin amel edilebilir görülürken zayıf haberler konusunda mütereddit davranıldığı anlatılmıştır. Yazar, zayıf haberlere mütâbi veya şâhid hadislerin bulunması, hadisin muhtevasıyla başka âlimlerin amel etmesi ve bir hadis âlimince hadisin tashih edilmesi gibi durumlarda zayıf hadisin de desteklenmiş sayılarak hasen-sahih derecesine yükselebildiğini anlatmıştır. Hasılı makalede zayıf hadisin nasıl makbul kabul edildiğine yönelik örnekler incelenmiştir. Sonuçta yazar, bir hadis hakkında sahih olmadığına dair bir iddia görüldüğünde o hadisle alakalı hemen zayıf hükmü verilmemesi gerektiğini düşünmüştür. Yazara göre hadisin zayıf kabul edilmesinin teknik bir nedeni olabilir ve bu teknik sorun giderildiği takdirde hadisle amel edilmesi mümkün olur. Hasılı bir hadis başka tariklerle desteklenirse, âlimlerce amel edilirse ya da bir hadis münekkidi tarafından tashih edilirse amele uygun hale gelebilir. Hatta yazara göre hadis uydurma olmadıkça zayıf da olsa amel noktasında bir değeri vardır. Yazar âlimlerin aşırı zayıf olmamak şartıyla zayıf haberlerle itikat ve ahkâm dışında amellerin faziletine dair hususlarda amel edilebileceğini belirttiklerini hatta hakkında sahih nass bulunmayan ahkâma dair bazı meselelerde de bizzat zayıf hadislerle amel ettiklerini söylemiştir. Kanaatimizce buradaki bazı değerlendirmelerde de çelişkiler söz konusudur. Çünkü hem âlimlerin zayıf hadislerle amel ettiklerini söyleyip hem de âlimlerin zayıf hadisle amel etmelerini zayıf hadisi makbul kılan bir delil saymak kendi

¹² Kadir Gürler, “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: TelakkîBi’l-Kabûl”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012): 5-28.

içinde çelişkidir. Bir şey nasıl olur da kendisinin delili olabilir? Ayrıca bir hadisin bir hadis münekkidine tashih edilmesinin o hadisin zaafiyetini gidereceği yönündeki değerlendirme de ikna edici bir yöntem olarak görünmemektedir. Çünkü ortada sağlam olmadığı emareleri gösteren bir haber varken bir münekkidin neye dayanarak tashih ettiğini bilmeden o haberle amel etmek ya da onu makbul saymak tesâhül olacaktır. Malumdur ki hadis münekkitleri birbirleriyle uyumsuz yüzlerce hadis değerlendirmesinde bulunmuşlardır. “Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyan sahih bir hadistir” diye nitelenen kimi hadislerin “zayıf” olarak vassfedildiği vakidir.¹³

Ramazan Özmen “Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi” *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/6 (2017): 1-15. Bu çalışmada yazar Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) “zayıf hadisle amel” konusundaki görüşünü, klasik ve çağdaş Hanbelî kaynaklardan yararlanarak ortaya koymuştur. Klasik Hanbelî usûlünde İmam Ahmed’in bir hadisle ilgili “zayıftır” şeklinde ifade ettiği sözünün anlamı “ashâbu’l-hadîs’in metoduna göre bu şekildedir” demektir. Çünkü ashâbu’l-hadîs’e göre zayıf kabul edilen durumlar (irsâl, tedlis ve teferrüd gibi) fakihlere göre zayıf kabul edilmeyebilmektedir.¹⁴ Bazı âlimlerce Ahmed b. Hanbel’in zayıf hadisi kullanmasındaki amacın i’tibar ve onunla başka hadisleri desteklemek olduğu belirtilmiş olsa da eylemde durumun böyle olmadığı zayıf hadislerin, zayıf râvilerden hadis kullanmakta fayda olabileceği düşüncesiyle fikhî konularda da delil olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Çağdaş Hanbelî araştırmacılarından Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Ahmed b. Hanbel’in zayıf hadisle ameli konusunda üç rivâyetten bahsetmektedir:

Birinci rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, zayıf hadisle ameli reye öncelemektedir. Fakat bu, zayıf hadisi sahih kabul ettiği anlamına gelmemektedir. Ahmed b. Hanbel ilgili konuda başka hadis bulunmaması ve zayıf hadisin de kasten yalan söyleyen veya bununla itham edilen bir râvinin olmaması şartıyla zayıf hadisle ameli kabul etmektedir. Öyle ki konuyla ilgili sahih hadis veya sahâbî kavli varsa zayıf hadisle ameli kabul etmemektedir.

¹³ Örnek olarak bk. Mehmet Bağcı, “Zehebî’nin *Telhîsü’l-Müstedrek*’inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Marifeti’s-Sahâbe Örneği)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 134 vd.

¹⁴ Ramazan Özmen “Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/6 (2017): 6. Kanaatimizce irsâlin zaaf sebebi sayılmaması kabul edilemez bir durumdur. İrsâl senedin munkatı olması anlamına gelir. Senet munkatı ise söz konusu yerdeki râvi tanınmamakta demektir. Bu durumda adı ve niteliği bilinmeyen bir râviden hadis alınmakta ve bu haber de zayıf sayılmamaktadır. Bu isabetli olmasa gerekir.

Ona göre zayıf hadis, reyden önce sahâbî kavlinden sonra gelir. Takıyyüddin b. Teymiyye (ö. 728/1328), Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisten kastının hasen derecesindeki hadisler olduğunu belirtmektedir. Çünkü İbn Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in zamanında hadislerin sahih ve zayıf olmak üzere iki kısma ayrıldığını hadislerin sahih, hasen ve zayıf şeklindeki taksiminin onun döneminden sonra ortaya çıktığını bildirmektedir.¹⁵ Şöyle ki mütekaddimûn döneminde zayıf hadisten kastın müteahhirûn döneminde hasen olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel'e göre zayıf hadisin dereceleri vardır. Bundan dolayı zayıf hadis hüccet değilse de hüccetin bir parçasıdır. Ona göre zayıf hadisi destekleyen başka hadis bulunduğu takdirde zayıf hadis hüccet olur.

İkinci rivâyete göre Ahmed b. Hanbel, zayıf hadislerle ahkâma dair konularda değil fezâil konularında amel etmektedir. Yazarın bu konudaki kanaatine göre ister ahkâm konularında olsun ister fezâil konularında olsun sahih hadis dışındaki hadislerle amel edilmemesi gerekirdi. Çünkü bu durum Müslüman dünyasında olumsuz sonuçlara sebebiyet vermektedir.¹⁶

İmam Ahmed'den gelen üçüncü rivâyete göre ise Ahmed b. Hanbel, zayıf hadislerle fezâil konusunda amel etmemektedir. İmam Ahmed'in haberi zayıf olmasından dolayı tesbih namazını ve teyemmümün iki vuruşla yapılmasını müstehap görmemesinden bazı âlimler bu sonuca varmışlardır. Oysaki bu rivâyetler onun kendi ifadeleri değil âlimlerin kendi yapmış oldukları çıkarımlardır. Yazara göre biz buradan Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadislerle fezâilde amel etmediğini çıkaramayız.

Mansur Koçinkağ, "İmâm Şâfiî'ye Göre Fıkıh İlmi Açısından Hadisin İsnadının Sıhhati Yeterli midir?", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Şırnak University Journal Of Divinity Faculty*, 9/21 (2018). Bu makalede yazar İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) isnadı zayıf olan hadislerin sahâbî kavliyle veya fukahânın fetvasıyla desteklenmesi durumunda hüccet saydığını belirtmiştir.¹⁷ İmâm Şâfiî, isnadı zayıf olsa bile hadisi manayla aktaran kişinin fakih olması gerektiğini, ancak manayı değiştiren hususları bilen birinin hadisinin kabul edileceğini belirtir. İlâveten isnadı zayıf olan bir hadisin aynı

¹⁵ Ramazan Özmen, "Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi", 8. Kanaatimizce bu tür yaklaşımlar hakikatle örtüşmemekte yahut hakikati yansıttığı bilinmemektedir. Gerçek şu ki Ahmed b. Hanbel zayıf hadislerle amel etmiştir ve bunların aslında hasen hadis oldukları hiç de bilinmemektedir.

¹⁶ Ramazan Özmen, "Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi", 11-12.

¹⁷ Mansur Koçinkağ, "İmâm Şâfiî'ye Göre Fıkıh İlmi Açısından Hadisin İsnadının Sıhhati Yeterli midir?", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018): 10.

konudan bahseden başka hadislerle muhalif olmamasını da hadisin kabul şartlarından saymıştır. Ayrıca İmam Şâfiî âlimlerin genel kabulüne nail olmayan hadisleri de nesh edilmiş veya “Resûlullah’a özgü” gerekçesiyle amele uygun bulmamıştır.¹⁸ Yazar, makalesinde Şâfiî’nin sahih sayılan birçok hadisle amel etmediğine dair örnekler vermiştir. Ona göre bir hadis müttetekun aleyh bile olsa amele konu olmamışsa fukahâ nezdinde sahih addedilmesi mümkün olamaz. Bundan dolayı bir hadisin fukahâ nezdinde amele konu olması, isnaddan daha önemli bir kriter sayılmıştır.¹⁹

Hikmetullah Ertaş, “Makbul Hadis”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences*, 12/1 (2021): 68-98. Yazar bu çalışmasında mütekaddimûn öncesi, mütekaddimûn dönemi ve müteahhirûn dönemlerinde makbul hadis anlayışında görülen farklılıkları süreçsel olarak ele almıştır. Yazara göre mütekaddimûn öncesi eserlerde makbul hadis değerlendirmesinde en önemli isimlerden biri olan İmam Şâfiî’nin cedelci bir anlatıyla ele almış olduğu hadis konularının hadis ıstılâhlarının oluşum ve gelişiminde etkisi büyüktür.²⁰ Mütekaddimûn usûl eserleri öncesi isimlerinden biri olan İmam Müslim’in (ö. 261/875) mürsel haberi reddetmekle birlikte sika ve zabt sahibi bir râvinin rivâyetini muttasıl olarak aktarması şartıyla rivâyetleri makbul gördüğü belirtilmiştir.²¹ İmam Tirmizi’nin (ö. 279/892) görüşüne gelince, mürsel rivâyetin sahih olmadığını ve birçok hadis âlimine göre de zayıf görüldüğünü belirtmiştir. Ona göre “ziyadetü’s-sika” makbuldür. Ayrıca Tirmizî, hadislerin sahih ve zayıf şeklindeki taksimine hasen kavramını dâhil etmiştir. Bu şekilde makbul rivâyetin kavramsal çerçevesini genişletmiştir.²² Özetle mütekaddimûn usûl eserleri öncesi dönemde sahâbe, râvi ve mervi ile ilgili bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Râvinin zabtı ve mervinin de Kur’ân’a ve uygulamaya uygunluğunu kriter olarak şart koşmuşlardır. Aktarılan haber bu şartları haizse makbul, değilse reddedilmiştir. Sahâbenin bu tutumu dört halife döneminde meydana gelen fitne olaylarıyla daha da netleşmiştir. Bu dönemde yaşanan fitne olaylarından dolayı çok sayıda siyasî, itikadî ve fikhî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu da hadis uydurma faaliyetlerini tetiklemiştir. Bu durum hadis kabul

¹⁸ Mansur Koçinkağ, “İmâm Şâfiî’ye Göre Fıkıh İlmi”, 10.

¹⁹ Mansur Koçinkağ, “İmâm Şâfiî’ye Göre Fıkıh İlmi”, 23.

²⁰ Hikmetullah Ertaş “Makbul hadis”, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences*, 12/1 (2021): 5.

²¹ Hikmetullah Ertaş, “Makbul hadis”, 12.

²² Hikmetullah Ertaş, “Makbul hadis”, 13-14.

kriterlerinde isnadı ön plana çıkarmış; hicrî ikinci asırdaki tedvin faaliyetlerindeki kontrol mekanizması makbul hadisin kabul şartlarını şekillendirmede etkili olmuştur.

Mütekaddimûn döneminin önemli isimlerinden biri olan Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvîve'l-vâî* adlı eserinde makbul hadisle ilgili görüşünün, Şafiî'nin görüşüne benzediği söylenebilir. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Marifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde bazı kişilerin mürselleri dışında mürsel rivâyeti zayıf, ziyadetü's-sikayı makbul saydığı belirtilmiştir.²³ Ayrıca makbul hadis tanımlamasında sahâbeden sonraki râvilerin en az iki kişi olmasını zorunlu görmektedir. Dönemin diğer isimlerinden biri olan Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eserinde ziyâdetü's-sikayı makbul görürken, sahâbe mürseli dışındaki diğer mürsellerin adalet vasfından dolayı kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.²⁴ Ayrıca zayıf rivâyetin telakkîbi'l-kabul ile desteklenebileceği görüşündedir.

Müteahhirûn dönemi isimlerinden olan Kâdî İyâz (ö. 544/1149) *İkmâlu'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim* adlı eserinde Tirmizi'nin (ö. 279/892) ve Hattâbî (ö. 388/998) hadislerin taksiminde kullandığı sahih, hasen, zayıf şeklinde sınıflandırmasına katıldığını belirtmiştir. Bu dönemin isimlerinden olan İbnu's-Salâh eş-Şhrezûrî (ö. 643/1245) hadisleri sahih, hasen, zayıf şeklinde taksim etmiştir. Hasen hadisi iki kısımda değerlendirmiştir. İlk olarak hasen hadisin, râvilerin ehliyeti belirlenemeyecek şekilde gizlidir; fakat râviler yalancılıkla itham edilmeyip çok fazla hata edecek kadar da gafil değillerdir ve fîsk durumları da yoktur. Bu tarz rivâyetler aynı vasıflardaki bir veya birden fazla şahid ve mütâbi ile desteklenerek mâruf hale gelebilirler. Diğer bir değerlendirmesine göre ise hasen hadis, sıdk ve emanet bakımından sahih hadisin râvileri kadar güçlü olmasına karşın zabt ve ıtkân yönünden daha aşağı konumdaki râvilerin teferrüdü dolayısıyla haberi münker seviyesine düşürecek kadar zayıf ve mualllel olmayan hadistir.²⁵ İbnu's-Salâh telakkîbi'l-kabul konusunda, ma'mulün bih karinesi veya ümmetin fetvasının rivâyeti tashih etmeyeceğini belirtir. Ona göre bunlar rivâyetin sıhhati hususunda bir kriter değildir.

²³ Hikmetullah Ertaş, "Makbul hadis", 18.

²⁴ Hikmetullah Ertaş, "Makbul hadis", 20.

²⁵ Hikmetullah Ertaş, "Makbul hadis", 23.

Ayşe Esra Şahyar “Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/1 (2003): 31-49. Yazar hadis usûlî eserlerinde zayıf hadis konusu ele alınırken ısrarla zayıf hadislerle amel konusunun da işlendiğini ifade eder. Yazara göre zayıf hadislerle amel hususunda yaygın kanaat itikadî meselelerde ve helal-haram hükümlerinde zayıf hadisle amel edilemeyeceği; bununla birlikte fezâil konularında amel edilebileceği yönündedir. Erken dönem pek çok hadis âlimi helal-haram konularında zayıf hadislerin rivâyetine olumsuz bakarken fezâil konularında zayıf hadislerin rivâyetini onaylamıştır. Bu da zayıf hadisler konusunda helal-haram ve fezâil ayrımının çok erken dönemlerde yapıldığını göstermektedir. Yazara göre erken dönemlerden yapılan nakillere göre hadisçiler helal ya da haramla ilgili hadislerin sika râvilerden gelmesine özen gösterdikleri halde rikâk, meğâzî ve fezâil konularında sadûk râvilerden hadis tahammülü ve rivâyetine müsamahakâr bakmışlardır. Fakat bu dönemde zayıf hadislerle amel diye bir husus vurgulanmamıştır. Hatta bu durum İbnü’s-Salâh’a (ö. 643/1245) kadar da sürdürülmüştür. Bir farkla ki öncekiler bir nevi hasen derecesindeki zayıf hadislerin rivâyetini onaylarken İbnü’s-Salâh gerçek anlamda zayıf hadislerin rivâyetini de buna katmıştır. Zayıf hadislerle amel edilebileceği fikrini ilk ortaya atan ise İmam Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî’dir (ö. 676/1277). O,

ويجوز عند أهل الحديث وغيرهم التساهل في الأسانيد ورواية ما سوى الموضوع
من الضعيف والعمل به من غير بيان ضعفه في غير صفات الله تعالى والأحكام
كالحلال والحرام وغيرهما وذلك كالقصص، وفضائل الأعمال، والمواعظ وغيرها
Hadisçilere ve diğer ilim adamlarına
göre Allah’ın sıfatları ve helal-haram hükümleri gibi akaid ve ahkâmla ilgili
konular haricinde kıssalar, amellerin faziletleri, vaazlar ve benzeri konular gibi
hususlarda senedlerde müsamahakâr davranılması, mevzû hadis dışındaki zayıf
hadislerin rivâyet edilmesi ve bunlarla amel edilmesi câizdir.²⁶

²⁶ Nevevî, Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985), 48. Teoride bu ifadeyi ilk defa kullanan Nevevî olsa da zayıf hadislerin akaid, ahkâm ve fezâilde kullanımı erken dönemlerden itibaren vardı. Hadisçiler, sırf sahih hadisleri toplayan eseri ilk defa Buhârî ile yazdılar. Buhârî öncesinde ve sonrasında hadisçilerin eserlerinde yüzlerce zayıf hatta uydurma hadis nakledilmiş ve bunlar delil olarak kullanılmıştır.

görüŖüyle zayıf hadislerin rivâyeti fikrini zayıf hadislerle amele evirmiŖtir. Nevevî sonrası âlimler bu fikri benimsemiŖler ve zayıf hadislerle ameli bazı Ŗartlara bağlamaya çalıŖmıŖlardır.

Abdurrahman Yılmaz, “Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 20/2 (2022): 311–337. Yazar zayıf hadisle alakalı kavramları inceledikten sonra zayıf hadislerin takviyesi konusuna değinmiŖtir. Bu noktada isnad yoluyla takviye gibi isnad dıŖı yöntemlerle takviye meselesini de ele almıŖtır. Bu noktada en erken örneklerin İmam Ŗâfiî (ö. 204/820) tarafından verildiğini ve mürsel hadisin onun tarafından bazı karinelerle takviye edildiğini söylemiŖtir. Muhaddislerin daha çok isnad takviyesine odaklandığını, fukahânın ise isnad dıŖı amelî ittifak, telakkîbi’l-kabul, istidlal ve fetva, sahâbî kavli, Kur’ân, kıyas ve keŖf gibi takviye yöntemlerini kullandıklarını belirtmiŖtir.

AnlaŖılmaktadır ki konu İslâm ilâhiyatı ve hadis-fıkıh ilişkisi bakımından oldukça önemlidir. Zayıf hadislerle amel meselesi pek çok akademik çalıŖmada değışik yönleriyle ele alınmıŖtır. Bütün bu çalıŖmaları burada saymaya ve içerikleri hakkında kısmen bilgiler sunmaya kalkılırsa yüzlerce sayfayı işgal edecek bir hacim tutacaktır. Bu çalıŖmaların her biri konunun değışik veçhesine ışıık tutmaktadır. ÇalıŖmaların özü Ŗudur: Hadislerin sahihi kadar zayıfı hatta uydurması da vardır. Hadisler akaid, fıkıh ve ahlak alanlarında dinî birer delil olarak kullanılmıŖtır. Delil olarak kullanılan hadislerin hepsi sahih değildir. Zayıf hadislerin delil olarak kullanımı noktasında çeŖitli gerekçeler ileri sürölmüŖtür. Bununla birlikte zayıf hadislerin İslâm hukuku alanında kullanımıyla ilgili temel ilkeleri konuyla alakalı fikir beyan eden ulemânın eserlerinden derleyerek sunan ve İslâm hukukçularının bu ilkelere ne ölçüde uyup uymadıklarına yönelik tespitleri yine konuyla alakalı eserlerden bulup serdeden bir tez çalıŖmasına tesadüf edilmemiŖtir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TEMEL BİLGİLER

1.1. Sünnet ve Hadis

Hız. Peygamber, İslâm'ın ve Kur'ân'ın mübelliği ve mübeyyiniğir. Onun âyetleri uygulama ve yorumlama biçimi, hayatı boyunca yapmayı hedeflediğı şeyler, davranış kalıpları, düşünce biçimi, hayat tarzı ve alışkanlıkları sünnetini oluşturmaktadır. Bu sünnet, Kur'ân'dan, siyerden, hadislerden, fıtrattan ve akıldan tespit edilebilmektedir. Hız. Peygamber Kur'ân'da sarıh ve kesin ifadelerle bildirilen bir konuda Kur'ân'a aykırı sünnet koyamaz. Kur'ân'ın "yapın" dediğine "yapmayın", "yapmayın" dediğine "yapın" diyemez, demez. Beyan eden, beyan ettiğine aykırı davranamaz. Peygamber, vahiyle çelişemez. Tefsir, tefsir ettiğı şeyi nakzedemez. Dolayısıyla Kur'ân'da açıkça yer almış bir husus Hız. Peygamber'in de sünnetidir. Kur'ân merhameti emrettiyse merhamet artık nebevî sünnettir. Kur'ân adaleti emrettiyse adalet artık nebevî sünnettir. Hasılı Kur'ân'da yer alan temizlik, dürüstlük, cihat, istikamet, anne babaya saygı, infak, tasadduk, zikir, dua, örtünme, evlilik, helal rızık gibi emirlerin hepsi birer sünnettir. Siyer de sünnetin kaynaklarından birisidir. Hız. Peygamber'in bütün hayatını konu edinen siyer ilmi onun hayatı boyunca neyi hedeflediğini, neyle ilgilendiğini ömrünü neye vakfettiğini bildirmektedir. Buradan da Hız. Peygamber'in hayat tarzı, davranış kalıpları ve düşünüş biçimi anlaşılmaktadır. Hasılı siyer sünnetin en önemli tespit araçlarından biridir. Bu anlamda Hız. Peygamber'in Mekke döneminde tevhit tebliğı ve Medine döneminde îlây-i kelimetillâh uğruna cihadı en büyük sünnetleridir. Fıtrat, Allah'ın insanları yarattığı biçimdir. İnsan Allah'ın özel ikramlarına muhatap kılınmıştır. Bütün dünyada insanoğlu ortak bir fıtrata sahiptir. Selim fıtrat sahibi insanlar bütün dünyada ortak şeylerden hoşlanıp ortak şeylerden tiksiniırler. İslâmiyet evrensel bir din olduğı ve kıyamete kadar bütün insanlara hitap edeceği için fıtrata aykırı hükümler içermemesi gerekir. Bu

bakımdan sünnetin de insan fitratına uygun olması icap eder. Aksi halde kıyamete kadar insanların fitraten reddetmek durumunda kaldıkları bir sünnete inanmalarını beklemek abes olacaktır. Benzer bir durum akıl için de geçerlidir. Sünnetin insanlığın ortak aklına uygun olma zorunluluğu vardır. İnsanlığın ortak aklına aykırı bilgiler Hz. Peygamber'in sünneti olamaz. Böyle bir sünneti bütün insanlığın kabul etmesini beklemek mümkün değildir. Çünkü Allah hem insanı akıllı yaratıp hem de aklını kullanmasını yasaklayamaz. İnsanın din ile mükellef kılınmasının sebebi akıllı olmasıdır. Akıl en büyük nimettir. Aklı olmayanın dinî de yoktur. Sonuç olarak aklın temel ilkeleri Hz. Peygamber'in de sünnetidir. Örneğin hastayken tedavi olmak, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için ticaret yapmaları, insanlığın devamı için evlenmek, savaşlarda masum çocukların, yaşlıların, kadınların korunması, sağlığa zararlı maddelerin yasak olması gibi hususlar akla dayanır ve bütün insanlığın temel değerleridir. Bunlara aykırı bir şeyin sünnet olması imkânsızdır.

Sünnet, Kur'ân'dan sonra İslâm dininin ikinci kaynağıdır. İslâm ilâhiyatında sünnete atıf yapılmayan hiçbir alan yoktur. Hatta pek çok İslâm âlimine göre sünnet, Kur'ân'ın da anlamını belirlediğinden oldukça önemlidir. Bir anlamda sünnet son sözü söyleyendir. Bununla birlikte sünnetin sübutu ve delaleti Kur'ân kadar net değildir. Bu durumda ister istemez sünnet olarak ileri sürülen hususlarda daha fazla tartışma olabilmıştır. Kimi âlimin sünnet saydığı bir konuda bir başka âlim sübut tartışması açabilmıştır. Yine kimisinin sünnet saydığı bir davranışı bir başkası örfî ve tarihsel görebilmiştir. Sonuç olarak sünnet, İslâm dinini doğru anlama noktasında oldukça ehemmiyet arzetsen de sünnetin kendisinin doğru anlaşılması da oldukça mühimdir.²⁷

Hiz. Peygamber yaşamı boyunca elbette konuşmuş, sohbet etmiş, vaaz vermiş ve sahâbîleriyle istişare etmiştir. Onun İslâmiyet'le ilgili beyanlarda bulunduğu, Kur'ân'ı açıkladığı ve hutbeler irad ettiğı muhakkaktır. Bununla birlikte bu konuşmaların bire bir kaydedilmediğı, kaydedilme imkânının olmadığı da bir hakikattir. Hiz. Peygamber kendi yaşamında hadislerin yazılmasını emretmediğı gibi bilakis yazılmış sözlerinin imha edilmesini istemiştir.²⁸ Dolayısıyla hadisler Hiz. Peygamber'in vefatını takip eden on

²⁷ Detaylı bilgi için bk. Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe neteâmelümaa's-sünne en-nebeviyye*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1999).

²⁸ Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-1999): 91-121.

yıllar içerisinde sahâbîlerin, tâbiîlerin ve râvîlerin Hz. Peygamber'e atfen oluşturdıkları metinlerdir. Yani hadisler, Hz. Peygamber'in ağzından dökülmüş cümleler değil de Hz. Peygamber'e, sahâbeye ve tâbiîne atfedilen, isnad edilen, izâfe edilen metinlerdir. Bu metinlerin kelimesi kelimesine Hz. Peygamber'e aidiyet iddiası da yoktur. Hadisler mânâden rivâyet olup lafızlarının değil mânâsının Hz. Peygamber'e aidiyet iddiası vardır.²⁹ Sonuç olarak hadisler hem sübut hem de delalet açısından zannîdir; yani yoruma, değerlendirmeye, tartışmaya açıktır. Bütün herkesin aynı hadisi kabul ve aynı şekilde yorumlama zorunluluğu yoktur; tarih boyunca da olmamıştır, olmayacaktır. İslâm mezheplerinin oluşma sebeplerinden biri de hadislerin farklı usûllerle kabulü ve yorumudur.

Hadisler sünneti gösterdiği iddiasıyla bütün İslâm ilâhiyat ilimleri tarafından delil olarak kullanılmıştır. Hatta İslâm ulemâsı hadis taraftarı olmak ve olmamak gibi bir ayrıma bile tâbi tutulmuştur. Hadisleri sahih olsun olmasın akaid, fıkıh, ahlak gibi her konuda delil sayan ve reyî mümkün olan en üst seviyede dinî ilimlerin dışına itmeye çalışan kesim ehl-i hadis adını almıştır. Buna mukabil az da olsa reyî ve reye dayalı istidlali savunanlara ehl-i rey denilmiştir. Sonuç olarak hadislere yaklaşım tarzındaki değişimler İslâm ulemâsını çok derin ayrılıklara sürüklemiştir. Günümüzde de sahih olsun olmasın her hadisi savunmayı dindarlık sayanlar yanında hadislere oldukça mesafeli duran kesimler de bulunmaktadır ve bunlar arasındaki münakaşalar mütemadiyen devam edegelmektedir.

Sünnet ve hadis meselesinde önemli bir nokta da sünnet ile hadisin aynı olup olmadığıdır. Ehl-i hadis ulemâmızın önemli bir bölümü sünnet ve hadis kelimelerini aynı anlamı ifade etmek için kullanmaktadır. Örneğin *Sünen / Sünnetler* adıyla kitaplar yazıp hadisleri rivâyet etmektedirler. Halbuki sünnet, bir çıkarımdır, yorumdur, içtihattır. Sünnet, Hz. Peygamber'in düşünce tarzına yönelik bir tahmindir. Hadis ise rivâyettir. Sünnete delalet etmesi muhtemel metindir. Her hadis doğrudan sünneti de gösterir denilemez. Sünnete delalet eden yegâne şey rivâyet olmadığından hadisin sünnete delaleti konusunda i'mâl-i fikir yani içtihat yapılmak zorunluluğu vardır. Sonuç olarak sünnet ve hadis eş anlamlı ve aynı değildir. Bu iki kavramın aynı anlamda kullanılması pek çok yanlış da beraberinde getirmektedir. Kur'ân ve âyet kavramlarını aynı anlamda

²⁹ İshak Emin Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 241 vd.

kullanmak, yani sadece bir âyete dayanarak bir olgunun Kur'ân'da olduğunu iddia etmek nasıl yanlış olacak ise sadece bir hadise bakıp o hadiste ifade edilenin sünnet olduğunu söylemek de aynı şekilde hata olacaktır.

1.2. Mütevâtir ve Âhâd

Haberler yaygınlıkları bakımından mütevâtir ve âhâd ayrımına tabi tutulurlar. Bazı haberler vardır ki insanlık içinde çokça yayılmış ve artık reddedilemez hale gelmiş olurlar. Bunlara mütevâtir denilir. Nesilden nesile aktarılan, yalanlanması mümkün olmayan, kabulü zorunlu olan ve yanlış olma ihtimali bulunmayan böylesi haberler ancak delâlet bakımından tartışılabilir. Mütevâtir haberler katî, kesin, yakînî bilgi verir. Bu türden haberler bütün insanlığı bağlar; yani mütevâtir haberlerin sadece dinî alanla sınırlanması mümkün değildir. Bir haber mütevâtir ise Müslüman olsun olmasın herkesçe kabul edilmek zorundadır. İslâm âlimleri bir haberin mütevâtir olabilmesini üç şarta bağlamışlardır:

1- Haberin yalan üzerine birleşmesi aklen ve âdeten imkânsız görülecek bir toplulukça nakledilmesi ilk şarttır. Buna göre yalan üzerine birleşmesi mümkün görülebilecek insanlarca aktarılan haberler mütevâtir olamaz. Çünkü böylesi haberleri kabul etme zorunluluğu olmaz. Haberi nakleden insanların son derece güvenilir görülmesi, büyük İslâm âlimi olması, çok ibadet etmesi, hayatı boyunca yalan söylemediğinin iddia edilmesi mütevâtirlik açısından hiçbir ehemmiyet arz etmez. Zira mütevâtirlikte muhatap yalnızca Müslümanlar değildir. Müslüman olmayanların haberi nakleden kişinin dindarlığıyla ilişkisi yoktur.

2- Mütevâtirliğin ikinci şartı, haberi nakleden büyük topluluğun haberin kaynağına kadar aynı şekilde devam etmesidir. Eğer haber herhangi bir tabakada yalan üzerine birleşmesi mümkün bir toplulukça nakledilirse mütevâtir olmaktan çıkar. Çünkü o tabakayı oluşturan kişilere inanma zorunluluğu yoktur. Bu bakımdan Hz. Peygamber'e atfedilen herhangi bir haber için râvi incelemesi yapılıyorsa, râvileri sayılıyorsa, kitaplarda araştırılıyorsa söz konusu haber mütevâtir sayılamaz.

3- Mütevâtirliğin üçüncü şartı ise haberin duyularla algılanabilir bir konuyu içermesidir. Yani haberin muhtevası görme, duyma ya da hissetme duyularıyla algılanabilir olmalıdır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in Allah'tan vahiy aldığı, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu, Kâbe'nin Beytullah olduğu türünden inançlar mütevâtir bir haber

olarak nakledilemez. Bunlar iman konularıdır ve insan duyularını aşan hususlardır. Fakat Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı şekilde sonraki nesillere aktarıldığı, Kâbe'nin Mekke'de bulunan yapı olduğu, Muhammed isminde bir kişinin Mekke'de peygamberlik iddia ettiği gibi bilgiler mütevâtiren aktarılır, aktarılmıştır.

Mütevâtir olmayan her haber, âhâddır, haber-i vâhiddir. Yani yalan üzerine birleşmesi mümkün görülebilir bir toplulukça kendileri gibi yalan söyleme ihtimalleri olan topluluktan aktarılan bilgiler âhâddır. Âhâd haberlerin kabulü zorunlu değildir, yanlış hatta yalan olması muhtemeldir, yalanlanması mümkündür. Çünkü haberi nakleden râvilere güvenme zorunluluğu yoktur. Râvilerin yalan söyleme, yanlış anlama, yanlış aktarma, yanlış duyma, eksiltme, çoğaltma ve saptırma gibi tasarruflarda bulunma ihtimali vardır. O halde İslâmiyet adına böylesi haberlerin kabulü zorunlu olmaz. Âhâd bir haberi kabul etmeyen tekfir edilmez, edilemez. İslâm tarihi boyunca İslâm âlimleri pek çok âhâd haber üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Kimisinin hüccet kabul ettiği habere diğeri itiraz etmiştir. Fakat bu türden haberler bütünüyle uydurmadır da denilemez. Çünkü insanlık tarihi boyunca insanların kabul edip benimsedikleri bütün haberler mütevâtir de değildir. Yani mütevâtir olmayan hiçbir haber kabul edilemez demek bütün insanlığı büyük bir boşluğun içine itmek demektir. Sonuç olarak âhâd haberler de hayatın bir parçasıdır ve gerekli incelemeler yapıldıktan sonra belli konularda belli düzeylerde delil olarak ileri sürülebilir.

Âhâd haberlerle alakalı bilinmesi gereken bir husus da bütün haber-i âhâdların aynı düzeyde olmadıklarıdır. Bazı âhâd haberler vardır ki diğerlerine nazaran daha fazla yaygın olabilmışlerdir. İslâm âlimleri bunu ifade etmek üzere meşhur, müstefiz, aziz, fert ve garib gibi terimler kullanmıştır. Bununla birlikte meşhur da olsa haber âhâdlıktan çıkmaz, mütevâtir olmaz.

1.3. Makbul ve Merdûd

İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in vefatını takip eden birkaç on yıl içerisinde Müslümanlar arasında cereyan eden siyasî, itikadî ve fikhî ihtilaflar sebebiyle Hz. Peygamber'in otoritesini istismar etmek amacıyla hadis uydurulduğu bir gerçektir. Hadis ilminin temel amacı Hz. Peygamber'in otoritesini hadis uydurarak istismar edenlerin amaçlarına ulaşmalarını engellemektir. Bu amaçla hadisçiler rivâyetlerin güvenilirlik derecesini ölçmek amacıyla pek çok kurallar koymuşlardır. Hadisçiler dışındaki diğer

âlimler de rivâyetlere mutlak güven duymamış yeri geldikçe hadis tenkidi yapmışlardır. Sonuç olarak Hz. Peygamber’e atfen nakledilen haberler âhâd kategorisinde oldukları için zan ifade edip; hadis tenkidine açıktır ve muhtaçtır. Hadis tenkidi sonucunda rivâyetin güvenilir ya da güvenilmez olduğu konusunda bir kanaate varılmaktadır. Bu kanaat de zannî olup âlimler arasında tartışmaya açıktır. Yani hadis tenkidi içtihadîdir. Bir âlime ya da bir mezhebe göre güvenilir olan rivâyet başka âlimlere ve mezheplere göre güvenilmez bulunabilir. Bununla birlikte elbette hadis tenkidinin temel ilkeleri de vardır ve olmalıdır. Örneğin hiç isnadı olmayan ya da isnadında inkıta bulunan bir haberi, râvileri arasında kezzâb ya da meçhul bulunan bir hadisi, Kur’ân’ın ve İslâm’ın temel ilkeleriyle açıkça çelişen bir rivâyeti makbul addetmek mümkün değildir. Hasılı hadis tenkidinin içtihadî olması kuralsız, ilkesiz, metotsuz, keyfî olduğu anlamına gelmez.

Hadisçiler bir haberi sahih sayabilmek için o haberin beş kriteri sağlaması gerektiğini düşünürler. Öncelikle hadisin isnadının muttasıl olup olmadığına bakarlar. Çünkü isnad muttasıl değilse düşen râvinin kim olduğu ve hadis rivâyetine ehil olup olmadığı bilinmediğinden söz konusu hadise sahih demek imkânı kalmaz. Dolayısıyla munkatı bir habere güvenilemez. İkinci olarak râvilerin adalet ve zabt sıfatları incelenir. Râvinin Müslüman, akıllı, bâliğ ve murûet sahibi olması adaletini; hadisleri ezberlemişse doğru ezberlemesi, yazmışsa yazdıklarını koruması ve rivâyet ettiği hadisleri karıştırmayacak şekilde uyanık (müteyakkız) olması zabtını gösterir. Ayrıca hadisleri mânen rivâyet ediyorsa manayı bozacak durumları bilmesi de zabt sıfatıyla alakalıdır. Son olarak hadisin daha güvenilir hadislerle çelişmemesi (şaz olmaması) ve hadisin sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunmaması (muallal olmaması) da araştırılır. Hadisçiler için bir hadise sahih diyebilmenin asgari kriterleri bunlardır. İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) bunu şöyle ifade etmiştir: *فَهَذَا هُوَ الْحَدِيثُ الَّذِي يُحْكَمُ لَهُ بِالصِّحَّةِ بِلاَ* “İşte bu ehl-i hadise göre hiç ihtilafsız sıhhat hükmü verilebilecek hadistir”.³⁰Başka âlim ve mezheplere göre ise hadisin Kur’ân’la, fıtratla, akılla, mâruf ve meşhur sünnetle, amel-i ehl-i Medine ile, tarihî gerçeklerle ve İslâm dininin küllî ilkeleriyle uyumu da bir hadise sahih diyebilmenin temel kuralları arasındadır. Fakat şu da bilinmelidir ki bütün bu değerlendirmeler yukarıda da arz edildiği üzere içtihadîdir, sübjektiftir ve zannîdir.

³⁰ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, 13.

Sahih ya da en azından hasen, dolayısıyla makbul olmayan isnadında ya da metninde problem bulunan hadisler ise merdûd sayılır; yani güvenilmez bulunur. Böylesi hadislerin Hz. Peygamber'e atfedilmesi daha risklidir. Çünkü bu durumda Resûlullah'a ait olmayan bir bilginin ona izâfe edilmesi tehlikesi doğar. Bir anlamda kıyamete kadar bütün Müslümanlar esasen Peygamberlerine ait olmayan bir bilgiyi dinî bir hakikatmiş gibi alıp kullanmak durumunda kalırlar. Bu da dinin sâfiyetini, duruluğunu, berraklığını, tadını, rengini ve kokusunu bozan bir durum olur. Bu sebeple İslâm âlimleri yazdıkları eserlerde kullandıkları, delil olarak ileri sürdükleri ve görüşlerine dayanak kıldıkları hadislerin merdûd olmamasına dikkat etmek durumundadırlar. Ayrıca eğer merdûd bir rivâyete herhangi bir sebeple eserlerinde yer vermişlerse o rivâyetin zaafiyetine hatta uydurma olduğuna işaret etmek durumundadırlar. Çünkü onların eserlerini okuyan ve hadis tenkidini bilmeyen insanlar söz konusu rivâyetin o eserlerde olmasına aldanarak onları sahih yani makbul zannedebilir. Hadisçiler merdûd rivâyetler için zayıf, munkatı, mürsel, muallak, mudal, şaz, münker, müdelles ve mevzû gibi ıstılahlar kullanmışlardır. Bunların her biri hadisin isnadında ya da metninde bir kusura işaret etmektedir.

1.4. Yakîn ve Zan

İnsanoğlunun bazı bilgileri kesindir, mutlak; yani insan o bilginin doğruluğundan emindir ve hiçbir şüphesi yoktur. Bu türden bilgiler insanın duyularıyla ve aklıyla oluşabileceği gibi yalan söylemeleri imkânsız görülen büyük topluluklarca aktarılan haberlerle de oluşabilir. Örneğin ateşin yakıcı olduğu ya da insanın su altında boğulacağı türünden bilgiler duyu ve deneyle sabit iken, yeryüzünde hiç görülmeyen bir yer hakkında farklı kanallardan alınan haberler sebebiyle ulaşılan bilgiler ise tevâtürü oluşturur. Mesela Afrika kıtasına gitmemiş bir kişinin Afrika kıtasını görmediği için varlığını inkâr etmesi abestir. Hasılı insanlar bazı bilgilerinden emindir ve bu bilgilerin yalanlanması asla mümkün değildir. Bu bilgilerin kabulü zorunludur. Bunlara aykırı bilgiler ise merduttur.

Kesin bilgi düzeyine ulaşmamış bilgiler ise zannîdir. Bu zan çeşitli seviyelerde olabilir; ancak yine de zan olmaktan çıkmaz. Zannî bilgilerin kabulü zorunlu değildir. Fakat insanlığın bütün bilgileri kesin olmadığından zannî bilgilerle de amel edilir. Eğer insanların sadece yakînî bilgiye dayalı görüş beyan etmesi istenirse söylenecek sözler büyük oranda azalır. Zannî bilgilerin değerlendirilmesinde âlimler ve mezhepler arasında

farklılaşma mümkündür. Bununla birlikte dinî konularda delil olarak kullanılan bilgilerin baskın zan seviyesinde olması gerekir. Aksi halde gerçekliği konusunda küçük ihtimaller olan bilgileri dinî literatüre sokmak dinin tabiatına zarar verir ve gerçeklikle bağını koparır. Hasılı zanna dayanabiliyor olmak her türlü zannî bilginin kabulünü gerektirmez. Örneğin haber-i vâhidler esasen zan ifade eder. Fakat sıhhat şartlarını taşıdığı düşünülen bir haber zann-ı gâlib seviyesinde bilgi verirken zayıf haberler zaafiyetine göre şüphe taşırlar.

1.5. Fıkıh ve Ahkâm

İslâm dinîyle alakalı bilgiler itikat, fıkıh ve ahlak ile ilgili diye tasnif edilebilir. İtikat, inanç esaslarını inceler ve kelâm ilmi bünyesinde incelenir. Fıkıh ise ibadetler ve insanların beşerî ilişkilerini ele alır. Bunlar da İslâm hukuku bilimi çerçevesinde araştırılır. Ahlak ise daha çok insanı kemâle erdirecek erdemli davranışların kazanımıyla ilgilidir. Bunları da tasavvuf bilimi irdeler. Bunların her biri ayrı öneme sahip oldukları gibi birlikte İslâm'ı oluşturmaları bakımından da oldukça ehemmiyet arzederler. Bu ilimler arasında kesin ayrılıktan bahsedilemez. Her ilim bir diğeriyle az ya da çok ilişkilidir.

Sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” anlamına gelen fıkıh kelimesi, ilim ve fehim gibi anlam bakımından benzerlik gösteren diğer kavramlara göre daha özel bir anlam taşımaktadır.³¹ Fıkıh, terim olarak ise “şer‘î amelî hükümleri bilmek ya da şer‘î amelî hükümler bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır. Müslümanların geliştirmiş oldukları hukukî birikim olarak da görülebilecek olan fıkha, İslâm hukuku da denilir; ancak bu ilmin orijinal adı fıkıhtır. Fıkıh ilmi, birey ve toplumun gözlemlenebilen davranışlarını konu edinen bir disiplin olarak Müslüman toplumlarda her zaman önemli bir işleve sahip olmuştur. Fıkıh, Müslüman bireylerin hayatının bütününe alâkadar eder. Fıkıh doğumdan ölüme Müslümanların bütün hayatlarıyla ilgilenir. Bu bakımdan fıkıh, Müslümanlar için oldukça önemlidir. O halde fıkıhın kaynağının da metodunun da o ölçüde dikkatli ve özenli olması beklenir.

Fıkıh ilmi bir taraftan davranışın nasıl olması gerektiğini belirlerken diğer taraftan bu davranışları sergileyen birey ve toplumun yaşayışında meydana gelen sorunlara çözüm

³¹ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13:1-14.

üretmektedir. Fıkıh, tarih boyunca her hukuk sistemi gibi toplumda meydana gelen olaylara çözümler üretmiş, bunları çözümsüz bırakmamıştır. Bir toplumda hukukun tam anlamıyla var olabilmesi ve sürdürülebilmesi için güçle takviye edilmiş olan bir düzen, adalete uygunluk, toplumda karşılık bulma ve ahlakîlik gibi hususiyetleri de haiz olması gerekir.³²

Fıkıh, aslî kaynaklar olan Kur'ân ve sünnete bağlı kalmakla birlikte devir ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veren özelliği ile gelişme gösteren canlı bir disiplindir. İslâm hukukunun evrensel olması hasebiyle böyle bir hukukun bütün ayrıntılarıyla hükümlerinin tek bir kitapta bulunması mümkün değildir. Çünkü evrensel bir hukuk, değişen koşulları, yerel farklılıkları ve çeşitli coğrafyaları dikkate almak zorundadır. Kıyamete kadar geçerliliği sürdürüleceğine inanılan bir hukukun, bu sürekliliği sağlayacak dinamikleri içermesi ve belirli ölçülerde tutarlı bir yöntem çerçevesinde insan katkısına, gelişmesini sağlayacak esnek bir yapıya sahip olması gerekir.³³

Fıkıh ve fetva, merkezinde bir insanın olduğu ve onun Kitap, sünnet ve mezhep birikimini yorumlama çabasıyla oluşan hukukî sonuçlardır. Dolayısıyla her ikisi de asıl olarak dinî kaynaklara dayanıyor olsalar da sonuç itibariyle beşerîdirler. Beşerî bir faaliyet olan fetvanın üretilme faaliyetinin genel adı ictihaddır. Dolayısıyla ictihad onu yapan müctehidin bilgi birikimi, uygulamış olduğu yöntem, çevresel faktörleri, toplumsallığı ve muhatap olduğu olgu ile etkileşim halinde olduğu bir ilmî faaliyettir. Nasların sınırlı olmasına karşın olayların sınırsız oluşu, ayrıca kaynakların yoruma açıklığı İslâm hukukunun, hüküm çıkarma noktasında yetkin hukukçuların elinde gelişmesi sonucunu doğurmuştur. Esasen hayatın akışına bağlı olarak ihtiyaç ve talepler değişimi zorunlu kılmaktadır. Hukukun değişmezliği onun belli bir aşamadan sonra duraksamasına, değişen zamanın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep olur. Oysaki hukukun asla değiştirilemeyecek sabitelerinin yanında sürekli değişen ve gelişen hayatla uyumlu olmasını ve bu değişime göre kendi sistem ve yöntemi bağlamında gelişmesini sağlayacak esnek bir yapıya sahip olması gerekir. Değişmezlik ile esneklik arasında denge kuramayan hukuklar bir süre sonra felsefî geçerliliklerini ve

³² Abdurrahim Kozalı, “İslâm Hukukunun Aktüalizasyonu Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 37.

³³ Abdullah Kahraman, “İslâm Hukukunun Aktüel Değeri Var mıdır?”, *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 49-50.

sosyolojik yürürlüklerini kaybederler.³⁴ Fıkıh sadece bir amelin veya bir davranışın görünürdeki hükümlerini belirleyen bir disiplin değil aynı zamanda katmanlı bir yapıya sahip bir disiplindir. Fıkıh ayrıca dindarlığın seviyelerini içeren bir disiplindir. Yani fıkıh sadece hüküm belirtmekle kalmaz hükmün ihsan seviyesinde nasıl olacağına da işaret eder. Fıkıh insan için iyi ve kötü nedir? sorusuna hem iyi ve kötünün kaynağı olarak hem de amelî hayatımızı düzenlemek için faydamıza ve zararımıza olan şeylerin neler olduğunu ve bunların nasıl belirlendiğini belirtir. Fıkıh usûlünün oluşumunda, gelişiminde ve sistemleşmesinde diğer İslâm düşünce sistemlerinin önemli katkıları olmuştur. Bu süreçte en önemli katkının ise muhaddisler tarafından yapıldığı söylenebilir. Özellikle de hicrî ikinci yüzyılda yetişen büyük fakihlerin bir kısmı muhaddistir. Öyleki bir rivâyetin doğruluk ve yanlışlık kriterlerini nasıl belirleyeceğimiz sorusuna cevap verecek olan ilim, hadistir. Hadis ilmi fıkıh ilminin kullandığı istidlal yönteminden farklı olarak rivâyet yöntemini kullanmıştır. Hadis ilmi bir haberin bilgi değerini, oluşum süreçlerini ve doğruluk yanlışlık kriterlerini belirleme amacı güden bir disiplindir. Esasen erken dönemlerde ilimlerin oluşum süreci insan da dâhil bütün var olanları anlamaya yöneliktir. Dolayısıyla ilimler insan zihninin yönelişi hakkında iş bölümüne girerler. Bu ilimler içerisinde fıkıh da kendine özgü konuları olan bir disiplindir. Fıkıh usûlü, Kur’ân, sünnet, icmâ ve kıyas gibi amelî hayatımızı inşa eden hükümlerin kaynağı konusunda açıklamaların yapıldığı ve İslâm ümmetinin diğer alanlarda da çalışan mensuplarının bütününün zihninin inşa edildiği alandır. Fıkıh usûlü bir yorum ve anlama disiplini olması hasebiyle diğer disiplinlerin az veya çok mutlaka başvurduğu bir disiplindir.³⁵

³⁴ Ahmet Yaman, “Fıkıhın Güncellenmesi”, *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 19

³⁵ Ömer Türker, “Fıkıh Katmanlı Bir Disiplindir”, *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 68.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN İSLÂM HUKUKUNDA KULLANIMI

İslâm hukuku, İslâm dininin pratiğe yönelik (amelî) hükümlerini içerir. Bunların içerisinde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler yanında karz-ı hasen, faiz, alışveriş, ortaklık, evlilik, boşanma, ceza hukuku, yargılama hukuku, miras ve benzeri her biri insan hayatını doğrudan etkileyen çok mühim konular bulunmaktadır. Üstelik İslâm hukuku devletin kanunlarını da oluşturarak ya da kanunların oluşturulmasına da etki ederek bütün toplumu etkileyecek bir potansiyele sahiptir. İslâm hukukunun faizle alakalı hükümlerini ekonomiye uygulamaya çalışmak, evlilikle ve boşanmayla alakalı hükümlerini aileyle ilgili meselelerde esas kabul etmek, savaş hukukuyla ilgili ahkâmını günümüz savaşlarına tatbik etmek milyonlarca insanın hayatına tesir edebilecek çok büyük riskler barındırmaktadır. Örneğin faizin dinen haram olması başka bir şey, bu hükmün mevcut ekonomik sistemi altüst edebilecek şekilde pratiğe yansıtılması başka bir şeydir. İslâm'ın cihad emri bir hakikat olmakla birlikte bunun tekfirci gruplarca doğrudan masum sivil Müslüman ya da gayr-i müslim halka uygulanması son derece yanlıştır. Kadın erkek ilişkileri bakımından mahremiyet bilinci dinen önemli sayılsa da bunun kadınları sosyal hayatın dışına iten ve kadın erkek münasebetlerini bütünüyle yok eden tarzda uygulanması hatta kadınların eğitim hayatına son verilerek tesettürün en ağır formlarına büründürülmesi ve yolculuklarının dahi engellenmesi İslâm camiasının çok derin meselelerinden biridir. Günümüz müzik ve sanat çevrelerinin yaptıkları sanatsal faaliyetlerde İslâm dininin temel bazı ilkelerine aykırılıklar olsa da İslâm hukukçularının müzik, resim, heykel gibi alanlarda din adına yaptıkları kısıtlayıcı yorumların Müslümanların bu alanlarda etkisiz ve yetersiz kalmalarına sebep olduğu da muhakkaktır. Hasılı İslâm hukuku beşerilik vasfı taşımasına rağmen ilâhî bir özden hareket ettiği izlenimi verdiği için yani İslâm dininin tartışılmaz ve değiştirilemez aslî hükümleri gibi algılandığından Müslüman hatta gayr-i müslim camia üzerinde oldukça etkiye sahiptir. O

halde bu hükümlerin dinî dayanaklarının neler olabileceği, bunların değişken olup olmadığı yani güncellenip güncellenemeyeceği ve bunların nasıl değerlendirilip anlaşılabacağı konusu oldukça ehemmiyet arz eder. Ortaya çıkan meselelere İslâm hukukçularınca verilen cevapların (fetvaların) dinî dayanaktan yoksun olması, keyfî tercihlere istinat etmesi, zayıf hatta uydurma bilgilere dayanması, usûlden uzak çelişkilerle dolu bulunması, gerçek hayattan kopuk olması, insanlığın gelişim seviyesiyle mütenasip olmaması, genel toplum kesimlerini rahatsız etmesi ve benzeri durumlar sadece İslâm hukukunun değil doğrudan İslâm dinînin sorgulanması neticesini verebilmektedir. Halbuki İslâm toplumlarının ve tarih boyunca Müslüman camia içerisinde etkili olmuş İslâm mezheplerinin fikhî meselelerde farklı yaklaşımları vardır. Yani fikhin önemli bir bölümü hatta kahir ekseriyeti beşerîdir, tartışmaya, farklı yorumlara, ihtilafa ve değişkenliğe açıktır. Ortaya çıkan sorunlara bütün Müslüman âlimler aynı yaklaşımla cevap vermiş değillerdir.

İslâm mezheplerinin farklı tavır takındıkları ve metodoloji uyguladıkları konulardan biri de sünnet ve hadislerdir. Sünnet ve hadislerin nasıl değerlendirilip nasıl yorumlanacağı meselesi kadîm bir tartışma alanıdır. Sahâbe içinde bile var olan bu farklılaşma³⁶ sonraki devirlerde de devam etmiştir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) sünnet ve hadis anlayışı İmam Mâlik'ten (ö. 179/795), İmam Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) sünnet ve hadis anlayışı İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) çok temel noktalarda farklılaşmaktadır.³⁷ Yine de fıkıh mezheplerinin hadislerin İslâm hukukunda kullanımı ile alakalı değişik tavırları olsa da bazı hususlarda ortak yaklaşım sergiledikleri de görülmektedir. Bunların başında fıkıhta uydurma ve zayıf hadis kullanımı meselesi gelmektedir. Hemen hemen bütün mezhepler fıkıh eserlerinde zayıf hatta uydurma haberlere yer vermişlerse de teoride zayıf ve uydurma haberlerin İslâm hukukunda kullanımını savunmamışlardır. Belki sadece kullandıkları zayıf haberler için gerekçeler üretmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte fikhin taşıdığı iddia ile uydurma olması bile muhtemel zayıf hadislerin taşıdığı sorunların birarada uyumlu gösterilmesi mümkün değildir. Bu bölümde fıkıhta sahih hadislerin kullanımıyla alakalı değerlendirmelere yer verilmeye çalışılacaktır.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara: TDV Yayınları, 2024).

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. İshak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

2.1. İslâm Hukukunda Makbul Hadis Kullanımı Zorunluluğu

İslâm hukuku bütün Müslümanları kıyamete kadar bağlayan hükümler içerdiği için bu hükümlerin dayanaklarının buna uygun olarak sağlam olması gerekir. Her ne kadar İslâm hukukunun teferruatlı hükümleri için bütünüyle yakînî deliller aranmasa, aranmasa da yine de en azından baskın zan ifade eden makbul delillere dayanmak icap eder. Aksi halde söz konusu hükümler güvenilirliğini ve bağlayıcılığını yitirir. Sonuç olarak İslâm hukukunda delil olarak kullanılabilecek hadislerin makbul olmaları gerekir. Merdûd rivâyetlere dayanan fikhî hükümlerin de merdûd olacağı bir gerçektir. Aksi halde yani merdûd hadisler de İslâm hukukunda delil olarak kullanılabilecekse neden hadislerin makbul ve merdûd diye ayrımı için çaba gösterilsin ki? Bu hakikatten hareketle fukahâ hadis tenkit kriterleri belirlemiştir. Bu kriterlere uymayan haberlerin kullanılmaması gerektiğini ifade etmişler; hatta muhaliflerini zayıf hadislere istinat etmekle itham etmişlerdir. Dolayısıyla buradan da anlaşılmaktadır ki fıkıh mezhepleri fikhî hükümlerin makbul haberlere dayanması gerektiği kanaatindedir.

Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) *el-Kifâye fi ilmi 'r-rivâye* adlı eserinde fıkıhla ilgili hadisler hakkında müteşeddît olup ancak töhmetten ve zandan uzak kimselerin hadislerinin alınabileceği; bununla birlikte fezâil konularında mütesâhil olunabileceği başlığı altında selef âlimlerinin görüşlerini nakletmiştir. Rivâyete göre Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) şöyle demiştir: *لَا تَأْخُذُوا هَذَا الْعِلْمَ فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ إِلَّا مِنَ الرُّؤَسَاءِ الْمَشْهُورِينَ* (ö. 161/778) şöyle demiştir: *“Bu ilmi helal ve haram konularında ancak neyi eksiltip neyi fazlalaştırdığının farkında olabilecek ilimle meşhur büyük âlimlerden alınız. Bunlar dışındaki konularda diğer sıradan râvilerden de hadis alınabilir”*. Nakledildiğine göre Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) ise meşhur zayıf râvi Bakıyye b. Velîd (ö. 197/813) hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: *لَا تَسْمَعُوا* “Bakıyye’den sünnet (fıkıh) içeren hadisleri almayınız. Sevap ve diğer konulardaki hadisleri alabilirsiniz”. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise fıkıhla ilgili hadislerde dikkatli davranılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *إِذَا رَوَيْنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَالسُّنَنِ وَالْأَحْكَامِ تَشَدَّدْنَا فِي الْأَسَانِيدِ , وَإِذَا رَوَيْنَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ وَمَا لَا يَضَعُ حُكْمًا وَلَا يَرْفَعُهُ تَسَاهَلْنَا فِي الْأَسَانِيدِ* “Resûlullah’tan helal-haram, sünnetler ve ahkâm konusunda hadis naklettiğimizde isnadları sıkı tutardık. Ama fezâilde ve hüküm koyup kaldırmayan

şeylerde Resûlullah'tan nakilde bulununca isnadlarda gevşeklik gösterirdik". Yine Ahmed b. Hanbel'in "الأَحَادِيثُ الرَّفَاقُ يُحْتَمَلُ أَنْ يُتَسَاهَلَ فِيهَا حَتَّى يَجِيءَ شَيْءٌ فِيهِ حُكْمٌ" (Hz. Peygamber'le ashabının zühd hayatına dair) hadisleri, mütesâhil davranmayı kaldırır ama hüküm içeren konularda mütesâhil olunamaz." dediği nakledilmiştir.³⁸

Rivâyete göre Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814) de yine fıkıhta hadis kullanımı konusunda teşeddüt gösterilmesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: إِذَا رَوَيْنَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَالْأَحْكَامِ شَدَّدْنَا فِي الْأَسَانِيدِ وَانْتَقَدْنَا الرِّجَالِ. وَإِذَا رَوَيْنَا فِي فُضَائِلِ الْأَعْمَالِ وَالثَّوَابِ وَالْعِقَابِ وَالْمُبَاهَاتِ وَالدَّعَوَاتِ، تَسَاهَلْنَا فِي الْأَسَانِيدِ وَفِي الْأَحْكَامِ. Amellerin faziletleri, sevap, ceza, mubahlar ve dualar hakkında hadis naklederken isnadlarda gevşek davranırdık".³⁹

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ricâl edebiyatının şaheseri olan kitabı *el-Cerh ve't-ta'dîl*'de râvilerin durumu hakkında bilgi verdiği bölümde şöyle demiştir: ومنهم الصدوق الورع المغفل الغالب عليه الوهم والخطأ والغلط والسهو فهذا يكتب من حديثه الترغيب والترهيب والزهد والآداب ولا يحتج بحديثه في الحلال والحرام و Bazı râviler de vehim, hata, yanılma ve unutma gibi durumlara çokça düşen vera sahibi saduk kimselerdir ki bunların hadisleri terğîb-terhîb, zühd ve edep gibi konularda yazılır. Bunların naklettiği rivâyetlerle helal ve haram konularında hüccet getirilmez".⁴⁰ İbn Ebî Hâtim *el-Merâsîl* adlı eserinde ise şöyle demektedir: سمعت أبي وأبا زرعة يقولان: لا يحتج بالمراسيل ولا تقوم الحجة إلا بالأسانيد: وكذا أقول أنا Babam Ebû Hâtim'i (ö. 277/890) ve Ebû Zûr'a'yı (ö. 264/878) şöyle derken işittim: Mürsellerle ihticac edilemez. Sahih muttasıl isnadlar dışında hüccet yoktur. Ben de aynı görüşeyim".⁴¹

Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Muhammed el-Anberî'nin (ö. 344/955) de fikhî hadisler konusunda mütesâhil olunamayacağını şöylece vurguladığı belirtilir: الْخَبَرُ إِذَا وَرَدَ لَمْ يُحَرِّمْ حَلَالًا , وَلَمْ يُحِلَّ حَرَامًا , وَلَمْ يُوجِبْ حُكْمًا , وَكَانَ فِي تَرْغِيبٍ أَوْ تَرْهِيْبٍ , أَوْ تَشْدِيدٍ أَوْ تَرْخِيصٍ ,

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye), 133-134.

³⁹ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrekale's-Sahîhayn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/666.

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952), 1/10.

⁴¹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *el-Merâsîl*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 7.

وَجَبَ الْإِعْمَاضُ عَنْهُ , وَالنَّسَاهُ فِي رُؤَاتِهِ“Eğer bir hadis helali haram kılmıyor veya haramı helal kılmıyorsa ya da bir hükmü emretmiyorsa; terğîb, terhîb, ruhsat gibi konularla ilgili ise göz yummak ve râvileri hakkında tesâhül göstermek gerekir”.⁴²

Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998), *Meâlimü's-Sünen* adlı eserinde konuyla alakalı şöyle demektedir:

وأما الطبقة الثانية -وهم أهل الفقه والنظر- فإن أكثرهم لا يعرجون من الأحاديث إلا على أقله، ولا يكادون يميزون صحيحه من سقيمه، ولا يعرفون جيده من رديئه، ولا يعباؤون بما بلغهم أن يحتجوا به على خصومهم إذا وافق مذاهبهم التي ينتحلونها، ووافق آراءهم التي يعتقدونها، وقد اصطلحوا على مواضعة بينهم في قبول الخبر الألسن (٢) الضعيف، والحديث المنقطع إذا كان ذلك قد اشتهر عندهم وتعاورته فيما بينهم من غير ثبت فيه أو يقين به، فكان ذلك ضلة من الرأي وغبا فيه، وهؤلاء -وفقنا الله وإياهم- لو حكي عن واحد من رؤساء مذاهبهم وزعماء نحلهم قول يقوله -*İkinci tabakaya gelince bunlar fıkıhçılar ve ehl-i reydir. Bunların çoğu hadislerden pek az istifade ediyorlar. Onların da sahihini zayıfından ayırmıyorlar. Sağlamını kötüsünden ayırt edemiyorlar. Eğer görüşüne uyuyorsa hasmına karşı kullandığı delilin durumunu önemsemiyor. Eğer hadis kendi aralarında meşhur ise sahih olmasa da kesinlik taşımasa da zayıf hadis ve munkatı hadisi kendi aralarında muvazaalı kullanıyorlar. Bu reyin sapması ve bir aldanıştır. Onlar bunu aralarında tedavül edip dursa da kendi mezhep imamlarından birinin kendi görüşüyle ulaştığı bir içtihadı nakledilse bunlar hemen o konuda güven duyacakları bir haber ararlar ve sorumluluk üstlenmek istemezler.*⁴³

Ebûbekir b. el-Arabî (ö. 543/1148) de zayıf hadislerle amelin mutlak olarak câiz olmadığı görüşündedir (لَا يَجُوزُ الْعَمَلُ بِهِ مُطْلَقًا، قَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْعَرَبِيِّ). Ona göre zayıf hadisler ne amellerin faziletlerinde ne de başka yerlerde delil olabilir.⁴⁴

İmam Nevevî (ö. 676/1277) bu konuda şöyle demiştir:

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 134.

⁴³ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd, *Meâlimü's-Sünen*, (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 1/3.

⁴⁴ Süyûtî, Celâlüddîn, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevâvî*, (Dâr Taybe, ths.), 1/252.

قَالَ الْعُلَمَاءُ: الْحَدِيثُ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٌ صَحِيحٌ وَحَسَنٌ وَضَعِيفٌ: قَالُوا وَإِنَّمَا يَجُوزُ الْاِخْتِجَاجُ مِنْ الْحَدِيثِ فِي الْأَحْكَامِ بِالْحَدِيثِ الصَّحِيحِ أَوْ الْحَسَنِ: فَأَمَّا الضَّعِيفُ فَلَا يَجُوزُ الْاِخْتِجَاجُ بِهِ فِي الْأَحْكَامِ وَالْعَقَائِدِ وَتَجُوزُ رَوَايَتُهُ وَالْعَمَلُ بِهِ فِي غَيْرِ الْأَحْكَامِ *Alimlerin hadisin sahih, hasen ve zayıf olarak üç kısma ayrıldığını belirtmişlerdir. Ahkâm konularında ancak sahih ve hasen hadislerle ihticac edilebileceğini ifade etmişlerdir. Zayıf hadislerle gelince bunlarla ahkâm ve akaid meselelerinde hüccet getirilmez. Bunların rivâyeti ve bunlarla amel edilmesi ancak ahkâm dışında kıssalar, amellerin faziletleri, terğîb ve terhîb gibi konularda mümkündür.*⁴⁵

وقد قدما Yine İmam Nevevî aynı eserin bir başka yerinde de şunu söylemektedir: “Daha önce اتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى الْعَمَلِ بِالْحَدِيثِ الضَّعِيفِ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ دُونَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ İslâm âlimlerinin helal-haram bildirmeyen amellerin faziletleri gibi konularda ancak zayıf hadislerle amel edilebileceği hususunda icmâ ettiklerini söyledik”.⁴⁶ Nevevî bir başka kitabının ise girişinde şunları kaydetmektedir:

فَإِنَّهُ يُبْغِي لِكُلِّ أَحَدٍ أَنْ يَخْلُقَ بِأَخْلَاقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَقْتَدِيَ بِأَقْوَالِهِ وَأَفْعَالِهِ وَتَقَرِيرِهِ فِي الْأَحْكَامِ وَالْأَدَابِ وَسَائِرِ مَعَالِمِ الْإِسْلَامِ وَأَنْ يَعْتَمِدَ فِي ذَلِكَ مَا صَحَّ وَيَجْتَنِبَ مَا ضَعَفَ وَلَا يَغْتَرَّ بِمُخَالَفَةِ السَّنَنِ الصَّحِيحَةِ وَلَا يُقَلِّدَ مَعْتَمِدِي الْأَحَادِيثِ الضَّعِيفَةِ فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى قَالَ: (وَمَا أَتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا) ، وَقَالَ تَعَالَى (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) وَقَالَ تَعَالَى (قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ) . فَهَذِهِ الْآيَاتُ وَمَا فِي مَعْنَاهُنَّ حَثٌّ عَلَى اتِّبَاعِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَهَانَا عَنِ الْاِبْتِدَاعِ وَالْاِخْتِرَاعِ، وَأَمَرَنَا اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عِنْدَ التَّنَازُعِ بِالرُّجُوعِ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ أَيْ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ، وَهَذَا كُلُّهُ فِي سَنَةِ صَحَّتْ، أَمَّا مَا لَمْ تَصَحَّ فَكَيْفَ تَكُونُ سَنَةً، وَكَيْفَ يَحْكُمُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَهُ أَوْ فَعَلَهُ مِنْ غَيْرِ مَسْوَغٍ لَذَلِكَ، وَلَا تَغْتَرَّنَ بِكَثْرَةِ الْمُتَسَاهِلِينَ فِي الْعَمَلِ، وَالْاِحْتِجَاجِ فِي الْأَحْكَامِ بِالْأَحَادِيثِ الضَّعِيفَةِ وَإِنْ كَانُوا مُصَنِّفِينَ وَأُئِمَّةً فِي الْفِقْهِ وَغَيْرِهِ، وَقَدْ أَكْثَرُوا مِنْ ذَلِكَ فِي كُتُبِهِمْ، وَلَوْ سَأَلُوا عَنْ ذَلِكَ لَأَجَابُوا بِأَنَّهُ لَا يَعْتَمَدُ فِي ذَلِكَ الضَّعِيفُ، وَإِنَّمَا أَبَاحَ الْعُلَمَاءُ الْعَمَلَ بِالضَّعِيفِ فِي الْقَصَصِ وَفَضَائِلِ الْأَعْمَالِ

⁴⁵ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû‘ şerhü’l-Mühezzebe*, (Dâru’l-Fikr, ths.), 1/59.

⁴⁶ Nevevî, *Mecmû‘*, 3/248.

الَّتِي لَيْسَتْ فِيهَا مُخَالَفَةٌ لِمَا تَقَرَّرَ فِي أَصُولِ الشَّرْعِ مِثْلَ فَضْلِ التَّسْبِيحِ، وَسَائِرِ الْأَذْكَارِ، وَالْحَثِّ عَلَى مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ، وَالزَّهْدِ فِي الدُّنْيَا وَغَيْرِ ذَلِكَ مِمَّا أُصُولُهُ مَعْلُومَةٌ مَقْرَرَةٌ.

Herkesin Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanması, ahkâm, edep ve diğer İslâmî ilimlerde Resûlullah'ın sözlerine, fiillerine ve takrirlerine uyması, bu hususta da sahih olanlara tabi olup zayıf olanlardan kaçınması, sahih sünnetlere muhalefet edenlere aldanmaması ve zayıf hadislerle tabi olanları taklid etmemesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ "Peygamber size ne veriyse alın neyi yasakladıysa kaçının", "Resûlullah sizin için en güzel örnektir" ve "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevip günahlarınızı bağışlasın" buyurmuştur. Bütün bu anlamdaki âyetler Resûlullah'a tâbi olmamızı emretmekte ve bidatçılıktan uydurmacılıktan sakındırmaktadır. Allah, ihtilaf halinde kendisine ve elçisine yani Kitap ve sünnete rücu edilmesini emretmiştir. Elbette burada kastedilen sahih sünnetlerdir. Sahih olmayan şey nasıl sünnet olabilir? Bir delil olmaksızın Resûlullah'ın böyle söylediğine veya yaptığına nasıl kanaat getirilebilir? Zayıf hadislerle ahkâmı amel edip onları delil olarak kullananların çokluğu sizi aldatmamalıdır. Bunların fıkıh ya da başka ilimlerde eser vermiş büyük imam olmalarına da bakılmamalıdır. Onlar kitaplarında bunu çokça yapmışlardır. Kendilerine sorulsa zayıf hadise dayanmadıklarını söylerler. Âlimler zayıf hadisle ameli kıssalar ve fezâil-i amellerde mubah görmüştür. Bunların da tesbihin, başka zikirlerin faziletleri, güzel ahlaka teşvik, zühd gibi aslı malum olan ve dinin temel kurallarıyla çelişmeyen şeyler olması şarttır.⁴⁷

Takıyyüddîn b. Teymiyye (ö. 728/1328) zayıf hadisle amel konusunda şöyle demiştir:

ولا يجوز أن يعتمد في الشريعة على الأحاديث الضعيفة التي ليست صحيحة ولا حسنة ، لكن أحمد بن حنبل وغيره من العلماء جوزوا أن يروى في فضائل الأعمال ما لم يعلم أنه ثابت إذا لم يعلم أنه كذب ، وذلك أن العمل إذا علم أنه مشروع بدليل شرعي وروى حديث لا يعلم أنه كذب جاز أن يكون الثواب حقاً ، ولم يقل أحد من الأئمة أنه يجوز أن يجعل الشيء واجباً أو مستحباً بحديث ضعيف ، ومن قال هذا فقد خالف الإجماع .. فيجوز أن يروى في الترغيب والترهيب ما لم يعلم أنه كذب ،

⁴⁷ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Hulâsatu'l-ahkâm*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 1/60.

ولكن فيما علم أن الله رغب فيه أو رهب منه بدليل آخر غير هذا المجهول حاله اهـ.
Dinde sahih ya da hasen olmayan zayıf hadislere dayanılması câiz değildir.
Ahmed b. Hanbel ve başkaları ise fezâil-i a‘malde sahih olduğu bilinmese bile
yalan olduğu tespit edilmemiş hadislerin rivâyet edilmesini câiz görmüşlerdir. Bu
da şöyle ki hakkında zayıf rivâyet bulunan o amel zaten meşrû bir delille sabittir
ve o konuda yalan olduğu bilinmeyen bir rivâyet nakledilmiştir. İşte bu halde o
rivâyette ki sevabın hak olduğu düşünülebilir. Hiçbir âlim herhangi bir şeyin
vâcip ya da müstehaplığının zayıf hadisle sabit olabileceğini söylememiştir. Bunu
iddia eden icmâya aykırı hüküm vermiş olur... Terğib ve terhib konularına
gelince yalan olduğu bilinmeyen rivâyetleri aktarmak câizdir. Ancak yine de o
konunun Allah tarafından teşvik edildiğine ya da sakındırıldığına dair bu durumu
tam bilinmeyen rivâyet dışında başka bir dinî delil olmak zorundadır.⁴⁸

İbn Teymiyye, bir başka yerde ise Ahmed b. Hanbel’in zayıf hadislerle ahkâmı
amel ettiği iddialarını şöyle tekzip etmiştir: وما كان أحمد بن حنبل ولا أمثاله من الأئمة
يعتمدون على مثل هذه الأحاديث في الشريعة، ومن نقل عن أحمد أنه كان يحتج بالحديث الضعيف
أي Ahmed b. Hanbel ve emsâli imamlardan hiçbiri
şeriatte bu gibi hadislere kesinlikle itimat etmemişlerdir. Kim ki Ahmed b. Hanbel’in
sahih ve hasen olmayan zayıf hadisleri delil olarak kullandığını naklederse kesinlikle
yanlış yapmış olur”.⁴⁹

Ebü’l-Hasen et-Tebrîzî el-Erdebîlî (ö. 746/1346) *el-Kâfî fî ulûmi’l-hadîs* adlı
eserinde şunu kaydeder:

الحديث الموضوع، وهو المصنوع، المختلق، وهو شر الأحاديث الضعيفة، ولا تحل
روايته لأحد علم حاله في أي معنى كان؛ إلا إذا كان مقروناً ببيان وضعه للطعن فيه،
بخلاف غيره من الأحاديث الضعيفة التي يحتمل صدقها في الباطن، فإنه يجوز
روايتها في الترغيب والترهيب دون التوحيد والأحكام
Uydurma hadis, uydurulmuş
asılsız sözlerdir. Uydurma hadisler zayıf hadislerin en kötüsüdür. Uydurma
hadisi, uydurma olduğunu bilen birinin hangi konuda olursa olsun nakletmesi
helal değildir. Sadece o uydurma hadisin problemini göstermek amacıyla
uydurma olduğunu beyan ederek nakletmek mümkündür. Zayıf hadisler ise böyle

⁴⁸ İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed, *Mecmû‘u’l-fetâvâ*, (Medine, 2004), 1/250-251.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû‘u’l-fetâvâ*, 1/251.

değildir. Çünkü zayıf hadisler görünenin aksine doğru da olabilir. Zayıf hadisler tevhid ve ahkâm haricinde terğîb-terhîb konularında rivâyet edilebilir.⁵⁰

Şemsüddîn İbn Müflih el-Hanbelî (ö. 763/1362) *el-Âdabü's-şeriyye* adlı eserinde *والذي قطع به غير واحد ممن صنف في علوم الحديث حكاية عن العلماء أنه يعمل بالحديث كالفضائل* *الضعيف في ما ليس فيه تحليل ولا تحريم كالفضائل* çok müellif açıkça ulemâdan zayıf hadislerin helal ve haram dışı konularda örneğin *fezâilde kullanılabileceğine dair görüşler aktarmıştır*” diyerek zayıf hadislerin ahkâmda delil olamayacağı hususuna vurgu yapmıştır.⁵¹

Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine yazdığı *Nüket*'te zayıf hadislerle alakalı bölümde şunu söylemektedir:

أُجْمِعُ أَهْلَ الْحَدِيثِ وَغَيْرَهُمْ عَلَى الْعَمَلِ فِي الْفَضَائِلِ وَنَحْوِهَا مِمَّا لَيْسَ فِيهِ حُكْمٌ وَلَا شَيْءٌ مِنَ الْعُقَائِدِ وَصِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْحَدِيثِ الضَّعِيفِ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ، إِذَا عَلِمْتَ هَذَا فَقَدْ نَازَعَ بَعْضُ الْمُتَأَخِّرِينَ وَقَالَ جَوَّازُهُ مُشْكِلٌ، فَإِنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فإِسْنَادُ الْعَمَلِ إِلَيْهِ يُؤْهِمُ ثُبُوتَهُ وَيُؤَدِّي إِلَى ظَنِّ مَنْ لَا مَعْرِفَةَ لَهُ بِالْحَدِيثِ الصِّحَّةِ فَيَنْقَلِبُونَهُ وَيَحْتَجُونَ بِهِ، وَفِي ذَلِكَ تَلْبِيسٌ، قَالَ: وَقَدْ نَقَلَ بَعْضُ الْأَنْبَاءِ عَنْ بَعْضِ تَصَانِيفِ الْحَافِظِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ الْعَرَبِيِّ الْمَالِكِيِّ أَنَّهُ قَالَ: إِنْ الْحَدِيثُ الضَّعِيفُ لَا يَعْمَلُ بِهِ مُطْلَقًا. Ehl-i hadis ve başkaları *fezâil ve benzeri konularda yani hüküm ve Allah'ın sıfatları gibi itikat içermeyen yerlerde zayıf hadislerle amel edilebileceğinde icmâ etmişlerdir. Bununla birlikte sonraki dönem âlimlerinden bir kısmı buna karşı çıkmışlar ve zayıf hadisle amele cevaz vermenin yanlış olduğunu söylemişlerdir. Çünkü zayıf hadis, Resûlullah'tan sabit olmuş değildir. Amelin Hz. Peygamber'e isnadı onun sahih olduğunu düşündürür. Hadis konusunda yeterli bilgisi olmayanları da o hadisin sahih olduğu inancına götürür. Onlar da o hadisi aktarıp onunla ihticac ederler. Bu da insanları aldatmak anlamına gelir. Güvenilir âlimlerden bazıları Ebûbekir b. el-Arabî el-Mâlikî'den zayıf hadislerle kesinlikle mutlak olarak amel edilemez görüşünü nakletmiştir.*⁵²

⁵⁰ Ebü'l-Hasen Ali et-Tebrîzî, *el-Kâfi fî ulûmi'l-hadîs*, (Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2008), 246-250.

⁵¹ İbn Müflih, Şemsüddîn el-Hanbelî, *el-Âdabü's-şeriyye*, (Âlemü'l-Kütüb), 2/301.

⁵² Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (Riyad: Advâu's-Selef, 1998), 2/310.

الأول ما ذكره من أنه لا يجوز: Zerkeşî aynı kitabın bir başka yerinde de şöyle der: “رواية الضَّعِيفِ إِلَّا بِصِيغَةِ التَّمْرِيزِ شَامِلٌ لِلضَّعِيفِ الَّذِي يَمْتَنِعُ الْعَمَلُ بِهِ وَهُوَ فِي الْأَحْكَامِ zayıf hadisin temriz sigasıyla nakledilebileceği hususunda söylediği söz ahkâmda kendileriyle amel edilemeyecek zayıf hadisleri kapsamaktadır.”⁵³

Büyük Şâfiî fakihlerinden muhaddis ve biyografi yazarı Ebû Hafs İbnü'l-Mülakkin el-Ensârî (ö. 804/1401) *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi'i's-sahîh* adlı eserinde zayıf hadislerin ahkâmda delil olamayacağını şöyle vurgular: لا يجوز العمل في الأحكام ولا يثبت إلا بالحديث الصحيح أو الحسن، ولا يجوز بالضعيف لكن يُعمل به فيما لا يتعلق بالعقائد والأحكام، “Ahkâmda sadece sahih ve hasen hadisler delil olabilir; diğer rivâyetlerle amel câiz değildir. Zayıf hadislerle akaid ve ahkâmla bağlantısı olmayan fezâil-i amel, vaaz ve benzeri konularda amel edilebilir.”⁵⁴ İbnü'l-Mülakkin *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde şöyle demiştir:

الضَّعِيفُ لَا يَحْتَجُّ بِهِ فِي الْأَحْكَامِ وَالْعُقَاوِدِ يَجُوزُ رَوَايَتُهُ وَالْعَمَلُ بِهِ فِي غَيْرِ الْأَحْكَامِ كَالْقَصَصِ وَفُضَائِلِ الْأَعْمَالِ وَالتَّرْغِيبِ وَالتَّرْهِيْبِ كَذَا ذَكَرَهُ النَّوَوِيُّ وَغَيْرُهُ وَفِيهِ وَفَقَّةٌ فَإِنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ فِإِسْنَادِ الْعَمَلِ إِلَيْهِ يُوْهِمُ ثُبُوتَهُ وَيُوقِعُ مَنْ لَا مَعْرِفَةَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَيَحْتَجُّ بِهِ

*Zayıf hadis ahkâmda ve akaidde delil olmaz. Kıssalar, fezâil-i amel, terğîb-terhîb gibi ahkâm dışı konularda zayıf hadislerin rivâyet edilmesi ve onlarla amel edilmesi câizdir. Nevevî ve başka âlimler böyle söylemişlerdir. Fakat aslında burada bir durup düşünmek gerekir. Çünkü zayıf hadis sabit değildir. Bir amelin zayıf hadise isnad edilmesi ise o hadisin sabit olduğunu düşündürür ve bu konularda bilgisi olmayanları hataya düşürüp o hadisi delil olarak kullanmaya sevk eder.*⁵⁵

Büyük muhaddis âlim İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) Recep ayıyla alakalı nakledilen rivâyetleri incelediği eserinin başında şunu vurgulamıştır: “Uydurma olmadığı müddetçe zayıf hadislerin fezâil-i amel konularında nakledilmesi hususunda âlimlerin

⁵³ Zerkeşî, *Nüket*, 2/322.

⁵⁴ Ebû Hafs İbnü'l-Mülakkin el-Ensârî, *et-Tavzîh li şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, (Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 2/67.

⁵⁵ Ebû Hafs İbnü'l-Mülakkin el-Ensârî, *el-Mukni' fî ulûmi'l-hadîs*, (Suud: Dâr Fevvaz, 1413), 1/104.

müsamahakâr davrandıkları meşhurdur. Fakat zayıf hadisle amel edenin o hadisin zayıf olduğunu bilmesi şarttır. Onu yaymaması da gerekir ki başkası o zayıf hadisle amel edip şeriatte olmayan bir şey şeriata girmesin ya da cahil biri onu sahih sünnet zannetmesin. Benzeri bir değerlendirmeyi Ebû Muhammed b. Abdisselâm ve başkaları da yapmıştır. İnsanlar, “Kim yalan olduğunu bile bile bana atfen hadis naklederse iki yalancından biri haline gelir” hadisinin kapsamına girmekten çekinmelidir. Peki bir de bununla amel edenin hali ne olur?”⁵⁶

Hanefî fakihi, usûl ve kelâm âlimi Kemâlüddin b. el-Hümâm (ö. 861/1457) fikhî bir konuda delil olarak sunulan bir hadisin ardından şu değerlendirmeyi yapmaktadır: فَإِنْ صَحَّ وَإِلَّا فَالضَّعِيفُ غَيْرُ الْمَوْضُوعِ يُعْمَلُ بِهِ فِي فَضَائِلِ الْأَعْمَالِ “Eğer bu hadis sahihse delil olabilir. Aksi halde uydurma olmayan zayıf hadisler ancak amellerin faziletleri gibi konularda delil olarak ileri sürülebilir.”⁵⁷

Şihâbüddîn er-Remlî (ö. 957/1550) de zayıf hadisle amel edilip edilemeyeceği ve zayıf hadisle hüküm sabit olup olamayacağı konularında kendisinden talep edilen bir fetvasında şöyle der:

حكى النووي في عدة من تصانيفه إجماع أهل الحديث على العمل بالحديث الضعيف في الفضائل ونحوها خاصة، وقال ابن عبد البر أحاديث الفضائل لا يحتاج فيها إلى من يحتج به، وقال الحاكم: سمعت أبا زكريا العنبري يقول الخبر إذا ورد لم يحرم حلالاً ولم يحلل حراماً ولم يوجب حكماً، وكان فيه ترغيب أو ترهيب، أغمض عنه Nevevî (ö. 676/1277), eserlerinin birçoğunda ehl-i hadisin zayıf hadislerle fezâil ve benzeri konulara has olmak kaydıyla amel edilebileceği hususunda icmâ ettiklerini aktarmıştır. İbn Abdilberen-Nemerî (ö. 463/1071) de fezâil hadislerinde kendisiyle ihticac edilebilecek râvilere ihtiyaç duyulmaz demiştir. Hâkim (ö. 405/1014) de Ebû Zekerîyya el-Anberî'den (ö. 344/955) eğer bir haberin helali haram kılması ya da haramı helal kılması ve bir hüküm vermesi söz konusu değilse yani haber terğîb-terhîb ile ilgiliyse gözlerini kapa ve rivâyetinde kolaylaştırıcı ol şeklinde görüş verdiğini işitmiştir.⁵⁸

⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tebyînü 'l-acebbimâ verede fî şehri Receb*, (Müessesetü Kurtuba), 23-24.

⁵⁷ Kemâlüddin b. el-Hümâm, *Fethü 'l-Kadîrî 'l-âcîzî 'l-fakîr*, (Dâru'l-Fikr, ths.), 1/349.

⁵⁸ Şihâbüddîn er-Remlî, *Fetâva 'r-Remlî*, (el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ths.), 4/383.

Zeydî müctehid âlim Emîr es-San‘ânî (ö. 1182/1768) *Sübülü’s-selâm* adlı *Bulûğu’l-merâm* şerhinde kabre konulan ölüye telkinle alakalı rivâyet hakkında şunu söyler: ويتحصل من كلام أئمة التحقيق أنه حديث ضعيف والعمل به بدعة ولا يغتر: “Muhakkik âlimlerin sözlerinden anlaşılıyor ki bu hadis zayıftır. Dolayısıyla bununla amel edilmesi bidattır. Bunu yapanların çok olmasına aldanmayın!”⁵⁹

Mâlîkî âlimlerinden Ahmed b. Muhammed es-Sâvî’nin (ö. 1241/1825), konuyla alakalı değerlendirmesi ise şöyledir: [لا ينظر للصحة إلا في باب الأحكام]: أي التكليفية والوضعية وأما فضائل الأعمال والآداب الحكمية فلا تتوقف على ذلك بل يتأنس لها بالحديث الضعيف وبالأثار المروية عن السلف Hadisin sıhhati ancak ahkâm konularında istenir. Yani teklîfî vaz‘î hükümlerde hadisin sahih olması aranır. Amellerin faziletleri ve hikmetli edepler konusunda sahih hadis şart değildir. Bilakis bu gibi konularda zayıf hadisler ve seleften mervî haberler uygun görülür.”⁶⁰

Mısırlı muhaddis ve âlim Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958) *el-Bâisü’l-hasîs* adlı *İhtisâru ulûmi’l-hadîs* şerhinde zayıf hadislerin ahkâmında hatta fezâilde bile delil olamayacağını şöyle vurgular:

وأنه لا فرق بين الأحكام وبين فضائل الأعمال ونحوها في عدم الأخذ بالرواية الضعيفة بل لا حجة لأحد إلا بما صح عن رسول الله صلى اله عليه وسلم من حديث صحيح أو حسن وأما ما قاله أحمد ابن حنبل وعبد الرحمن ابن مهدي وعبد الله بن المبارك "إذا روينا في الحلال والحرام شددنا، وإذا روينا في الفضائل ونحوها تساهلنا" فإنما يريدون به - فيما أرجح والله أعلم - أن التساهل إنما هو في الأخذ بالحديث الحسن الذي لم يصل إلى درجة الصحة فإن الاصطلاح في التفرقة بين الصحيح والحسن لم يكن في عصرهم مستقراً واضحاً بل كان أكثر المتقدمين لا يصف الحديث إلا بالصحة أو الضعف فقط. Zayıf hadisi delil olarak kullanmama konusunda ahkâm ile fezâil arasında fark yoktur. Sahih veya hasen hadisler dışında hiç kimse Resûlullah’a atfen hadis delil kullanamaz. Ahmed b. Hanbel, Abdurrahmân b. Mehdî ve Abdullah b. el-Mübârek’in “Helal ve haram

⁵⁹ Emîr es-San‘ânî, *Sübülü’s-selâm şerhu Bulûğu’l-merâm*, (Kahire: Dâru’l-hadîs, 1997), 2/502.

⁶⁰ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bülğatü’s-sâlikli akrabi’l-mesâlik*, (Mektebetü’l-Halebî, 1952), 2/533.

konularında hadis duyduğumuzda sıkı dururduk ama fezâil konularında hadis duyduğumuzda mütesâhil davranırdık” sözlerine gelince benim tercih ettiğim görüşe göre onların kastı, sahih derecesine varmamış hasen hadisleri alma konusunda tesâhül gösterdikleridir. Çünkü onların zamanında sahih ile hasen hadis kavramları arasındaki fark tam oturmuş değildi. Bilakis erken dönem âlimlerinin pek çoğu hadisleri sadece sahih ve zayıf diye ayırırlardı.⁶¹

Lübnanlı âlim Subhî Sâlih (1926/1986), *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* adıyla Türkçe’ye çevrilmiş *Mebâhis fî ulûmi’l-hadîs ve mustalahuhu* adlı eserinde konuya değinmiş, zayıf hadislerle fezâilde amel edilebilir sözüne şiddetle itiraz etmiş, bunun pek çok zayıf hadis kullanılarak sabit ve malum bir esasa dayanmadan birçok prensiplerin dine ilâve edilmesi neticesini doğurduğunu söylemiş, bu hükmün erken dönem ulemâsının hasen derecesindeki zayıf hadislerin rivâyetinde müsamaha gösterdikleri şeklindeki sözün yanlış anlaşılması olduğunu belirtmiş ve şu hükme varmıştır: Hiç kuşkusuz İslâm açısından zayıf hadisler helal-haram konularında da fezâilde de hiçbir hükmün kaynağı olamaz. Çünkü zan hiçbir değer ifade etmez. Subhî Sâlih’e göre fezâil de ahkâm gibi dinin temel unsurları arasındadır. O halde bunların da çürük bir temel üzerine ya da paramparça olacağı bir uçurum kenarına bina etmek doğru olamaz... Hem ahkâmda hem fezâilde başkasına ihtiyaç bırakmayacak kadar çok sahih ve hasen hadis vardır. Subhî Sâlih zayıf hadislerle amel için koyulan şartlara rağmen zayıf hadislerin sabit olduğuna bir türlü inanmadığını ifade etmiştir. Ona göre eğer bu şartlar o hadisleri zayıf olmaktan kurtarsaydı bunlara zayıf denmezdi. Ona göre zayıf hadisler kuşkuludur ve dinde, yakînî olmayan şeylerin hiçbir değeri yoktur.⁶²

Suudi Arabistan müftüsü ve Selefi düşüncenin önemli temsilcilerinden Abdulaziz b. Abdillâh b. Bâz (1912-1999) zayıf hadislerle dayanılarak fezâil konularında hüküm verilmesi ile alakalı bir soruya şöyle cevap vermiştir:

الأحاديث الضعيفة لا يعتمد عليها في إثبات شيء من الشرع، وهكذا الحكايات،
والمنامات، والسوالميف، والآثار عن بعض السلف، كلها لا يعتمد عليها في إثبات
الحكم الشرعي، إنما الأحكام تثبت بالآيات القرآنية، أو بالأحاديث الثابتة عن رسول

⁶¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü’l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi’l-hadîs*, (Dâr İbni’l-Cevzî, 1435), 209.

⁶² Subhî Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, (Ankara, 1986), 177-180.

الله -عليه الصلاة، والسلام- أو بما يأتي عن الخلفاء الراشدين، أما الأحاديث الضعيفة لا، لا يثبت فيها حكم، لا واجب، ولا سنة، ولا تحريم، ولا كراهة، وإنما يثبت هذا في الأحاديث... أما الضعيف يثبت به سنة، عبادة جديدة، لا. الأحاديث الضعيفة لا يثبت بها عبادة، ولا تحريم، ولا مكروه، ولا واجب، فالذين يثبتون بها عبادات جديدة غلطون.

*Zayıf hadisler dinî herhangi bir hüküm için delil olamazlar. Aynı şekilde hikayeler, rüyalar, tarihî bilgiler ve geçmişlerden aktarılan sözler de dinî konularda delil olamaz. Bunların hiçbirine dinî hüküm dayandırılmaz. Dinî hükümler âyetlere, sahih hadislerle ve Râşid Halifeler'den gelen haberlere dayanabilir. Zayıf hadisler ise delil olmaz. Bunlarla hüküm sabit olmaz. Ne vâcip, ne sünnet, ne haram, ne mekruh. Zayıf hadislerle dayanılarak sünnet ya da yeni ibadet tespit etmeye gelince bu kesinlikle olmaz. Zayıf hadislerle dayalı olarak ibadet, haram, mekruh ve vâcip belirlenemez. Böyle yeni ibadetleri zayıf hadislerle belirleyenler yanlış yapmaktadırlar.*⁶³

Son devrin önemli hadis âlimlerinden Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) de zayıf hadislerden uzak durulmasını şöyle tavsiye etmiştir: *إننا ننصح إخواننا المسلمين في مشارق الأرض ومغاربها أن يدعوا العمل بالأحاديث الضعيفة مطلقاً، وأن يوجهوا همتهم إلى العمل بما ثبت* “Dünyanın her tarafındaki müslüman kardeşlerimize kesinlikle kayıtsız şartsız zayıf hadislerle amel etmeyi terketmelerini tavsiye ediyoruz. Herkes himmetini Resûlullah’tan sabit hadislerle yöneltmelidir. Çünkü sahih hadisler zayıflara ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur”.⁶⁴ Elbânî, “Kim ikindiden sonra uyur da akıl zaafiyetine uğrarsa kendisini kınasın” rivâyeti hakkında Leys b. Sa’d’dan (ö. 175/791) “Bana faydası olan bir şeyi İbn Lehîa’nın naklettiği bir hadis yüzünden terketmem” sözünü nakleder ve şunu ekler:

Leys’in sözü çok hoşuma gitti. Bu söz, fıkha ve ilme delalet etmektedir. Aslında şaşılacak bir durum da yoktur. Leys, Müslümanların imamlarından ve meşhur fakihlerindendir. Bugün pek çok şeyhin uykuya ihtiyaç duyduklarında bile

⁶³ Abdulaziz b.Baz, “Zayıf Hadisle Amel Edilebilir mi?”, (Erişim Tarihi 03.12.2024), <https://binbaz.org.sa/fatwas/2716>

⁶⁴ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhü’l-Câmi’-s-sağîr*, (el-Mektebü’l-İslâmî, 1988), 56.

ikindiden sonra uyumaktan imtina ettiklerini biliyorum. Onlara “Bu hadis zayıftır” dense hemen “Amellerin faziletleri konusunda zayıf hadisle amel edilir” derler. Selefin fıkhiyla halefin ilmi arasındaki farkı düşünün!⁶⁵

Yine Elbânî, “Kime Allah’tan bir faziletle alakalı bilgi ulaşır da o da buna iman edip sevabını umarak onunla amel ederse Allah ona bu sevabı verir. İsterse o haber doğru olmasın” rivâyeti hakkında şöyle der: ثم إن هذا الحديث وما في معناه كأنه عمدة من يقول بجواز العمل بالحديث الضعيف في فضائل الأعمال، ومع أننا نرى خلاف ذلك، وأنه لا يجوز العمل بالحديث إلا بعد ثبوته، كما هو مذهب المحققين من العلماء، كابن حزم، وابن العربي المالكي، وغيرهم “Bu hadis ve benzerleri amellerin faziletleri konusunda zayıf hadislerle amel edilebilir diyenlerin temel delilleri arasındadır. Halbuki biz bunun tam tersi düşüncedeyiz. Bir hadis ancak sahihse onunla amel edilebilir. İbn Hazm, İbnü’l-Arabî el-Mâlikî ve diğer muhakkik âlimler bu görüştedir”.⁶⁶ Elbânî, “Kim sarık sararsa her döngüde bir sevap yazılır. Kim de bu sarığı çözerse her döngüde bir günahı silinir” hadisi hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

وهذا الحديث وأمثاله من أسباب انتشار البدع في الناس، لأن أكثرهم حتى من المتفقهة لا تميز عندهم بين الصحيح والضعيف من الحديث، وقد يكون موضوعاً، ولا علم عنده بذلك فيعمل به وتمر الأعوام وهو على ذلك فإذا نبه على ضعفه بادرك بقوله: لا بأس، يعمل بالحديث الضعيف في فضائل الأعمال! وهو جاهل بأن الحديث موضوع أو شديد الضعف كهذا، ومثله لا يجوز العمل به اتفاقاً، وإنني لأذكر شيخاً كان يؤم الناس في بعض مساجد حلب، على رأسه عمامة ضخمة تكاد لضخامتها تملأ فراغ المحراب الذي كان يصلي فيه! فإلى الله المشتكى مما أصاب المسلمين Bu ve من الانحراف عن دينهم بسبب الأحاديث الضعيفة والقواعد المزعومة؟ benzeri hadisler insanlar arasında bidatların yayılmasının sebepleri arasındadır. Çünkü azıcık fıkıh bilenler de dâhil insanların çoğu sahih hadisle zayıf birbirinden ayıramamaktadır. Hatta bazen hadis uydurma olur da bunu bilmeden onunla amel ederler ve bu durum yüzyıllarca böyle devam eder. Hadisin zayıf olduğu söylene hemen “Problem yok! Zayıf hadisler fezâilde delil olur” derler. Halbuki o burada olduğu gibi hadisin uydurma ya da aşırı zayıf olduğu

⁶⁵ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe’l-mevdûa*, (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1992), 1/113.

⁶⁶ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe*, 1/251.

*konusunda bilgisizdir. Bu türden haberlerle amel edilemeyeceği konusunda ittifak vardır. Halep mescitlerinde insanlara imamlık yapan bir kişiyi hatırlıyorum. Başında kocaman bir sarık vardı. Sarığı mihraptaki boşluğu dolduracak kadardı. Zayıf hadisler ve uydurma kaideler sebebiyle Müslümanların dinlerinden inhirafını Allah'a arz ediyorum.*⁶⁷

“Zayıf Hadislerle Amel Meselesi” başlıklı yazısında Yusuf Ziya Keskin, zayıf hadislerin ahkâm ile alakalı konularda kullanımıyla alakalı şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: Her ne kadar zayıf hadislerle ahkâm konularında amel edilmeyeceği üzerinde ittifak olduğu belirtilse de âlimler bazı koşullarla zayıf hadisleri ahkâm konularında da kullanmıştır. Bu koşullar zayıf hadisin takviye edilmiş olması, zayıf hadisin muhtevasıyla âlimlerin amel etmiş olması, zayıf hadisteki hükümün ihtiyata uygun olması, zayıf hadisten daha güçlü delil bulunmamasıdır. Keskin’e göre klasik dönem âlimlerinin zayıf hadislerle amel konusunda gösterdiği müsamahakâr tavra selefi din anlayışının etkisiyle şiddetli eleştiriler yöneltmiştir. Örneğin Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) zayıf hadisin kullanımına toptan karşıdır. Ona göre şer’î hükümler arasında fezâil-ahkâm ayrımı yapmak isabetli değildir. Delil olamayacak bir şeyle hüküm vermek helal değildir. Mısırlı İslâm düşünürü ve yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh (1849-1905) ve ıslahatçı âlim Reşîd Rızâ (1865-1935) gibi âlimler de zayıf hadise karşı olumsuz bir tutum sergilemişlerdir. Ahmed el-Bedevî (ö. ?), Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) ve Subhî Sâlih (1926-1986) gibi isimler de bu konudaki eleştirileriyle öne çıkmaktadır. Keskin’in aktardığına göre Ahmed el-Bedevî, zayıf hadislerle amel edilebileceği fikrini, müslümanların geri kalmışlığının önemli gerekçelerinden biri saymaktadır. M. Nâsiruddîn el-Elbânî, zayıf hadislerle amel etmeyi câiz görmez ve zayıf hadislerle amel için koşulan şartları gerçekçi bulmaz. Ona göre zayıf hadis rivâyet edilirken zayıf olduğu belirtilmeli ve böyle bir hadislerle amel edilmemelidir.⁶⁸

Tahsin Kazan, “İbn Hacer’in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı” adlı çalışmasında İbn Hacer’in (ö. 852/1449), zayıf hadisi destekleyen hadisin ya onun seviyesinde ya da daha üst seviyede olması gerektiği kanısında olduğunu

⁶⁷ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe*, 2/152.

⁶⁸ Yusuf Ziya Keskin, “Zayıf Hadislerle Amel Meselesi”, (Erişim Tarihi 19.11.2024), <https://www.İslâmtarihi.net/2017/05/zayf-hadislerle-amel-meselesi.html>

belirtmiştir. İbn Hacer, muhaddislerin “sahih ve hasen hadis şartlarını haiz olmayan her türlü rivâyet zayıftır” görüşünü doğru bulmamış, “makbul hadis özelliklerini haiz olmayan hadislerin zayıf olacağını belirtmiştir”. Ona göre ednâ seviyedeki bir haberin zayıf hadis için âdîd olmayacağı muhakkaktır. Bu konu ile ilgili İbn Hacer’in özgün yaklaşım sergilediği başka bir husus ise zayıf hadiste var olan bir kusuru örtecek bir kuralı geliştirme çabasıdır. İbn Hacer der ki; “Zayıf hadisin onarılmasında ölçüt olacak herhangi bir kuraldan bahsedilmemiştir”. Esasen zayıflığı kapatacak olan cebr, hadisin kabul veya reddi için eşit uzaklıktadır. Red ve kabul, eşit olduklarında destekleme uygun olur. Red baskın geldiğinde desteklenmesi imkânsızken kabûl tarafı baskın geldiğinde konumuzun dışında olup hasen li zatihi kapsamında değerlendirilir. Ayrıca zayıf hadislerle amel için gerekli olan koşullardan hadisin çok zayıf olmaması, genel bir kuralın kapsamına dâhil olması, amel konusunda sıhhatine itikat edilmeyerek tedbirli davranılması, fezâil konuları ile ilgili olması, sahih hadislerle tearuz etmemesi ve muktezasının sünnet olduğuna inanılmaması gibi şartlara ilaveten İbn Hacer, zayıf hadisin meşhur olması halinde cahillerin zamanla o rivâyeti sahih olarak kabul etmelerine sebep olacağı endişesiyle “meşhur olmama” şartını eklemiştir. İbn Hacer, mürsel ve şaz terimlerinin tanımlarında da yaygın olan görüşten ayrılmıştır. Ona göre mürsel, “tabiûnun başkasından duyduğu yalnız Hz. Peygamber’e izafe ettiği haberler” şeklinde tanımlanırken, şaz ise “makbul râvinin kendinden evlâ olan râviye aykırı rivâyette bulunması” şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁹ Hasılı Kazan’ın tespitlerine göre İbn Hacer de zayıf hadislerin fezâil konularında amele uygun olacağı inancındadır ve hatta bunun için de pek çok şart ileri sürmüştür.

Fatma Betül Altıntaş, “Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticâca Elverişsiz Rivâyetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)” adlı çalışmasında zayıf bir haberin başka tariklerle desteklenerek hasen mertebesine yükselebilmesi için bazı şartları taşıyor olmasını ve aynı şekilde bir rivâyetin başka bir rivâyetle desteklenebilmesi için de bazı özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Yani rivâyetlerin şâhid ve mütâbi olmalarının yanında şâhid ve mütâbiler tarafından takviye edilip yükselebilmeleri için buna uygun özellikte olmaları gerektiğini bildirmiştir. Bunun yanında bazı zayıf hadisler şâhid ve mütâbileri bulunsada dahi zayıflıktan kurtulamazlar. Bunlara zaafî şiddetli rivâyetler denir. Hadis usûlünde şiddetli

⁶⁹ Tahsin Kazan, “İbn Hacer’in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018): 709-727.

zaafa yol açan sebepler râvilerin kusurlarından kaynaklanmaktadır. Râvide bulunan yalan, yalancılıkla itham, fisk, fuhşu'l-galat ve şazlık rivâyette şiddetli zaafa yol açan sebeplerden sayılmaktadır ve bu rivâyetler kesinlikle hiçbir konuda delil teşkil etmezler.

Altıntaş'a göre fıkıhta zayıf hadis kullanımına gelecek olursak burada dikkat edilmesi gereken önemli nokta fukahânın zayıf hadisleri delil olarak kullanmasındaki sebeplerin neler olduğudur. Fukahâ bu haberleri zayıf kabul ettikleri halde mi kullanmışlar, yoksa bu rivâyetleri hüccet olarak kullanmalarındaki sebep, rivâyetleri zayıf kabul etmemeleri midir? Eğer rivâyetleri zayıf kabul etmiyorlarsa o halde muhaddislerin sisteminden farklı bir sistemleri olduğunu gösterir ki bu durum haberlerin bir kısmında görülmektedir. Fakat zayıf kabul ediyorlarsa o halde zaafiyetine rağmen bu haberleri kullanmalarının bir sebebi olmalıdır. Fıkıhçılara göre rivâyet, kıyas ve amel gibi hüccetlerle kullanılabilir hale gelmektedir. Muhaddisler tarafından merdûd kabul edilen bir hadisin metninin içeriği, İslâm'ın genel ilkelerine uygunsuz veya kıyas, umûmu'l-belva gibi karinelerle destekleniyorsa fukahâ, o hadisin muhtevasına uygun hüküm verebilmektedir. Ayrıca fakihler; zayıf rivâyetleri, mezhebin genel kaideleriyle uyumluysa, mezhebin önem verdiği bir sahâbenin ameliyse, rivâyetin râvisi fakih ise, hadis, fakihin hocasının görüşü ile aynı doğrultudaysa ve bilhassa mezhebin önceki dönem ulemâsının rivâyeti eserlerinde delil olarak kullanılmış ise bu hadisleri delil almışlardır. Bütün bu sebeplerin yanında rivâyetlerde fukahânın söz konusu zayıf hadisi yalnızca bir delil olarak görmesidir. Yani fukahâ hadisin manası üzerinde durmuş ve bundan dolayı zayıf hadislerle beraber başka delilleri de göz önünde bulundurarak zayıf hadisi tali bir delil olarak kullanmışlardır ve doğrudan zayıf hadisle amel etmeyip zayıf hadise uygun hüküm vermişlerdir.⁷⁰ O halde Altıntaş'ın beyanına göre konuya bakılacak olursa fukahânın zayıf hadisle amelinde zayıf hadis öncül delil olmamalı yani aslî delil kıyas, amel, mezhebin temel ilkeleri olmalıdır. Bunun her zaman sağlandığından emin değiliz.

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki İslâm âlimleri fıkıh ile ahlak konularını birbirinden ayırmışlardır. Fıkıhî konuların doğal olarak insan hayatına etkisi münasebetiyle olsa gerek ahlakî meselelerden önde tutmuşlardır. Bununla birlikte pek

⁷⁰ Fatma Betül Altıntaş, “Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticâca Elverişsiz Rivâyetlere Yaklaşımları (el-Hidaye Örneği)”, *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV* (Bursa, 2013) 999-1007.

çok âlim bu ayrıma da katılmamıştır. Onlara göre fıkıh da olsa ahlak da olsa hepsi dindir, şeriattır. Bunların ayrı ayrı değerlendirilebileceğine dair delil yoktur. Hatta Hayri Kırbaşoğlu'na göre ahlakî konular da oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Ona göre zayıf hadislerin delil olabileceği ve onlarla amel edilebileceği düşüncesi, sanılandan daha fazla zayıf hatta uydurma hadisin ilâhiyat bünyesine girmesine sebep olmuştur. Böylece ilâhiyat alanı çok büyük zarar görmüştür. Özellikle vaaz kitaplarında ve halka yönelik dinî kitaplarda zayıf ve uydurma hadisler bol miktarda kullanılmıştır. Ayrıca fezâil konularında zayıf ve uydurma haberler kullanılmaya başlayınca başka alanlarda da bu türden haberler kullanılmaya başlamıştır. Yani alan sınırlamasına riayet edilememiştir. Terğîb-terhîb ve amellerin faziletleri gibi konulardaki hadislerin zayıflığını önemsiz görmek Müslümanlara çok büyük zararlar vermiştir. Bunu bugün daha iyi anlamaktayız. Çünkü İslâm dünyasında hiç de sağlıklı olmayan bir din anlayışı teşekkül etmiştir. Bunda da zayıf ve uydurma haberlerin büyük etkisi olduğu bir gerçektir. Din, fıkıh kadar ve hatta ondan daha da önemli olarak bir zihniyettir. Din, insanın etrafına bakış açısını şekillendiren bir dünya görüşüdür. Bu dünya görüşünü belirleyen şey ise ahkâm hadisleri kadar terğîb-terhîb ve amellerin faziletleridir, ahlaktır. Dolayısıyla ahkâm hadisleri kadar fezâil hadislerine de önem vermek gerekir.⁷¹ Bununla birlikte yine de pek çok İslâm âliminin fıkıh ile ahlak arasında ayrım yaptığı bir hakikattir. İnsanların doğrudan hayatını etkileyen helal ve haram gibi konularla alakalı hadislerin isnadlarında ve râvilerinde özenli, sıkı, şedid olmak gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bakımdan fukahânın da verdikleri fetvalarda makbul olmayan hadislere dayanmaması gerekir. Aksi halde çürük bir temel üzerine fıkıh binasını kurmuş olabilirler. Bu da kurdukları bina için büyük tehdit olur. Âlimlerin rivâyet-amel ayrımı yapıldığı açıkça görülmektedir. Yani zayıf hadislerin fezâilde ameline değil rivâyetine izin verildiği yönünde vurgular bulunmaktadır. Fakat bu vurgular zamanla kaybolmuş ve rivâyet izni amel iznine dönüşmüştür. Kaydedildiğine göre bunun sorumlusu İmam Nevevî'dir. İlk defa o, fezâil konularında zayıf hadislerin rivâyet edilmesi iznini amel iznine çevirmiştir. Bununla birlikte terğîb-terhîb ve fezâil konularında zayıf hadislerin delil olarak kullanılmasını âlimler şartlara bağlamışlardır. Zaafiyetin aşırı olmaması, kendisiyle amel edilen güçlü bir delilin altında bulunması ve amel ederken hadisin sübutuna inanılmaması şartları ileri sürülmüştür. Fakat açıkçası bu

⁷¹ Hayri Kırbaşoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 134.

şartlara da riayet edilmediği ifade edilmiştir. Sonuç olarak İslâm, son ve evrensel dindir. İslâm, Kur’ân gibi mütevâtiren nakledilmiş ve tahrif edilmemiş bir kitaba sahiptir. Hz. Peygamber’in sünneti, ana hatlarıyla bellidir. O halde İslâm’ın hükümleri arasında önemli önemsiz ayrımı yapmak, önemsiz görülenleri zayıf hatta uydurma haberlere dayandırmak ve bu hususta ileri sürülen şartları görmezden gelmek, zayıf ve uydurma haberleri uyarısız nakletmek kesinlikle doğru bir davranış değildir.

2.2. Hadiste Zaafiyetin Beyan Zorunluluğu

İslâm, dürüstlük dinidir. Kusurlu bir ürünü kusurunu bile bile gizleyerek satmak câiz değildir. Rivâyete göre Hz. Peygamber **الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، وَلَا يَجِلُّ لِمُسْلِمٍ بَاعَ مِنْ أَخِيهِ** Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Bir Müslümanın kardeşine sattığı üründeki aybı açıklamaması helal değildir⁷² buyurmuştur. Çünkü böylesi bir alışveriş insanlar arasındaki güven duygusunu yok eder ve toplumda güvensizlik yaygınlaşır. Bu da toplumda birliği, dirliği, sevgiyi ve saygıyı zedeler. Belki satıcı, kısa vadede bir sonuç elde etmiş gibi görünse de uzun vadede büyük zarar görmesi mukadderdir. Peki kusurlu ürün dinî nitelik taşıyor ise sonuç nasıl olacaktır? Örneğin kıraatinde kusurlar bulunan bir imam arkasında kılınan namaz, içinde kelime ve cümle hataları bulunan bir mushaf, kıblesi yanlış yöne dönmüş bir cami ve usûlsüz fetvalar veren bir müfti için neler düşünülmelidir? Bu bakımdan İslâm âlimleri delil olarak kullanılan ya da rivâyet edilen zayıf hadislerin zaafiyetinin beyan edilmesi gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Zaten bunun aksini savunmak doğru olmasa gerektir. Çünkü zayıf bir haberin zayıf olduğu beyan edilmeksizin delil olarak kullanılması ya da rivâyet edilmesi, o hadisi görenleri yanıltabilir; yani o hadisin sahih olduğunu düşündürebilir. Dolayısıyla isnadında, râvilerinde ya da metninde zaaf bulunan herhangi bir hadisin uyarısız aktarılması doğru olmaz. Fıkî konularda ise bu davranış kesinlikle yanlış olur. Çünkü zayıf hadisle amel etmenin bile doğru bulunmadığı bir yerde hem zayıf hadisle amel edip hem de onun zaafiyetine işaret etmemek kesinlikle kabul edilemez.

İmam Müslim (ö. 261/875) *el-Câmiu’s-sahîh* adlı eserinin girişinde konuyla alakalı şöyle der:

⁷² İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, (Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009), 3/356. Muhakkik Şuayb el-Arnâvût, hadis için hasen hükmü vermiştir.

وَأِنَّمَا أَلْزَمُوا أَنْفُسَهُمُ الْكُشْفَ عَنْ مَعَايِبِ رُؤَاةِ الْحَدِيثِ. وَنَاقَلِي الْأَخْبَارِ. وَأَفْتُوا بِذَلِكَ حِينَ سُئِلُوا، لِمَا فِيهِ مِنْ عَظِيمِ الْخَطَرِ. إِذْ الْأَخْبَارُ فِي أَمْرِ الدِّينِ إِنَّمَا تَأْتِي بِتَخْلِيلٍ، أَوْ تَحْرِيمٍ، أَوْ أَمْرٍ، أَوْ نَهْيٍ، أَوْ تَرْغِيبٍ، أَوْ تَرْهِيْبٍ. فَإِذَا كَانَ الرَّاوي لَهَا لَيْسَ بِمَعْنٍ لِلصِّدْقِ وَالْأَمَانَةِ. ثُمَّ أَقْدَمَ عَلَى الرَّوَايَةِ عَنْهُ مَنْ قَدْ عَرَفَهُ وَلَمْ يُبَيِّنْ مَا فِيهِ لِغَيْرِهِ، مِمَّنْ جَهَلَ مَعْرِفَتَهُ، كَانَ أَثِمًا بِفِعْلِهِ ذَلِكَ. غَاشًّا لِعَوَامِّ الْمُسْلِمِينَ. إِذْ لَا يُؤْمَنُ عَلَى بَعْضِ مَنْ سَمِعَ تِلْكَ الْأَخْبَارَ أَنْ يَسْتَعْمِلَهَا، أَوْ يَسْتَعْمِلَ بَعْضَهَا. وَلَعَلَّهَا أَوْ أَكْثَرُهَا أَكَاذِيبُ. لَا أَصَلَ لَهَا. مَعَ أَنَّ الْأَخْبَارَ الصِّحَاحَ مِنْ رَوَايَةِ الثَّقَاتِ. وَأَهْلِ الْقَنَاعَةِ أَكْثَرُ مِنْ يُضْطَرُّ إِلَى نَقْلِ مَنْ لَيْسَ بِثِقَةٍ وَلَا مَقْنَعٍ. وَلَا أَحْسَبُ كَثِيرًا مِمَّنْ يُعَرِّجُ مِنَ النَّاسِ عَلَى مَا وَصَفْنَا مِنْ هَذِهِ الْأَحَادِيثِ الضَّعَافِ وَالْأَسَانِيدِ الْمَجْهُولَةِ، وَيَعْتَدُّ بِرَوَايَتِهَا بَعْدَ مَعْرِفَتِهِ بِمَا فِيهَا، مِنْ التَّوَهُُّنِ وَالضَّعْفِ - إِلَّا أَنَّ الَّذِي يَحْمِلُهُ عَلَى رَوَايَتِهَا، وَالْإِعْتِدَادِ بِهَا، إِرَادَةُ التَّكْثُرِ بِذَلِكَ عِنْدَ الْعَوَامِّ، وَلِأَنَّ يُقَالُ: مَا أَكْثَرَ مَا جَمَعَ فُلَانٌ مِنَ الْحَدِيثِ، وَأَلْفَ مِنَ الْعَدَدِ. وَمَنْ ذَهَبَ فِي الْعِلْمِ هَذَا الْمَذْهَبَ. وَسَلَكَ هَذَا الطَّرِيقَ فَلَا نَصِيبَ لَهُ فِيهِ. وَكَانَ بَأْنُ يُسَمَّى جَاهِلًا، أَوْلى مَنْ أَنْ يَنْسَبَ إِلَى عِلْمٍ.

Hadis râvilerinin ve haber nakledenlerin kusurlarını açığa çıkarmaya çalıştılar. Meselenin oldukça önemli (tehlikeli) olması sebebiyle sorulduğunda bu şekilde fetvalar verdiler. Çünkü hadisler dinî konularda helal, haram, emir, nehiy, terğîb ve terhîb içermektedir. Eğer râvi güvenilir dürüst biri değilse, bu halini bilen biri de ondan haber nakledip onu tanımayanlar için uyarıda bulunmuyorsa günah işlemiş ve Müslüman halkı aldatmış olur. Zira bu haberleri duyan kimselerin bunların tamamıyla ya da bir kısmıyla amel etmeyeceğinden emin olunamaz. Halbuki bunların tamamı ya da çoğu yalandır, asılsızdır. Ayrıca güvenilir râvilerden nakledilen sahih hadisler güvenilir râvilerden gelenlere ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur. Bu türden zayıf haberleri ve meçhul isnadları aktarıp bunların taşıdığı zaafiyeti bile bile onların rivâyetini adet haline getirenlerin çoğu, insanların kendisi hakkında ne de çok hadis rivâyet ettiği zehâbına kapılmaları arzusuyla bunu yapmaktadır. İnsanlar “Falanca ne kadar çok hadis derlemiş ve ne kadar çok hadis yazmış” desinler diye bunu yapmaktadır. Kim ki bu ilimde bu yola girmiştir bu düşüncüyü taşımıştır onun bu ilimde nasibi yoktur. Ona âlim değil cahil demek daha evladır.”⁷³

⁷³ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahih*, (Kahire, 1955), 1/27-28.

Hadis âlimi ve fakih İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) hadis usûlüne dair yazdığı eserinde zayıf hadislerin rivâyeti ve zaafiyetin beyanı meselesinde şunları kaydetmiştir:

يَجُوزُ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِمُ التَّسَاهُلُ فِي الْأَسَانِيدِ وَرَوَايَةِ مَا سِوَى الْمَوْضُوعِ مِنْ أَنْوَاعِ الْأَحَادِيثِ الضَّعِيفَةِ مِنْ غَيْرِ اهْتِمَامٍ بِبَيَانِ ضَعْفِهَا فِيمَا سِوَى صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَحْكَامِ الشَّرِيعَةِ مِنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَغَيْرِهَا. وَذَلِكَ كَالْمَوَاعِظِ، وَالْقَصَصِ، وَفَضَائِلِ الْأَعْمَالِ، وَسَائِرِ فُنُونِ التَّرْغِيبِ وَالتَّزْهِيْبِ، وَسَائِرِ مَا لَا تَعْلُقُ لَهُ بِالْأَحْكَامِ وَالْعَقَائِدِ. وَمِمَّنْ رَوَيْنَا عَنْهُ التَّنْصِيبَ عَلَى التَّسَاهُلِ فِي نَحْوِ ذَلِكَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، وَأَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا. إِذَا أَرَدْتَ رَوَايَةَ الْحَدِيثِ الضَّعِيفِ بِغَيْرِ إِسْنَادٍ فَلَا تَقُلْ فِيهِ: " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا وَكَذَا " وَمَا أَشَبَّهُ هَذَا مِنْ الْأَلْفَافِ الْجَازِمَةِ بِأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ذَلِكَ، وَإِنَّمَا تَقُولُ فِيهِ: " رَوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا وَكَذَا، أَوْ بَلَّغَنَا عَنْهُ كَذَا وَكَذَا، أَوْ وَرَدَ عَنْهُ، أَوْ جَاءَ عَنْهُ، أَوْ رَوَى بَعْضُهُمْ " وَمَا أَشَبَّهُ ذَلِكَ. وَهَكَذَا الْحُكْمُ فِيمَا تَشْكُ فِي صِحَّتِهِ وَضَعْفِهِ، وَإِنَّمَا تَقُولُ: " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " فِيمَا ظَهَرَ لَكَ صِحَّتُهُ بِطَرِيقِهِ الَّذِي أَوْضَحْنَاهُ أَوَّلًا، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

Ehl-i hadis ve başkalarına göre sıfâtullah ve helal-haram ve diğer dinî ahkâm konuları dışında vaaz, kıssa, fezâil-i amel ve diğer terğîb-terhîb meselelerinde uydurma hadis olmamak kaydıyla zayıf hadislerin isnadlarında ve uyarısız rivâyetlerinde tesâhül câizdir. Böylesi yerlerde tesâhül olabileceği Abdurrahmân b. Mehdî ve Ahmed b. Hanbel'den bizlere nakledilmiştir. Fakat zayıf bir hadisi isnadsız nakledeceksen sakın ola ki "Resûlullah şöyle dedi" gibi kesinlik bildiren ifadeler kullanma! "Resûlullah'tan şöyle nakledilir ki", "Bize şöyle ulaştı ki", "şöyle bildirilir ki", "Şöyle geldiğine göre", "Bazılarının aktardığına göre" gibi sözler kullan! Hatta sahih mi zayıf mı diye şüpheye düştüklerinde de böyle yap! "Resûlullah şöyle buyurdu" ifadesini ancak en başta açıkladığımız şekilde sahih olan hadislerde söyle! Allahu a'lem.⁷⁴

İmam Nevevî (ö. 676/1277), fikhî konularda zayıf hadislerle amel ve hadisin zaafının beyanı meselesini şöylece belirlemektedir: يَجُوزُ عِنْدَ أَهْلِ الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِمُ التَّسَاهُلُ

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 103-104.

فِي الْأَسَانِيدِ وَرَوَايَةٍ مَا سِوَى الْمَوْضُوعِ مِنَ الضَّعِيفِ، وَالْعَمَلُ بِهِ مِنْ غَيْرِ بَيَانِ ضَعْفِهِ فِي غَيْرِ صِفَاتٍ Ehî-i hadîse ve diğer Ehl-i hadîse ve diğer ulemâya göre sıfâtullah, helal ve haram gibi ahkâm konularının haricinde yani akaidle ve ahkâmla alakası olmayan meselelerde uydurmalar dışında zayıf hadis rivâyeti ve zaafiyetini beyan etmeksizin bunlarla amel edilmesi konusunda isnadlarda tesâhül göstermek câizdir.”⁷⁵ Nevevî’ye yönlendirilen “Bir kimse sahih olmadığını bildiği hadisi rivâyet edebilir mi başkasına yazabilir mi?” sorusuna şu cevabı vermiştir: “يحل له ذلك، Helal olur fakat o hadisteki zaafiyeti beyan etmesi gerekir ki insanlar aldanmasın”.⁷⁶

Müfessir, muhaddis, dil ve edebiyat âlimi Ebû Muhammed Şerefüddîn et-Tîbî (ö. 743/1343) *el-Hulâsa fî ma ‘rifeti ‘l-hadîs* adlı eserinde şunu kaydetmektedir:

ويجوز عند المحدثين وغيرهم، التساهل في أسانيد الضعيف سوى الموضوع وروايته من غير بيان ضعفه، في المواعظ والقصص فضائل الأعمال، لا في صفات الله تعالى، وأحكام الحلال والحرام

“Muhaddislere ve başkalarına göre uydurma olmadıkça zayıf hadislerin isnadlarında tesâhül göstermek ve zaafiyetini beyan etmeksizin rivâyet etmek câizdir. Fakat bu durum yalnızca vaaz, kıssalar ve fezâil-i amellerde geçerlidir. Sıfâtullah, ahkâm ve helal-haramlarda böyle davranılamaz”.⁷⁷

Şâfiî âlim Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), zayıf hadisin zaafiyetinin beyanı meselesiyle alakalı şu açıklamayı yapmaktadır:

لَا يَجُوزُ رَوَايَةُ الضَّعِيفِ إِلَّا مَعَ تَبْيِينِهِ وَقَدْ حَكَاهُ الْعَلَامَةُ أَبُو شَامَةَ الْمُقَدِّسِي فِي كِتَابِ الْبَدْعِ عَنْ جَمْعٍ مِنَ الْمُحَدِّثِينَ وَالْمُحَقِّقِينَ وَأَهْلِ الْفِقْهِ وَالْأُصُولِ وَقَالَ إِنْ جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِ الْحَدِيثِ يَتَسَاهَلُونَ فِي ذَلِكَ وَهُوَ خِلَافُ مَا عَلَيْهِ الْمُحَقِّقُونَ قَالَ وَمَنْ تَسَاهَلَ فِيهِ فَهُوَ خَطَأٌ بَلْ يَنْبَغِي أَنْ يُبَيَّنَ إِنْ عِلْمٌ وَإِلَّا دَخَلَ تَحْتَ الْوَعِيدِ مَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَمِّدٍ

Zayıf hadisin rivâyeti ancak onun zaafiyetinin açıklanmasıyla câiz olur. Allâme

⁷⁵ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *İrşâdû tullâbi ‘l-hakâik*, (Medine: Mektebetü’l-Îmân, 1987), 269-270; Celâlüddîn es-Suyûtî, *Tedribü ‘r-râvi*, (Dâr Taybe, ths), 1/350.

⁷⁶ Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Fetâvâ en-Nevevî*, (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1996), 266.

⁷⁷ Ebû Muhammed Şerefüddîn et-Tîbî, *el-Hulâsa fî ma ‘rifeti ‘l-hadîs*, (el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 2009), 48.

Ebü Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) el-Bida 'adlı eserinde muhaddislerden, fıkıh ve usûl ehli muhakkiklerden bu görüşü nakletmiştir. Orada ehl-i hadisten bir grubun bu konuda mütesâhil davrandığını; halbuki bunun muhakkik âlimlerin görüşüne aykırı olduğunu ifade etmiştir. Sözlerine devamla bu konudaki gevşekliğin hata olduğunu ve eğer rivâyette bulunan kişinin hadisin zaafını biliyorsa beyan etmesi gerektiğini söylemiştir. Aksi halde "Kim bana yalan söz nispet ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" tehdidine muhatap olacağını belirtmiştir.⁷⁸

Zayıf hadis rivâyet edilirken zaafiyetin beyanı konusunda hassas düşünenlerden biri de Ahmed Muhammed Şakir'dir (1892-1958). Şöyle der: **والذي أراه: أن بيان الضعف في الحديث واجب في كل حال، لأن ترك البيان يوهم المطلع عليه أنه حديث صحيح خصوصاً إذا كان الناقل له من علماء الحديث الذين يرجع إلى قولهم في ذلك** Bana göre zayıf hadisin zayıf olduğunu beyan etmek her halükârda gereklidir. Çünkü açıklama yapmamak özellikle de hadisi nakleden kişi kendisine müracaat edilen hadis âlimi ise o hadisi görene hadisin sahih olduğunu düşündürmektedir."⁷⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, başka çalışmalarında da zayıf ve uydurma haberlerin uyarısız nakledilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur. Mesela bir yerde bu uydurmaların ümmete nasıl yayıldığını şöyle izah etmiştir:

وهذه القصة المختصرة عن أبي طالب فيها عبرة وعظة، وليست من الأحاديث المسندة إلى النبي صلى الله عليه وسلم، وإنما هي من القصص الذي يحكى على سبيل الاعتبار، ولعلها مما سمع الصحابة من اليهود من أخبار بني إسرائيل، مما يسميه علماء المسلمين "الإسرائيليات" فسواء كانت حقيقية أو غير حقيقية فإنها ليست تفسيراً للآية، وإنما هي مثل من المثل، وذكر المفسرين الأقدمين إياها على هذا المعنى، واستشهاد علي وغيره من الصحابة بالآية عقيب القصة على هذا المعنى أيضاً، ثم تزيد الرواة الوضاعون الكذابون في أمثال هذه الحكايات، وخرجوا بها عن الحد الذي نقله المتقدمون، واغتر المفسرون المتأخرون وغيرهم من العلماء فذكروا هذه الروايات المخترعة الباطلة، ولم يكونوا يريدون إلا الوعظ والعبرة، وكثير منهم لا يعرف الصحيح من الضعيف، أو يعرفه ويكتفي بأن رواه بإسناده، وأن القارئ العالم بالأسانيد سيظهر له ضعف الإسناد فلا يظنه صحيحاً، ثم ازداد الجهل بالسنة

⁷⁸ Zerkeşî, *Nüket*, 2/323.

⁷⁹ Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâisü 'l-hasîs*, 209.

الصحيحة وبأسانيدھا في عامة العلماء، فاختلط عليهم الصحيح بالباطل، إلا من عصم الله، وآتاه حظه من الرشد والتوفيق من الله.

Hz. Ali'den aktarılan bu muhtasar kıssada ibretler vardır. Fakat bu Hz. Peygamber'e isnad edilmiş bir hadis değildir. Bu türden haberler ibret almak maksadıyla nakledilir. Belki de bu, sahâbenin, Yahûdilerden duyduğu İsrâiloğulları'na ait bir haberdir. İslâm ulemâsı bunlara isrâiliyyât adını vermişlerdir. Yani bu ister hakikat olsun ister olmasın Kur'ân âyetinin tefsiri sayılmaz. Olsa olsa bir darb-ı meseldir. Müttekaddim ulemânın onu eserlerine alması bu kabildendir. Hz. Ali'nin ve başka sahâbîlerin kıssadan sonra âyetle istişhadi da aynı mânadadır. Ardından yalancı uydurucu râviler bu türden hikayeleri çoğalttılar. Böylece müttekaddim âlimlerin yolundan çizgisinden çıktılar. Fakat müteahhir müfessir ve âlimler aldanıp bu uydurma batıl rivâyetleri naklettiler. Elbette maksatları ibret alınsın diye vaazü nasihatti. Bu ulemânın çoğu sahih hadisle zayıfı ayırabilecek güçte değildi. Yahut ayırabiliyordu ama sadece hadisleri isnadıyla nakletmekle yetiniyordu (yani uyarıda bulunmuyordu). Bunları okuyacak âlimler o isnaddan hadisin zayıf olduğunu anlayacak ve onu sahih saymayacaktı. Fakat âlimler arasında sahih sünnet ve isnad bilgisinde cehalet çoğaldı. Sahih hadislerle batıllar birbirine karıştı. Sadece Allah'ın ayırma gücü ve başarı ihsan buyurduğu kimseler hariç!⁸⁰

Çağdaş hadis âlimlerinden Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) *Sahîhü't-Tergîb ve't-terhîb* adlı çalışmasında Zaafiyetin Beyanı Şartı başlığı altında şöyle der:

فثبت أنه لا بد من بيان ضعف الحديث في حال ذكره دون إسناده، ولو بطريق ما اصطالحوا عليه مثل: (رُوي) ونحوه. ولكني أرى أن هذا لا يكفي اليوم؛ لغلبة الجهل، فإنه لا يكاد يفهم أحد من كتب المؤلف، أو قول الخطيب على المنبر: "روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: كذا وكذا .. " أنه حديث ضعيف، فلا بد من التصريح بذلك كما جاء في أثر علي رضي الله عنه قال: "حَدَّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، Bir hadis isnadsız zikrediliyorsa kesinlikle zaafiyetinin beyan edilmesi gerekir. "Rivâyet edilir ki" türünden temriz sigasıyla nakledilse bile yine de zaaf beyan edilmelidir. Hatta bugün cehalet yaygın olduğu için artık rivâyet lafızları kesinlikle yetersizdir. Çünkü hiç kimse müelliflerin

⁸⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *Cemheretü Makâlât*, (Mektebetü Riyâd, 2005), 2/815-816.

eserlerinde ya da hatiplerin minberde “Resûlullah’tan nakledilir ki şöyle şöyle” sözünden o hadisin zayıf olduğunu anlamaz. Bu sebeple kesinlikle zaafiyetin açıkça beyan edilmesi gerekir. Hz. Ali’den nakledilen haber de buna delildir: “İnsanlara anlayacakları şekilde hitap edin. Allah ve Resûlü’nün yalanlanmasını arzu eder misiniz?”⁸¹

Elbânî, zayıf hadisler konusundaki tesâhülün sonucunu ise şöyle ifade etmektedir: والحققة؛ أن تساهل العلماء برواية الأحاديث الضعيفة ساكتين عنها قد كان من أكبر الأسباب القوية التي حملت الناس على الابتداع في الدين؛ فإن كثيراً من العبادات، التي عليها كثير منهم اليوم إنما أصلها اعتمادهم على الأحاديث الواهية، بل والموضوعة، hadisleri uyarısız nakletmelerindeki gevşeklikleri insanları dinî konularda bidata düşmelerinin en güçlü sebeplerinden biridir. İnsanların bugün yaptıkları ibadetlerin pek çoğu aşırı zayıf (vâhi) ya da uydurma hadislere dayanmalarındandır.”⁸²

Çağdaş âlimlerden Muhammed b. Ali el-Asyûbî (ö. 2020) de zayıf hadislerin zaafiyetinin beyan edilmeksizin rivâyeti konusundaki gevşekliği ancak fıkıh ve akaid dışı konulara hasretmiştir: والحاصل: أن بعض العلماء جوزوا التساهل في الأسانيد ورواية غير الموضوع من أنواع الحديث الضعيف من غير بيان ضعفها فيما سوى العقائد والأحكام الشرعية كالمواعظ والقصص فضائل الأعمال وسائر فنون الترغيب والترهيب ve ahkâm dışındaki vaaz, kıssalar, amellerin faziletleri ve terğîb-terhîb gibi meselelerde uydurma dışındaki zayıf hadislerin zaafiyetine işaret edilmeksizin rivâyeti ve onlarla amel edilmesi konusunda mütesâhil davranmışlardır.”⁸³ Yani ahkâm dışı konularda dahi zayıf hadislerin zaafiyetini beyan etmeden rivâyet etmek bir gevşekliktir. Bu durumda ahkâm konularında zaafiyetin açıklanmaması gevşeklik ötesi olmaktadır.

Çağdaş hadis araştırmacılarından Muhammed Acâc el-Hatîb (1932-2021) de zayıf hadislerin uyarısız aktarımı konusunu şu ifade ile değerlendirmiştir:

في رأينا أن بعض الناس فهم ما نقل عن الإمام أحمد وابن مهدي وابن المبارك فهماً بعيداً عن مراد هؤلاء الأئمة رحمهم الله تعالى فتناقلوا هذه العبارة "يجوز العمل بالضعيف في فضائل الأعمال". مؤيدين تساهلهم في رواية الأحاديث الضعيفة من

⁸¹ Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahîhü't-Terğîb ve't-terhîb*, (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 1/52.

⁸² Elbânî, *Sahîhü't-Terğîb*, 1/54.

⁸³ Muhammed b. Ali el-Asyûbî, *Şerhu'l-Asyûbî ala Elfiyyeti's-Suyûtî*, (Medine: Mektebetü'l-Guraba, 1993), 1/318.

غير بيان ضعفها مجوزين لأنفسهم إدخال أشياء كثيرة في بعض أمور الدين لا تستند إلى دليل مقبول أو إلى أصل معروف اعتماداً منهم على ضعيف الحديث من غير أن Kanaatimizce bazı kimseler يفرقوا بين مفهوم الضعيف عند القدامى والمتأخرين *İmam Ahmed, İbn Mehdî ve İbnü'l-Mübarek'ten nakledilen sözleri onların kastettiklerinden çok uzak şekilde anladılar ve "Fezâilde zayıfla amel etmek câizdir" diye bir sözü nakledip durdular. Böylece zaafiyetini beyan etmeden zayıf hadis rivâyet etmekteki gevşekliklerine destek bulmuş oldular. Ayrıca dine makbul delili ya da bilinen bir aslı olmaksızın zayıf hadislere dayanarak sokuşturdıkları pek çok şey için de cevaz buldular. Bu arada onlar zayıf hadis mefhumunun mütekaddim ve müteahhir ulemâ tarafından farklı anlaşıldığını da görmezden geldiler.*⁸⁴

Anlaşıyor ki Muhammed Acâc el-Hatîb, zayıf hadislerin uyarısız aktarılmasına ve bu sebeple dine sokuşturulan uydurmalara tepkilidir.

Mahmud Esat Erkaya, *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri el-Hidaye Örneği* adlı çalışmada şöyle der: Muhaddisler hadisleri tedvîn ederken, sünneti en ince ayrıntısına kadar tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalini düşünerek, çok zayıf veya mevzû olmamak şartıyla önlerine çıkan her rivâyeti toplama gayreti içerisinde olmuşlardır. Fakat zayıf gördükleri hadisleri naklederken, rivâyetin zayıf olduğunu açıklamak konusu üzerinde önemle durmuşlar, zaafi açıklamayı zayıf hadis rivâyetinin şartları arasında zikretmişlerdir. Bununla birlikte, bazı âlimler fezâil gibi ahkâm içermeyen konulara dair rivâyet ettikleri hadislerin zayıf olduğunu belirtmeksizin de rivâyet edilmesini câiz görmüşler, ahkâm konusunda ise bu tesâhülü göstermeyip yalnızca sahih hadislerin rivâyet edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Erkaya, muhaddisler tarafından zayıf kabul edilen bazı hadisleri Hanefî fakihlerin hüküm istidlalinde kullandıklarını ve bu hadisler ile hüküm verirken kimi zaman bu hadislerin zayıf olduğunu kabul etseler de çoğu kez zayıf olduğuna dair verilen hükümleri kabul etmeyip bazı gerekçeler ileri sürerek o hadisleri makbul gördüklerini belirtmiştir. Hanefîlerin zayıf hadislerle amel etme sebeplerinin başında hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri gelir. Hanefîlerin bazı hadisleri zayıf kabul etmemeleri onların hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metotla alakalıdır. Öyleki onlar, hadisleri değerlendirirken

⁸⁴ Abdulaziz Abdurrahman b. Muhammed, *Tahkiku'l-kavlbi'l-amel bi'l-hadisi'd-daif*, (Medine: İslâm Üniversitesi), 46.

muhaddislerin mürsel haber olarak ele aldıkları hadisleri makbul sayarak istidlal etmişlerdir. Hanefî fakihlerden Îsâ b. Ebân (ö. 221/836), Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039), Serahsî (ö. 483/1090) gibi bir kısım âlimler belli şartlar içerisinde her asırdaki adil kimselerin mürsellerinin kabul edileceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı fıkha dair eser yazan fakihlerin Hanefîlerce adil kimseler olduğu düşünüldüğünde fıkıh kaynaklarındaki hadislerin sıhhati konusunda Hanefîlerin herhangi bir şüphe içerisinde olmadıkları anlaşılabacaktır. Ayrıca Hanefîlerin hadislerin bazılarını zayıf görmemelerinin sebeplerinden biri de mezhep imamlarının fıkıh öğrendikleri şeyhlerine sonraki süreçte ise Hanefî fakihlerin mezhep imamlarına olan güveni yer almaktadır. Erkaya, mezhep imamlarına olan bu güvenin bir sonucu olarak Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) fıkıh usûlüne dair hiçbir eser yazmamış olması gerekçesiyle fıkıh kitaplarındaki hadislerin aslında onun istidlalini tam olarak yansıtmadığını belirtmiştir. Bu yüzden de onun sened yönüyle zayıf olan hadisler ile değil de kendisine ulaşan daha sağlam senedli hadislerle istidlal etmiş olduğu fikri ortaya atılmıştır. Hadisleri değerlendirme konusundaki Hanefîlerin izlemiş olduğu metotta senedden çok metne önem vermeleri muhaddislerce zayıf görülen bazı hadisleri makbul görmelerine, sahih görülen bazı hadisleri ise terk etmelerine sebep olmuştur. Hanefîler, hadisleri değerlendirirken Kur'ân ve sünnet gibi İslâm hukukunun kaynaklarının incelenmesinde ulaştıkları ve herkesçe kabul edilen esaslara uygun olmasına dikkat etmişler ve bunun sonucunda bu esaslara uymayan hadisleri terk etmişlerdir. Hanefîlerin zayıf hadisleri delil olarak kullanmalarındaki bir başka sebep ise ümmetin o hadis ile amel etmesi böylelikle fakihlerin de o hadisi makbul kabul etmiş olmasında önemli bir payı vardır. Öyleki Hanefî usûlcüler ümmetin uygulaya gelmesi sebebiyle bazı âhâd haberleri meşhur kategorisinde ele almışlardır. Hanefî mezhep imamlarının zayıf rivâyetlerle amel etmelerinde sahih hadislere ulaşamamalarının da etkisi vardır. Çünkü onların yaşamış oldukları çağda henüz hadislerin tedvin ve tasnif süreçlerinin tamamlanmamış olması, günümüzde bulunan muteber hadis kaynaklarının o çağda telif edilmemiş olması, dolayısıyla hadislerin tamamına ulaşma imkânlarının bulunmadığı anlamına gelmektedir. Hanefîlerin zayıf hadisleri kullanma sebeplerinden bir diğeri ise zayıf hadisin rey ve kıyastan evla olduğu düşüncesidir. Onlar özellikle taabbudi konularda zayıf hadis kullanmayı rey ile hüküm vermeye tercih etmişlerdir.

Hanefîler zayıf hadisle fezâil konularında ve ihtiyata daha uygun olması sebebiyle de amel etmişlerdir.⁸⁵

Sonuç olarak akaid ve fıkıh alanında zayıf hadisler hüccet olamayacağı gibi eğer rivâyet edilirse de zaafiyetlerinin beyanı gerekir. Zaafiyetin beyan edilmemesi belki olsa olsa fezâil, terğîb-terhîb gibi konularda müsamaha ile karşılanmaktadır. Esasen buna da tepki gösteren âlimler mevcuttur. Çünkü o konularda da zayıf hadislerin uyarısız nakli insanları yanıltır. Zira hadis ilmi konusunda meslekten hadisçiler dışındaki diğer ulemâ pek çok noktada eksiklik yaşamaktadır. İsnad tenkidi nasıl yapılır, râvilere hangi eserlerden bakılır, illel konusu için nerelere müracaat edilir, tahriç nasıl olur gibi konularda âlimlerin bilgi eksikliği yaşadığı büyük âlimlerce de ifade edilmiştir. Hasılı zayıf hadislerin uyarısız aktarılması kesinlikle yanlış bir davranış olacaktır.

2.3. Uydurma Rivâyetlerle Amel Etmeme ve Uyarısız Nakletmeme

Zorunluluğu

İslâm tarihinde hadis uydurma faaliyetlerinin olduğu bir gerçektir. Hz. Peygamber'in vefatından çok da geçmemişken ne yazık ki İslâm dünyasında hadis uydurmacılığı başlamıştır. Gerek zındıklar gibi din dışı grupların gerek mezhep mutaassıpları ve zahidler gibi dindar grupların Hz. Peygamber'in otoritesini istismar etmek amacıyla ve kendi görüşlerini kabul ettirme saikiyle hadis uydurdukları ifade edilmektedir. Hatta öyle ki pek çok râvinin uydurma ve münker rivâyetlerden oluşan nüshalarının, kitaplarının, defterlerinin olduğundan bahsedilmektedir.⁸⁶ İslâm âlimlerinin bu uydurmalara karşı tedbirler düşündüğü de bir hakikattir. İsnad sisteminin doğuşu ve gelişimi, ricâl edebiyatı, sahih hadisleri derleyen kitapların yazılması ve uydurma hadislerin derlenmesi bu tedbirlerin en önemlileridir. Fakat ne yazık ki bu tedbirler uydurma binlerce rivâyetin ilâhiyat kaynaklarına sirâyet etmesine mani olamamıştır. Çünkü farklı ilim dallarında uzmanlaşan âlimlerin hadis ilmiyle ilişkisi istenilen seviyelerde olamayabilmiştir. Böylece bu âlimlerimiz çeşitli kaynaklardan uydurma

⁸⁵ Mahmud Esad Erkaya, "Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri -el-Hidâye Örneği", (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).

⁸⁶ Muhammet Yılmaz, "Uydurma Hadis Nüshaları ve "Nüshatü Nübeyt b. Şerîr" İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, 2.

haberleri eserlerine dercedebilmişlerdir. Uydurma rivâyetlerin kendine yer bulduğu kaynaklardan bir kısmı da fıkıh kitaplarıdır.

Uydurma hadisler İslâm adına hiçbir değer ifade etmezler. Hadis uydurmak ve uydurma hadisleri yaymak en büyük günahlar arasındadır. İslâm'ın uydurma haberlere ihtiyacı yoktur. İslâm en son ve en mükemmel dindir. İslâm evrenseldir ve hükümleri sağlamdır. Dolayısıyla tarih içerisinde uydurulmuş bilgilerin İslâm'a sızmasına asla müsaade edilmemelidir. Aksi halde İslâm'ın güvenilirliği kaybolur ve bunu telafi etmek mümkün olmaz. İslâm adına söylenen sözlerin değeri kalmaz. Bu bakımdan İslâm âlimleri uydurmaların hiçbir konuda delil alınmaması ve uyarısız nakledilmemesi hususunda sözler sarf etmişlerdir.

İmam Nevevî (ö. 676/1277) *Sahîh-i Müslim* şerhine yazdığı mukaddimede şuna işaret etmiştir:

يَحْرُمُ رَوَايَةُ الْحَدِيثِ الْمَوْضُوعِ عَلَى مَنْ عَرَفَ كَوْنَهُ مَوْضُوعًا أَوْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّهِ وَضَعُهُ فَمَنْ رَوَى حَدِيثًا عِلْمًا أَوْ ظَنًّا وَضَعَهُ وَلَمْ يُبَيِّنْ حَالَ رَوَايَتِهِ وَضَعَهُ فَهُوَ دَاجِلٌ فِي هَذَا الْوَعِيدِ مُنْذَرٌ فِي جُمْلَةِ الْكَاذِبِينَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَذُلُّ عَلَيْهِ أَيْضًا الْحَدِيثُ السَّابِقُ مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَخَذُ الْكَاذِبِينَ Uydurma hadislerin rivâyeti, uydurma olduğunu kesin olarak bilene ya da baskın zannına göre uydurma olduğunu düşünene haramdır. Kim ki uydurma olduğunu bildiği ya da zannettiği bir hadisin uydurma olduğunu açıklamaksızın naklederse o şu tehlide dâhildir ve Resûlullah'a yalan söz isnad edenler arasındadır. Yukarıda geçen “Yalan olduğu düşünülen bir hadisi bana isnadla nakleden yalancılardan biri olur” hadisi de buna delalet etmektedir.⁸⁷

Şihâbüddîn el-Huveyyî (ö. 693/1229) hadis usûlüne ait manzum eserinde uydurma hadisler için şu satırlara yer vermiştir: “وَنَقْلُهُ مُحَرَّمٌ قَدْ مُنِعَا إِلَّا إِذَا بَيَّنَّاهُ لِيُجَنَّبَ” Mevzû hadislerin rivâyeti haramdır yasaktır. Sadece sakınılsın diye uydurma olduğu açıklanırsa nakledilebilir.”⁸⁸

Büyük hadis âlimi Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348) güvenilir râvileri tanıttığı *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserinde “Kim ümmetim için bir hadisi ezberler korursa ona yetmiş

⁸⁷ Nevevî, Yahya b. Şeref, *el-Minhâc fî şerhi Sahîh Müslim b. Haccâc*, (Beyrut: Dâr İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1392), 1/71.

⁸⁸ Şihâbüddîn el-Huveyyî, *Aksa'l-emel*, (Kuveyt, 2015), 114.

bir peygamber sevabı verilir” hadisi hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: هذا مما تحرم روايته إلا مقروناً بأنه مكذوب من غير تردد وقبح الله من وضعه وإسناده مظلم وفيهم بن رزام كذاب لعله آفته. “İşte bu, hiç kuşkusuz yalan olduğu açıklanmadığı müddetçe nakledilmesi haram olan hadislerdendir. Allah bunu uyduranı kahretsin! İsnadı karanlıktır. İsnadında İbn Rizâm vardır ki kendisi hadis uydurmacısıdır ve büyük ihtimalle bunu uyduran da odur”.⁸⁹

Büyük hadis âlimi ve hâfızı Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) *et-Tebşira ve't-tezkira* adlı eserinde uydurma hadislerle alakalı şu bilgiyi vermektedir:

لَمْ يَجِزُوا لِمَنْ عِلْمُ أَنَّهُ مَوْضُوعٌ أَنْ يَذْكُرَهُ بِرَوَايَةٍ، أَوْ احتجاج، أَوْ ترغيبٍ إلا مع بيان أَنَّهُ مَوْضُوعٌ، بخلاف غيره من الضعيف المحتمل للصدق، حيث جَوَّزُوا روايته

*Bir hadisin uydurma olduğunu bilen onun uydurma bir haber olduğunu söylemeden o uydurmayı ne rivâyet edebilir, ne delil gösterebilir, ne de ona dayanarak teşvikte bulunabilir. Doğru olma ihtimali bulunan diğer zayıf hadisler ise böyle değildir. Çünkü terğîb-terhîbde zayıf hadis rivâyetine cevâz vermişlerdir.*⁹⁰

Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) hadis usûlüne dair Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb ve't-teysîr* adlı çalışmasına yazdığı şerhinde uydurma hadis bölümüne şöyle başlamıştır:

(النَّوْعُ الْحَادِي وَالْعِشْرُونَ: الْمَوْضُوعُ: هُوَ الْكَذِبُ (الْمُخْتَلَقُ الْمَصْنُوعُ، وَ هُوَ شَرُّ الضَّعِيفِ) ، وَأَقْبَحُهُ (وَتَحْرُمُ رَوَايَتُهُ مَعَ الْعِلْمِ بِهِ) ، أَيِ بَوَاضِعِهِ (فِي أَيِّ مَعْنَى كَانَ) سَوَاءً الْأَحْكَامُ وَالْقَصَصُ وَالتَّرْغِيبُ وَغَيْرُهَا (إِلَّا مُبَيَّنًا) ، أَيِ مَقْرُونًا بِبَيَانٍ وَضَعِهِ، Yirmi «لِحَدِيثِ مُسْلِمٍ: «مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يَرَى أَنَّهُ كَذِبٌ، فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ birinci çeşit ise mevzû hadislerdir. Bunlar yalandır, uydurulmuştur, yapaydır. Bunlar zayıf hadislerin en kötüsüdür, en çirkinidir. Bunların ister ahkâmda olsun ister kıssalarda olsun ister terğîb-terhîbde olsun isterse de başka bir konuda olsun uydurma olduğu biline biline rivâyet edilmesi haramdır. Bunlar ancak uydurma olduğu açıklanarak nakledilebilir. İmam Müslim (ö. 261/875)

⁸⁹Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 4/26.

⁹⁰ Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Tebşira ve't-tezkira*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/307.

tarafından nakledilen hadis bunu ifade etmektedir: “Kim yalan olduğunu bile bile benden hadis naklederse yalancılardan biri olur.”⁹¹

Cemâlüddîn el-Kâsımî (1866-1914) uydurmalar hakkında şu hükmü vermektedir: اتفقوا على أنه تحرم روايته مع العلم بوضعه، سواء كان في الأحكام أو القصص والترغيب ونحوها، Uydurma olduğunu bile bile uydurmayı uyarısız nakletmek ne ahkâm konularında ne de kıssalar ve terğîb-terhîb konularında câiz olur.”⁹²

Ebû Şühbe’nin (ö. 1403) konuya dair değerlendirmesi şöyledir:

الحديث الموضوع أو الساقط أو الذي لا أصل له لا تجوز روايته إلا مقتراً ببيان وضعه، أو سقوطه، أو أنه لا أصل له، ومن روى شيئاً من ذلك من غير بيان، وهو يعلم، فهو آثم أشد الإثم كما أنه لا يجوز العمل بالموضوع، وما شاكله قط لا في الحلال والحرام، ولا في باب الترغيب والترهيب، والقصص والمواعظ، ولا في Uydurma التفسير؛ لأنه مختلق مكذوب فمن عمل به، فقد زاد في الشرع ما ليس منه. yani sâkıt ve aslı olmayan hadise gelince bunların, uydurma, sâkıt ve asılsız olduğunu beyan edilmeden nakledilmesi câiz değildir. Bile bile bunlardan birini nakleden kişi büyük günah işlemiş olur. Aynı şekilde uydurmalarla ve benzerleriyle helal, haram, terğîb-terhîb, kıssalar, vaazlar, tefsir gibi hiçbir konuda amel etmek de câiz değildir. Çünkü bunlar uydurulmuş sahte sözlerdir. Bunlarla amel eden dine ilavede bulunmuş olur.”⁹³

Mahmud Tahhân da uydurmalarla alakalı şu ifadeyi kullanmıştır:

يجوز عند أهل الحديث وغيرهم رواية الأحاديث الضعيفة، والتساهل في أسانيدھا من غير بيان ضعفھا -بخلاف الأحاديث الموضوعة فإنه لا يجوز روايتها إلا مع بيان وضعھا- بشرطين، هما: أ- ألا تتعلق بالعقائد، كصفات الله تعالى. ب- ألا يكون Ehl-i hadis ve diğerlerine في بيان الأحكام الشرعية مما يتعلق بالحلال والحرام. göre sıfatullâh ve helal-haramla alakalı dinî ahkâm gibi yerler dışında zayıf hadis rivâyeti, bunların isnadında gevşeklik gösterilmesi ve zaafiyetine işaret

⁹¹ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, 1/323.

⁹² Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ths.), 150.

⁹³ Muhammed EbûŞühbe, *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi’l-hadîs*, (Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ths.), 277.

*edilmemesi câizdir. Ancak uydurma hadisler böyle değildir. Onların rivâyeti ancak uydurma olduklarının beyanı ile mümkündür.*⁹⁴

Sonuç olarak uydurma hadislerin uydurma olduklarının beyanı her halükârda gereklidir. Zayıf hadislerin bile zaafiyetine işaret lazım iken uydurmaların uydurma olduğuna işaret edilmeksizin nakledilmesi kesinlikle câiz olamaz. Hele uydurmalarla amel etmek asla mümkün değildir. Zayıf haberlerle bile amelde pek çok şartlar ileri sürülmekteyken uydurmaları İslâm adına delil olarak ileri sürmek kesinlikle kabul edilemez.

2.4. Fıkıhta Zayıf ve Uydurma Haber Kullanımı

Teorik olarak zayıf hadisler zaafiyetleri sebebiyle uydurmalar ise zaten yalan olduklarından fikhî konularda delil olamayacakları beyan edilmiştir. Zayıf hadislerin belki aşırı zayıf değillerse Hz. Peygamber’e aidiyetine inanılmadan terğîb-terhîb konularında rivâyet edilmesine; bu durumda da zaafiyetinin beyan edilmesine müsamahakâr bakan âlimler olmuştur. Buna bile rıza göstermeyen pek çok âlim vardır. Uydurmalar ise hiçbir konuda ne nakledilebilir ne de amel edilebilir. Bununla birlikte pratikte fıkıh kitaplarının zayıf hadislerle ve hatta uydurmalarla dolu olduğu görülmekte ve bilinmektedir. Buna yönelik tespitler şöyledir:

Büyük hadis âlimi Tirmizî’nin (ö. 279/892) büyük oranda fıkıh muhtevalı *Sünen* adlı eserinde yer alan ve Nâsiruddîn el-Elbânî (1914-1999) tarafından uydurma hükmü verilen hadisler hakkında yapılan yüksek lisans tezinde şu sonuca varılmıştır: Elbânî, sünen-i erbaada 66 uydurma hadisin bulunduğu görüşündedir. Ona göre bunların ikisi Ebû Dâvud’un (ö. 275/889) *Sünen*’inde, on sekizi Tirmizî’nin *Sünen*’inde, kırk altısı da İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*’indedir. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) ise Tirmizî’nin *Sünen*’inde yirmi üç uydurma haber olduğunu düşünmektedir. Bunlardan sadece beşinde Elbânî ile aynı kanaattedir. Tez yazarına göre bu hadislerin uydurma olduğu hususunda şerhlerde herhangi bir mâlûmat verilmemektedir.⁹⁵ Hasılı en meşhur ve otorite hadis âlimleri tarafından fıkıh konularıyla alakalı uydurma rivâyetler nakledilmekte ancak buna dair bir beyan yapılmamaktadır.

⁹⁴ Mahmud Tahhan, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, (Mektebetü’l-Maarif, 2004), 80.

⁹⁵ Meryem Küçük, “Tirmizî’nin Sünen’inde Elbânî’nin Uydurma Olarak Nitelendirdiği Hadislerin Değerlendirilmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010), 91-93.

Endülüslü muhaddis ve Mâlikî fakihi Ahmed b. Ömer el-Kurtubî (ö. 656/1258) *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi Sahîh-i Müslim* adlı eserinde şunları kaydeder:

وقد استجازَ بعضُ فقهاءِ العراقِ نسبةَ الحكمِ الذي دَلَّ عليه القياسُ إلى رسولِ الله صلى الله عليه وسلم نسبةً قوليةً، وحكايةً نقليةً، فيقول في ذلك: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا وكذا؛ ولذلك ترى كتبهم مشحونةً بأحاديثَ مرفوعة، تشهدُ متونها بأنها موضوعة؛ لأنها تُشبهُ فتاوى الفقهاء، ولا تليقُ بجزالة سيد الأنبياء، مع أنَّهم لا يقيمون لها صحيحَ سند، ولا يُسندونها من أئمةِ النقل إلى كبيرٍ أحد، فهؤلاء قد خالفوا ذلك النهي الأكيد، وشملهم ذلك الدَّمُ والوعيد ولا شكَّ في أنَّ تكذيبَ رسولِ الله صلى الله عليه وسلم كُفر، وأمَّا الكذبُ عليه: فإن كان ذلك الكاذبُ مستحلًّا لذلك، فهو كافر، وإن كان غيرَ مستحلٍّ، فهو مرتكبٌ كبيرٍ

Bazı Irak fakihleri kıyasın delalet ettiği hükmü Resûlullah'a söz olarak nispet etmeyi veya ona isnadla aktarmayı câiz gördüler. “Resûlullah şöyle şöyle buyurdu” diyebildiler. Bu sebeple eserlerinde bir sürü merfû haber görürsün ki bunların metinleri onların uydurma olduğuna delalet etmektedir. Bunlar fukahâ fetvasına benzemektedir ve Hz. Peygamber'e ait gibi durmamaktadır. Bunlar için ne sahih bir isnad verebiliyorlar ve ne de büyük bir hadis âliminin eserini kaynak gösterebiliyorlar. İşte bunlar apaçık tehdide muhalefet etmiş olmaktadırlar. Bu kimseler ayrıca tehdidin ve kınamanın kapsamına girmiş olmaktadırlar. Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'i tekzip etmek küfürdür. Peki ona yalan söz nispet etmek nedir? Eğer uydurmacı yaptığını helal görüyorsa bu da küfürdür. Eğer helal görmüyorsa büyük günahıdır.⁹⁶

Hatta Kurtubî, İmam Tahâvî'ye (ö. 321/933) atfen şöyle bir ifade nakletmektedir: “Hz. Peygamber'e yalan bir söz isnadıyla iftirada bulunmak kayıtsız şartsız haramdır. Kişi bu yalanla ister insanları saptırmak istesin ister istemesin farketmez hüküm değişmez”.⁹⁷ Kurtubî'nin bu sözü takiben değerlendirmesi şöyledir:

Çünkü terğîb amacıyla hadis uydurularak Allah'a yalan bir hüküm izafe edilmiş olmaktadır. Çünkü mendup da dinî hükümlerden biridir. Burada Allah'ın falanca

⁹⁶ Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkelemin Telhîsi Sahîhi Müslim*, (Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 1996), 1/115.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/115.

amele şu kadar sevap vaadettiği ifade edilmiş olmaktadır. Halbuki aslında bu yalandır ve iftiradır. Bunlar “Allah’a karşı yalan uydurarak iftira edenlerden daha zâlim kimdir?”⁹⁸ âyetinin umumunun kapsamına girerler.⁹⁹

İmam Nevevî (ö. 676/1277) fukahânın zayıf hatta uydurma haber naklettikleri tespitiyle şunları kaydetmiştir:

وَعَلَى كُلِّ حَالٍ فَإِنَّ الْأَيْمَةَ لَا يَرُوءُونَ عَنِ الضُّعْفَاءِ شَيْئًا يَحْتَجُّونَ بِهِ عَلَى انْفِرَادِهِ فِي الْأَحْكَامِ فَإِنَّ هَذَا شَيْءٌ لَا يَفْعَلُهُ إِمَامٌ مِنْ أَيْمَةِ الْمُحَدِّثِينَ وَلَا مُحَقِّقٌ مِنْ غَيْرِهِمْ مِنَ الْعُلَمَاءِ وَأَمَّا فِعْلُ كَثِيرِينَ مِنَ الْفُقَهَاءِ أَوْ أَكْثَرِهِمْ ذَلِكَ وَاعْتِمَادُهُمْ عَلَيْهِ فَلَيْسَ بِصَوَابٍ بَلْ قَبِيحٌ جِدًّا وَذَلِكَ لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ يَعْرِفُ ضَعْفَهُ لَمْ يَجَلَّ لَهُ أَنْ يَحْتَجَّ بِهِ فَإِنَّهُمْ مُتَّفِقُونَ عَلَى أَنَّهُ لَا يُحْتَجَّ بِالضَّعِيفِ فِي الْأَحْكَامِ وَإِنْ كَانَ لَا يَعْرِفُ ضَعْفَهُ لَمْ يَجَلَّ لَهُ أَنْ يَهْجُمَ عَلَى الْإِحْتِجَاجِ بِهِ مِنْ غَيْرِ بَحْثٍ عَلَيْهِ بِالتَّقْيِيسِ عَنْهُ إِنْ كَانَ عَارِفًا أَوْ بِسُؤَالِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ عَارِفًا وَاللَّهُ أَعْلَمُ *Her halükârda imamlar zayıf râvilerden sadece ona dayanarak ahkâmda ihticac edecekleri haberleri nakletmezler. Bunu hiçbir muhaddis imam ya da başka âlimlerden hiçbir muhakkik yapmaz. Bununla birlikte İslâm fukahâsının önemli bir bölümünün hatta çoğunluğunun zaaf taşıyan haberleri rivâyet edip bunları delil olarak kullanmasına gelince bu yaptıkları hiç doğru değil bilakis çok kötüdür. Zira zaaf taşıdığını bile bile onu delil olarak ileri sürmemelidirler. Ahkâmda zayıf hadis olamayacağı hususunda herkes müttefiktir. Zayıf olduğunu bilmiyorsa araştırabiliyorsa kendisi araştırmadan yoksa başkasına sormadan onu delil olarak kullanması helal değildir.*¹⁰⁰

Hanevî fakihi, muhaddis, müfessir ve kıraat âlimi Molla Ali el-Kâri’nin (ö. 1014/1605) uydurma bir haber hakkında şu değerlendirmeyi yaptığı nakledilmiştir:

من قضى صلاته من الفرائض في آخر جمعة من رمضان، كان ذلك جابرًا لكل صلاة فاتته في عمره إلى سبعين سنة" باطل قطعاً، ولا عبرة بنقل صاحب النهاية وغيره من بقية شراح الهداية، فإنهم ليسوا من المحدثين ولا أسندوا الحديث إلى أحد من المخرجين

⁹⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, En‘âm, 6/93).

⁹⁹ Kurtubî, *el-Müfhim*, 1/115.

¹⁰⁰ Nevevî, *Minhâc*, 1/126.

*Kim ki farz namazlarını Ramazan 'ın son Cuma günü kaza ederse her bir kaçırdığı namazın yetmiş seneliğini kaza etmiş olur” anlamındaki hadis kesinlikle batıldır. Nihâye sahibinin ve diğer Hidâye şârihlerinin bu hadisi aktarmış olmalarına itibar edilmemelidir. Çünkü onlar muhaddis değillerdir ve hadisi de hadisçilerden birine isnad etmiş değillerdir.*¹⁰¹

Cemâlüddîn el-Kâsımî'nin (1866-1914) bu âlimler için ifade ettiği gerekçe şudur: *وظاهر أنهم لم يوردوا ما أوردوا مع العلم بكونه موضوعاً، بل ظنوه مروياً. ونقد الآثار من وظيفة* “Görünen o ki bu âlimler zikrettiklerinin uydurma olduğunu bilmeden nakletmişlerdir. Bilakis onlar bunların gerçekten hadis olduğunu düşünmüşlerdir. Hadislerin nakli hadisçilerin görevidir. Her makamın sözü her ilmin ricâli vardır.”¹⁰²

Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakihi Abdulhay el-Leknevî (1848-1886) *el-Ecvibetü'l-fâdıla* adlı eserinde isnadın gerekliliğinden bahsettikten sonra şu değerlendirmede bulunmuştur:

*İşte bu sebeple büyük kitaplarda isnadı verilmeyen ya da hadis erbâbının kabul ettiği bilinmeyen hadislere itibar edilmemesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır. İsterse o kitabın müellifi ahkâm, helal-haram konularında verdiği hükme güvenilen büyük bir fakih olsun farketmez. Hanefî büyüklerinden Hidâye müellifine ya da Şâfiî büyüklerinden Vecîz müellifine bakılmaz mı? Bunlar parmakla gösterilen ve büyük âlimlerin kendilerine dayandığı çok önemli kimseler olsalar da eserlerinde hiçbir hadisçinin bilmediği hadisler nakletmişlerdir. Zeylaî'nin (ö. 762/1360) Tahrîcû ehâdîsi'l-Hidâye'sini ve İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) Tahrîcû ehâdîsi şerhi'r-Râfîi'sini mütalaa eden herkes bunu görür. Peki düşünün bu büyük âlimlerin hali buysa hadis naklinde mütesâhil davranan ve isnadları derinlemesine incelemeyen diğer fukahânın hali nedir?*¹⁰³

Halepli büyük âlim Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997) *el-Ecvibetü'l-fâdıla*'nın dipnotunda şöyle bir beyanda bulunmaktadır:

¹⁰¹ Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 182-183.

¹⁰² Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, 183.

¹⁰³ Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdıla*, (Kahire: Dâru's-Selâm, 2007), 29-30.

Kim Ramazan'ın son Cuma günü farzların kazasını ...” uydurma hadisiyle alakalı Ali el-Kâri'nin değerlendirmesini gönderdiğim birisi şöyle dönüş yaptı: “Nihâye sahibi yanında Kâri de kimmiş? Burada Nihâye sahibinin nakline itibar edilir Kâri'nin hükmüne değil!” Zannederim bu sözün sahibi ehl-i tahkîkin mertebelerini, fukahâ ile muhaddisler arasındaki farkı bilmeyen bir cahildir. Allah her ilim için ricâl her makam için söz yaratmıştır. Biz herkesi kendi yerine ve makamına koymak zorundayız. Büyük fakihler hadis tenkidini bilseler bile senedsiz ve kaynaksız naklettikleri haberleri muhaddislerin tahkiki olmadan kabul edemeyiz. Hadis râvileri, fıkıh bilseler bile onların fıkhıdaki sözlerini muteber fakihler gibi kabul edemeyiz. Böylece her ilmin ricâlini diğer ilimle mukayese et! Nihâye müellifi her ne kadar büyük fakih olsa da muhaddis mertebesine varmış değildir. Bu sebeple isnadsız haberlerini bir grup muhaddis onaylamadıkça onlara itibar edemeyiz. Zira bu hususta itibar kaç defa söylendiği üzere muhaddislerdir başkasına değildir.¹⁰⁴

Son devrin Mısırlı büyük âlimi Yusuf el-Karadâvî (1926-2022) *Keyfe nete âmel maa's-sünne en-nebeviyye* adlı eserinde şunları kaydeder:

Gariptir ki fıkıh kitaplarında çok sayıda zayıf hadis bulunmaktadır. Halbuki çoğunluk âlimlerin fezâil, terğîb-terhîb konularında zayıf hadisle amel edilmesini kabul etmelerine rağmen zayıf hadisle ahkâmı delil getirilemeyeceği konusunda ittifak vardır. Hatta fıkıh kitaplarında şiddetli zayıf, uydurma ve aslı olmayan hadislerde oldukça fazladır.¹⁰⁵

Yusuf Acar, Hanefî eserlerindeki problemli rivâyetler üzerine yaptığı çalışmada örneğin abdestte parmakların hilallenmesi meselesinde “Parmaklarınızı hillaleyiniz ki cehennem ateşi onları yakmasın” şeklinde bir hadise atıf yapıldığını; bu hadise dayanılarak parmakların hilallenmesinin sünnet addedildiğini; bu hadisin ne *el-Câmi'u's-sağîr*'de ve ne de *el-Mesâil*'de zikredildiğini; bu fetvâyı ilk kez Serahsî'nin (ö. 483/1090) bu şekilde delillendirip «أصابع سنة لقوله صلى الله عليه وسلم «خللوا وأما تخليل الأصابع سنة لقوله صلى الله عليه وسلم «خللوا»»“Parmakların hilallenmesine gelince Resûlullah'ın “Parmaklarınızı hilalleyiniz ki cehennem ateşi onları yakmasın” sözü sebebiyle sünnettir”¹⁰⁶ dediğini söyledikten sonra delil olarak gösterilen hadisin Ebû Hüreyre

¹⁰⁴ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila*, 34 (dipnot).

¹⁰⁵ Yusuf el-Karadâvî, *Keyfe neteâmel*, 70.

¹⁰⁶ Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Mısır: Matbaatü's-Saâde, ths.), 1/80.

tarîkinin senedinde kezzâb bir râvînin bulunması yüzünden uydurma, Âişe tarîkinin de senedindeki metruk bir râvî sebebiyle aşırı zayıf addedildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷ Yine Yusuf Acar aynı çalışmasında Hanefî fıkıhına dair hicrî beşinci asırdan sonra telif edilmiş bulunan Hidâye adlı eserdeki rivâyetlerin dörtte üçünden fazlasının makbul olmasına rağmen tamamen makbul hadislerle dayanması beklentisini ifade etmekte ve şu tespiti yapmaktadır: “Dolayısıyla *el-Hidâye* örneğinde olduğu gibi geriye kalan dörtte bir civarındaki zayıf rivâyetlerin sayısı da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Ahkâm konusunda delil niteliği taşımayan bu zayıf rivâyetlerin tahlil edilmesi gerekmektedir”.¹⁰⁸ Yusuf Acar’ın bir tespiti de hadislerdeki illetlere yöneliktir. Ona göre Hanefî fıkıh kitaplarında ref olgusundan yani merfûlaştırmadan söz etmek mümkündür. Şöyle der: “Hanefî fıkıh kitaplarında görülen rivâyetlere ilişkin problemlerden birisi de, sahâbe veya tâbiîne ait mevkûf bir haberin bazen Hz. Peygamber’in ifadesiymiş gibi merfû olarak nakledilmesidir.”¹⁰⁹ Ona göre bunun örnekleri o kadar çoktur ki mevcut makalenin sınırlarını aşacak düzeydedir. Naklettiğine göre bizzat *el-Hidâye* müellifi Merğînânî (ö. 593/1197) aslında bunun farkındadır ve kendisi pek çok mevkûf hadisin merfû olarak nitelenmesini hem onaylamamaktadır hem yapmaktadır. Örneğin “Ganimet, savaşa katılanların hakkıdır” şeklindeki hadisin Şâfiî âlimlerce merfû addedildiğini; halbuki bunun Hz. Ömer’in sözü olmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Hakikaten de Mâverîdî (ö. 450/1058) gibi bazı Şâfiî âlimleri, bu haberi merfû olarak nitelemişlerdir. Oysaki kaynaklarda, Hz. Ömer’in sözü şeklinde yer almaktadır.¹¹⁰ Yusuf Acar’ın bir tespiti de nakledilen hadislerin bir bölümünün hiçbir kaynakta tespit edilemiyor olmasıdır. Ona göre Hanefî fıkıh kitaplarında yer alan bazı rivâyetlerin anlam bakımından bile olsa mevcut hadis kaynaklarında izine rastlanılamamaktadır. Diğer bir deyişle bu kitaplarda yer alan bazı hadislerin nereden alındığı tespit edilememektedir.¹¹¹ Yusuf Acar, Hanefî fıkıh eserlerindeki hadislerden sübut problemi yaşayanların kendi verdiği örneklerle sınırlı olmadığını; bu eserlerdeki hadislerin tahririne dair ilk çalışmaların sekizinci asırdan sonra gerçekleştiğini; Hidâye üzerine ilk tahrir çalışmasının el-Înâye bi ma’rifeti ehâdîsi’l-Hidâye adıyla Abdulkâdir el-Kuraşî (ö. 775/1373) tarafından

¹⁰⁷ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetlerin Hadis Açısından Problemleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (31, 2011): 224.

¹⁰⁸ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 224-225.

¹⁰⁹ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 234.

¹¹⁰ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 238.

¹¹¹ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 238.

yapıldığını; bu çalışmada 85 rivâyetin hiçbir kaynakta bulunamadığını; bu sayının Zeylaî'nin (ö. 762/1360) *Nasbu'r-râye*'sinde 124 olduğunu; iki eserin karşılaştırılmasıyla 107 sayısına ulaşıldığını ifade etmiştir.¹¹² Yusuf Acar sonuçta şunu da söylemektedir: “Bütün bunların dışında bir de mezkûr fıkıh kitaplarında sayıları oldukça sınırlı olmakla birlikte münekkit hadisçiler tarafından uydurma olarak nitelendirilen rivâyetler söz konusudur.”¹¹³

Mahmud Esat Erkaya *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri el-Hidaye Örneği* adlı çalışmasında şunları vurgulamaktadır: Muhaddisler hadisleri tedvîn ederken, sünneti en ince ayrıntısına kadar tespit edebilmek için, Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalini düşünerek, çok zayıf veya mevzû olmamak şartıyla¹¹⁴ önlerine çıkan her rivâyeti toplama gayreti içerisinde olmuşlardır. Fakat zayıf gördükleri hadisleri naklederken, rivâyetin zayıf olduğunu açıklamak konusu üzerinde önemle durmuşlar¹¹⁵, zaafi açıklamayı zayıf hadis rivâyetinin şartları arasında zikretmişlerdir. Bununla birlikte, bazı âlimler fezâil gibi ahkâm içermeyen konulara dair rivâyet ettikleri hadislerin zayıf olduğunu belirtmeksizin de rivâyet edilmesini câiz görmüşler, ahkâm konusunda ise bu tesâhülü göstermeyip yalnızca sahih hadislerin rivâyet edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Erkaya, muhadisler tarafından zayıf kabul edilen bazı hadisleri Hanefî fakihlerin hüküm istidlalinde kullandıklarını ve bu hadisler ile hüküm verirken kimi zaman bu hadislerin zayıf olduğunu kabul etseler de çoğu kez zayıf olduğuna dair verilen hükümleri kabul etmeyip bazı gerekçeler ileri sürerek o hadisleri makbul gördüklerini belirtmiştir. Hanefîlerin zayıf hadislerle amel etme sebeplerinin başında hadislerin zayıf olduğunu kabul etmemeleri gelir. Hanefîlerin bazı hadisleri zayıf kabul etmemeleri onların hadisleri değerlendirmede takip ettikleri metotla alakalıdır. Öyleki onlar, hadisleri değerlendirirken muhaddislerin mürsel haber olarak ele aldıkları hadisleri makbul sayarak istidlal etmişlerdir. Hanefî fakihlerden bir kısmının belli şartlar içerisinde her asırdaki adil kimselerin mürsellerinin kabul edileceğini ifade etmişlerdir. Bundan dolayı fıkha dair eser yazan fakihlerin Hanefîlerce adil kimseler olduğu düşünüldüğünde fıkıh

¹¹² Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 239-240.

¹¹³ Yusuf Acar, “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetler”, 240.

¹¹⁴ Ne yazık ki hadis eserlerinde de zayıf ve uydurma haberler uyarısız bulunmaktadır. Bunu görmek için hadis eserlerinin tahricli tahkiklerine ya da Nâsiruddîn el-Elbânî'nin çalışmalarına bakmak yeterlidir. Hatta Tirmizî gibi bazı hadis âlimleri kendi rivâyetlerinin problemlerine bizzat eserlerinde işaret edebilmişlerdir. Hadis eseri olmaları bütünüyle sahih hadislerden müteşekkil oldukları zannı oluşturmamalıdır.

¹¹⁵ Ne yazık ki çoğunlukla bu da doğru değildir. Zayıf hadislerin beyan edilişi oldukça nadirdir.

kaynaklarındaki hadislerin sıhhati konusunda Hanefîlerin herhangi bir şüphe içerisinde olmadıkları anlaşılacaktır.¹¹⁶ Ayrıca Hanefîlerin hadislerin bazılarını zayıf görmemelerinin sebeplerinden biri de mezhep imamlarının fıkıh öğrendikleri şeyhlerine sonraki süreçte ise Hanefî fakihlerin mezhep imamlarına olan güveni yer almaktadır. Erkaya, mezhep imamlarına olan bu güvenin bir sonucu olarak Ebû Hanîfe'nin fıkıh usûlüne dair hiçbir eser yazmamış olması gerekçesiyle fıkıh kitaplarındaki hadislerin aslında onun istidlalini tam olarak yansıtmadığını belirtmiştir. Bu yüzden de onun sened yönüyle zayıf olan hadisler ile değil de kendisine ulaşan daha sağlam senedli hadislerle istidlal etmiş olduğu fikri ortaya atılmıştır. Hadisleri değerlendirme konusundaki Hanefîlerin izlemiş olduğu metotta senedden çok metne önem vermeleri muhaddislerce zayıf görülen bazı hadisleri makbul görmelerine, sahih görülen bazı hadisleri ise terk etmelerine sebep olmuştur. Hanefîler, hadisleri değerlendirirken Kur'ân ve sünnet gibi İslâm hukukunun kaynaklarının incelenmesinde ulaştıkları ve herkesçe kabul edilen esaslara uygun olmasına dikkat etmişler ve bunun sonucunda bu esaslara uymayan hadisleri terk etmişlerdir. Hanefîlerin zayıf hadisleri delil olarak kullanmalarındaki bir başka sebep ise ümmetin o hadis ile amel etmesi böylelikle fakihlerin de o hadisi makbul kabul etmiş olmasında önemli bir payı vardır. Öyleki Hanefî usûlcüler ümmetin uygulayagelmesi sebebiyle bazı âhâd haberleri meşhur kategorisinde ele almışlardır. Hanefî mezhep imamlarının zayıf rivâyetlerle amel etmelerinde sahih hadislere ulaşamamalarının da etkisi vardır. Çünkü onların yaşamış oldukları çağda henüz hadislerin tedvin ve tasnif süreçlerinin tamamlanmamış olması, günümüzde bulunan muteber hadis kaynaklarının o çağda telif edilmemiş olması, dolayısıyla hadislerin tamamına ulaşma imkânlarının bulunmadığı anlamına gelmektedir. Hanefîlerin zayıf hadisleri kullanma sebeplerinden bir diğeri ise zayıf hadisin rey ve kıyastan evla olduğu düşüncesidir. Onlar özellikle taabbudî konularda zayıf hadis kullanmayı rey ile hüküm vermeye tercih etmişlerdir. Hanefîler zayıf hadisle fezâil konularında ve ihtiyata daha uygun olması sebebiyle de amel etmişlerdir.¹¹⁷

¹¹⁶ Bu düşünce ne yazık ki pek çok zayıf ve uydurma haberin toplu bir şekilde kaynaktan kaynağa geçmesine sebep olmuştur. Hadisler isnadlı metinlerdir ve sıhhatlerini bulundukları kaynaklardan değil kendi isnad ve metinlerinden alırlar. Her bir hadis ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekirken “ehl-i sünnet âlimler zayıf ve uydurma nakletmez”, “şu kitaplardaki hadisler bütünüyle sahihtir” türü anlayışlarla hadis tenkidi yapılmadan hadisler topluca sonraki nesillere aktarılmıştır. Mutasavvıfların tavrı için bk. İshak Emin Aktepe, *Hadis İlmine Giriş*, 286.

¹¹⁷ Mahmud Esad Erkaya, *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri -el-Hidâye Örneği*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).

Selahattin Polat, “Zayıf Hadisle Amel” adlı makalesinde zayıf hadisler karşısında muhaddislerin ve fakihlerin tutumlarının farklı olduğunu; muhaddislerin kendi kriterlerine göre hadisleri değerlendirip hadisin sübutuyla ilgilendiklerini ve şartlarına uymayan hadisleri merdûd olarak nitelendirdiklerini; fukahânın ise hüküm verirken öncelikle hadislerle bakmadıklarını söylemiştir. Muhaddislerce merdûd sayılan bir hadis İslâm’ın genel kaideleri, kıyas, istihsan, sedd-i -zerâi, selevin veya çoğunluğun ameli, umûmu’l-belvâ, maslahat, ıstıshab vs. gibi karinelerle destekleniyorsa fukahânın o hadislerle amel edebildiğini ifade etmiştir. Yani zayıf hadis aslî değil tâlî delildir. Selahattin Polat’a göre fukahâ bütün zayıf hadisleri kategorik olarak “amel edilir” veya “amel edilmez” diye ayırmamıştır. Bazen zayıf hadislerle de amel ederken bazen buna karşı çıkmışlardır. Yazara göre zayıf hadislerin hiçbir işe yaramayacağı görüşü hatalıdır. Bu görüşe varılmasında en önemli etken zayıf hadislerin mevzû hadislerle karıştırılmasıdır. Ayrıca zayıf hadislerin mertebelerinin olduğunun dikkate alınmamış olmasının da etkisi vardır. Zaafının şiddetli olmaması kaydıyla bir takım karine ve delillerle takviye edilen zayıf hadislerin, itikad ve ahkâm (?) konuları dışında hüccet olabileceği görüşündedir. Fakat fezâil konusunda zayıf hadislerle herkesin amel edebilmesinin olanağı varken fikhî bir konuda zayıf hadislerle sadece âlimler ve fukahâ amel edebilir. Çünkü bu hadislerle amel etmek için belli bir formasyona sahip olmak gerekir. Bu formasyona sahip kişiler zayıf hadislerle amel ederken ihtiyatlı davranacaklardır. Neticede zayıf hadisleri mutlak kabul veya red yerine özelliklerine göre bazılarıyla amel edecek, bazılarıyla etmeyeceklerdir.¹¹⁸ Selahattin Polat’ın makalesi fakihlerin zayıf hadislerle amel ettiklerini ama zaten belli kategorideki aşırı zayıf ve uydurma hadisler dışında zayıf hadislerle amel edebileceklerini vurgulamaktadır. Bu arada birtakım karinelerle desteklenen zayıf haberlerin helal-haram dışında delil olabileceğini ifade ederek fıkıhta da ayrıma gitmektedir. Açıkçası ulemânın hem hadislerin zaaf derecelerinin tespitinde hem de fıkıhtaki konuların önem sıralamasında bu taksime uyabilmelerini mümkün görmemekteyiz. Zaten de uyamadıkları için bu tartışmalar yüzlerce yıldır sürmektedir.

Haneî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za’fı Şiddetli Rivâyetler (El-Hidaye ve Eş-Şerhu’l-Kebir Örneği) adlı yüksek lisans tezinde Fatma Betül Altıntaş, Haneî mezhebini temsilen *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî* ve Şâfiî mezhebini temsilen *eş-Şerhu’l-*

¹¹⁸ Selahattin Polat, “Zayıf Hadislerle Amel”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1983): 109.

kebîr adlı eserlerde, fıkıhta ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf olduğu halde delil olarak kullanılan rivâyetlerin bulunup bulunmadığı ve eğer mevcut ise neden delil olarak kullanıldıklarını belirlemeyi amaçlayan çalışmada her iki eserde de zaafi şiddetli veya mevzû sayılabilecek bazı rivâyetlerin delil olarak kullanıldığını tespit etmiştir. Altıntaş'a göre zayıf hadislerle amel konusunda, fukahânın yaklaşımı ile hadisçilerin yaklaşımı arasında farklar bulunmaktadır. Hadisçiler bir hadislerle amel edilip edilmeyeceği noktasında sıhhatine bakarken, fukahâ her bir hadisi kendi şartları içinde değerlendirmiş ve sahihken amel etmeyip zayıfken amel ettikleri olabilmektedir. Altıntaş'ın tespitlerine göre *el-Hidâye*'de 24, *eş-Şerhu'l-kebîr*'de 28 ve her ikisinde birlikte geçen 4 rivâyet olmak üzere toplamda 56 senedsiz, zaafi şiddetli ya da merfûlaştırılmış rivâyet tespit edilmiştir. *el-Hidâye* yaklaşık 1085 haber içerirken, *eş-Şerhu'l-kebîr*'de 2743 haber olduğu hesaba katıldığında *el-Hidâye* aşırı zayıf ve uydurma rivâyet oranı 2.5 iken *eş-Şerhu'l-kebîr* için bu oran 1.1'dir. Bu durum, fıkıhta zaafi şiddetli rivâyetlerin kullanım oranının düşük olduğunu göstermektedir.¹¹⁹ Burada Fatma Betül Altıntaş'ın sadece zaafiyeti aşırı rivâyetleri araştırdığı unutulmamalıdır. Yani Altıntaş, fıkıhta delil olamayacak kadar zayıf hadis diye zayıf hadisleri ayırarak zaafi şiddetli, uydurma ve asılsız haberler üzerinden bir incelemede bulunmuştur. Kanaatimizce bu yaklaşım her ne kadar zaafi şiddetli, uydurma ve asılsız diye nitelenen haberler için bir fikir verse de fıkıhçıların kullandığı diğer zayıf haberler için fikir vermez. Zayıf hadisler arasında böyle bir ayırım yapılması da isabetli olmasa gerektir. Çünkü bu durumda açıkça fıkıhta bir nebze kadar zayıf hadislere onay verildiği de kabul edilmiş olmaktadır. Bunun ölçüsü de kişiden kişiye değişeceği için bu tez boyunca zikredilen sorunlar gündeme gelmektedir.

Ahmet Emin Seyhan, İslâm geleneğinde uydurma haber gerçeğinin insanlara anlatılmasının zorluğunu şu örneklerle ifade etmiştir. Konuştuğunuz bir kişiye tefsir kitaplarında, hatta meallerde hatalı bilgiler olduğunun söylenmesi durumunda, âyetlerin tefsirinde mevzû hadislerle, İsrâiliyat'a, Mesîhiyat'a ve Mecûsiyat'a atıflar yapıldığını, bu sebeple dikkatli olunup kitaplarda görülen her şeyin din kabul edilmesinin sakıncalı olduğu söylendiğinde tefsir düşmanı, selef düşmanı veya İslâm düşmanı olmakla suçlama

¹¹⁹ Fatma Betül Altıntaş, "Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fî Şiddetli Rivâyetler (El-Hidaye ve Eş-Şerhu'l-Kebir Örneği)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 215.

yapıldığını görmekteyiz. Yine benzer şekilde bütün hadis kitaplarına aynı seviyede güven duyulamayacağını, bu kitapların zayıf ve uydurma haber içerebileceğini, her hadisin tek tek araştırılmadan topluca hüküm verilemeyeceğini söylediğinizde peygamber düşmanı veya hadis inkârcısı olmakla itham edilebildiğini müşâhâde etmekteyiz. Seyhan’a göre bu suçlamaları yapan insanlar süfêha olarak tavsif edilebilirler.¹²⁰

Beyzâvî tefsirindeki uydurma haberler üzerine yapılan bir tezde ise müfessir, Eşarî kelamcısı ve Şâfiî fakihi Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), Zemahşerî (ö. 538/1144), Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570), Ebüssuûd (ö. 982/1574) ve Sa‘lebî (ö. 427/1035) gibi âlimlerin sûrelerin değerleriyle alakalı uydurma olduğu açıkça görülen rivâyetleri Kur’ân okumaya teşvik maksadıyla eserlerine aldıkları ifade edilmektedir. Yani bu âlimler yaptıklarının aslında Kur’ân’ın genel esas ve üslûbuyla uyuşmadığını görmezlikten gelmişlerdir. Beyzâvî’nin bu uydurma haberleri Zemahşerî’den alıp naklettiği görülmektedir. Beyzâvî ve Zemahşerî’nin tefsirleri üzerine yazılan tahric çalışmaları ise tez yazarı şöyle değerlendirmektedir: Zeylaî’nin (ö. 762/1360) *Keşşâf*’a, Abdurraûf el-Münâvî’nin (ö. 1031/1622) *Envâru’t-Tenzîl*’e tahrir eseri yazmaları, bu âlimlerin kabul edilemez hatalarını düzeltmeye yönelik bir çabadır. Hatta bu çalışmalar uydurma rivâyetleri eleştirmeden sahihmiş gibi rivâyet etmeye karşı bir tepkidir. Beyzâvî tefsirinde uydurma ya da az miktarda zayıf rivâyetlerin toplam sayısı, yüz onyedidir. Bu rivâyetlerin hiç uyarısız hadis diye aktarılması kesinlikle doğru değildir.¹²¹

“Sahte Haber Araştırmaları Bağlamında Mevzû Hadislerin Yayılması” adlı çalışmasında Nergis Karaaslan ve Hayati Yılmaz, her ne kadar mevzû hadislerin bir kısmı İslâm’a aykırı ve gülünç ifadeler içeriyor olsa da aralarında İslâmî ilkelere uygun mâkul ifadeler içeren haberlerin de olduğunu, bu haberleri uyduran kişiler kimi zaman sünnetin otoritesinden faydalanarak kendi siyasî görüşlerini desteklemek için kimi zaman da insanları ibadete teşvik etmek maksadıyla hadis uydurmuş olduklarını belirtmişlerdir. Ne amaçla olursa olsun masumca görünen bu faaliyetlerin olumsuz sonuçlara yol açacağını düşünmemişlerdir. Âlimler Hz. Muhammed’e atfedilen her sözü ilk dönemlerden beri araştırmışlar ve bazı kurallar geliştirilerek haberlerin doğruluğunu tespit etmek için

¹²⁰ Ahmet Emin Seyhan, “Anlamadan/Dinlemeden Hüküm Vermek ve Uydurma Hadisler”, *İslâmî Araştırmalar*, <https://www.İslamiarastirmalar.com/news-comment/anlamadan-dinlemeden-hukum-vermek-ve-uydurma-hadisler/> (Erişim Tarihi 23.01.2025)

¹²¹ Galip Akın, “Beyzâvî Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 106-107.

olağanüstü çaba harcamışlardır. Hadisin senedinin incelenmesiyle başlayan bu çaba, hadis tespit yöntemleri, cerh-tadil yöntemi ve mevzûat literatürünün oluşturulmasıyla devam etmiştir. Âlimler ayrıca mevzû hadisler konusunda metin tenkidıyla da mücadele etmişlerdir. Hadis olarak aktarılan her haber, öncelikle Kur’ân ve sünnete uygun olması, Arapça gramer ilkelerine uyması, lafzen ve mânen ölçülü olması, selim akla uygunluğu ve tarihî gerekçelerle uyuşması yönünden de incelenmiştir. İslâm âlimlerinin tüm bu çabalarının sonucunda mevzû hadisler tespit edilmiş, sahih hadisler ise müstakil eserlerde bir araya getirilip korunmuştur. Fakat maalesef tüm bu çabalara rağmen mevzû hadislerin halk arasında yayılması bütünüyle engellenememiştir. Patlıcan gibi yiyecekleri öven, Hz. Muaviye’yi yeren, Hz. Ali’yi öven, Mekke, Medine, Kazvin, Kudüs, Şam, Mısır, Yemen gibi şehirlerin faziletli oluşlarına dair, Arap olmayı ve Arapçayı yücelten, fakirliği öven ve az bir ibadete karşılık olarak aşırı mükâfatlar vadeden birçok haber halk arasında yaygınlaşmıştır. Bu tür haberlerin halk arasında yaygınlaşmasıyla bazı gruplar arasında siyasî düşünce dinin önüne geçmiş, mezhep taassubu yerleşmiş, aslı olmayan ve İsrâiliyat’a dayanan birçok haber halkın bilgi dağarcığında yer edinmiştir. Aynı zamanda bu rivâyetler Müslümanların hayatında pek çok yıkıma ve insanların İslâm’ı yanlış anlamasına sebep olmuştur. Dolayısıyla İslâm medeniyetindeki ahenk bozulmuştur.¹²²

Sonuç olarak pek çok âlim fukahânın zayıf, aşırı zayıf, uydurma ve asılsız haberleri delil olarak kullandıklarını tespit etmiştir. Bu noktada pek çok gerekçeler ileri sürülebilir. Fukahânın farklı metodolojileri olduğu, muhaddislerin zayıf dedikleri her habere zayıf demedikleri, kendi üstadlarına güvendikleri, doğrudan zayıf haberle değil aslında başka delillerle amel edip zayıf hadisleri tâli delil saydıkları, karinelerle desteklenmiş zayıf haberlere itibar ettikleri, ilgili konuda başka delil yoksa zayıf haberi reye tercih ettikleri, taabbudî konularda rey yerine zayıf haberle ameli yeğledikleri, zayıf haberlerin birbirini desteklemesiyle zaafıtan kurtuldukları, ümmetin telakkîbi’l-kabûl ettiği zayıf haberleri hüccet saydıkları, ihtiyata daha uygunsa zayıf hadisle amel ettikleri gibi pek çok gerekçe ileri sürülmektedir. Bunların her biri ayrı ayrı değerlendirilmeye muhtaçtır ve kanaatimizce çoğu, yapılan yanlış nasıl düzeltiriz, nasıl mâkul hale getiririz, ne gerekçe buluruz düşüncesiyle ortaya atılmış gerekçelerdir. Çünkü eserlerinde zayıf, aşırı zayıf, uydurma ve asılsız haberlere yer veren âlimler bu gerekçeleri

¹²² Nergis Karaaslan, Hayati Yılmaz, “Sahte Haber Araştırmaları Bağlamında Mevzû Hadislerin Yayılması”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2024): 262-263.

zikretmemektedir. Bunlar sonraki dönemlerde ortaya atılmış iddialardır. O halde pek çok âlimin de tespit ettiği üzere fıkıh kitaplarında pek çok merdûd haberin varlığı kabul edilmek durumundadır. Bunu makulleştirmek bundan sonra da yapılsın demekle aynıdır.

SONUÇ

Sünnet, İslâm dinin ikinci kaynağıdır. Sünnet'in tespit araçlarından biri de hadislerdir. Fıkıh, İslâm'ın en temel alanlarından biridir. İslâm hukuku diye de anılan fıkıh ilmi, taharetten ibâdâta, muâmelâtta ukubâta, Nikâhtan talâka, âlim satımından ribâyâ, vasiyetten mirasa hasılı insan hayatının başlangıcından bitimine kadar bireysel olsun toplumsal olsun pek çok aşamasını ele almaktadır. Fıkıh ilmine dair İslâm ulemâsı hacimli eserler vücuda getirmiş, farklı ekoller oluşturmuş ve bireysel ya da kollektif fetvalar vermiştir. İslâm hukuku, büyük oranda donuk, dogmatik, statik ve değişmez bir yapıya sahip değildir. Bilakis Allah Teâlâ son ve evrensel din olan İslâm'ın bütün yer ve zamanlarda geçerliliği olsun diye bilinçli olarak büyük kısmıyla içtihadla açık, zannîyyata mebnî, yorumlanabilir ve değişebilir bir hukuk sistemi öngörmüştür. Dolayısıyla İslâm hukuku geçmişte yaşamış, bugün de yaşayan ve gelecekte de yaşayacak bir hukuk sistemidir. O halde bu hukuk sisteminin temellerinin sağlam olması elzemdir. Çürük, zayıf, asılsız, uydurma temeller üzerine bina edilecek bir hukuk sisteminin asla iddia sahibi olamayacağı muhakkaktır.

Hadis-fıkıh ilişkisi İslâm ilâhiyatının en önemli konuları arasındadır. Bilinmektedirki İslâm fıkına rengini, tadını, kokusunu ve kıvamını veren en önemli delil sünnettir. Çünkü sünnet, Kur'ân'ın beyanıdır. Kur'ân yapısı itibariyle içerdiği ahkâm âyetleri sınırlı sayıdadır. Ayrıca bu âyetler çoğunlukla tefsire muhtaçtır. Bu amaçla nice Ahkâmü'l-Kur'ân tefsirleri te'lif edilmiştir. Hadisler sünnete delaletleri bakımından oldukça önemlidir. Muhaddisler hadislerin derlenmesi, usûlü, ilimleri, isnadı, ricâli gibi alanlarda devasa bir literatür oluşturmuşlardır. Bütün bu çabaların temel amacı güvenilir hadislerle güvenilmez olanları ayırmaktır. Bu çabalar anlamsız değildir ve anlamsızlaştırılmaz. Yani bunca isnada, ricâl edebiyatına, ilâli literatürüne ve usûl kitaplarına gereksiz hükmü verilemez. Hadislerin sahihi sakiminden ayrılmışsa, zayıf hadisler için nice ıstılahlar geliştirilmişse ve uydurmalar tespit edilmişse hâlâ bunların ulu orta nakledilmesi, uyarısız rivâyet edilmesi ve kendileriyle amel edilmesi uygun görülebilir mi?

Hadisler çok büyük oranda âhâd olup mütevâtir değildirler. Yani sübutları zannîdir. Bu bakımdan hadislerin delil olarak kullanılmadan evvel araştırılmaları ve sıhhat durumlarının tespiti gerekir. Aksi halde hem Hz. Peygamber'e ona ait olmayan bir

sözün nispet edilmesi hem de İslâm dinine ona ait olmayan bir hükmün sokulması tehlikesi ortaya çıkar. Sonuç olarak hadisler delil olarak kullanılacak ise mutlaka tenkide tabi tutulmak zorundadır. İslâm âlimleri makbul hadiste bulunması gereken kriterleri belirlemişlerdir. Her ne kadar birbirlerinden farklı kriterler de ileri sürmüş olsalar yine de asgarî düzeydeki kriterlerde ittifakları söz konusudur. O halde fıkıh alanında delil olarak ileri sürülecek rivâyetlerin asgarî düzeyde de olsa sıhhat şartlarını taşıması istenir.

İslâm âlimleri büyük oranda akaid, hukuk ve ahlak arasında önem ayırımı yapmışlardır. Akaidi o kadar önemli saymışlardır ki zannî delillerin bu alanda hüccet olamayacağını belirtmişlerdir. Bu itibarla haber-i vâhidlere dayanılarak itikat oluşturulmasına karşı çıkmıştır. Bununla birlikte özellikle ehl-i hadis ulemâsı bu anlayışa karşı çıkmış; sıhhati konusunda galip zan oluşturulan hadislerin akaid alanında da delil olabileceğini savunmuşlardır. Bu yaklaşımın kanaatimizce en temel sebebi şudur: Ehl-i hadis ulemâsı haber-i vâhid-mütevâtir ayırımını yaklaşık beşinci asırda kabul etmiş gibidir. Hatta yedinci asırda yazılan ve hadis usûlünün en değerli çalışmalarından biri kabul edilen *Mukaddimetü İbni's-Salâh* da bu kabulde yargılanmıştır. Dolayısıyla ehl-i hadis için haber-i vâhidmiş değilmiş hadisin bizatihi kendisi önem arz etmektedir. Ehl-i hadise göre ilim, hadistir, rivâyettir, rey mezmûmdur, sünnet vahiydir, hadis sünnettir. İslâm ulemâsı ittifakla hadislerin (zanniyyâtın) fıkıhta delil olabileceğini kabul etmiştir. Fakat burada da sıhhat şartı ileri sürülmüştür. Buna göre zayıf, aşırı zayıf, uydurma ve asılsız haberlerin fıkıhta asla yer almaması gerekmektedir. Ahlak alanında ise aşırı zayıf olmamak ve Hz. Peygamber'e ait olduğuna inanılmamak şartlarıyla zayıf haber rivâyetine müsamaha ile bakılabilmektedir. Fakat zayıf hadis rivâyetine yönelik bu müsamaha zamanla zayıf hadisle amele müsamaha gösterilmesine evrilmiştir. İfade edildiğine göre bunun sorumlusu büyük Şâfiî fakihi İmam Nevevî'dir (ö. 676/1277). Fakat bütün bu anlatılanlar teoriktir. Pratikte ne akaidde, ne fıkıhta, ne de ahlakta zayıf hatta uydurma hadislerden sakınılabilmiş değildir. Ne yazık ki İslâm ilâhiyatına ait bütün bu alanlara ait metinlerde zayıf, aşırı zayıf ve uydurmalarla karşılaşmak mümkündür.

İslâm âlimleri Müslümanları zayıf ve uydurma haberlerin zararlarından korumak amacıyla zayıf ve uydurma rivâyetlerin ancak zayıf ve uydurma olduklarının beyan edilmesi halinde nakledilebileceği kuralını getirmişlerdir. Aksi halde ilâhiyat literatüründe gördükleri her haberi sahih zanneden bilgisiz kimselerin aldanması söz konusu olacaktır. Ne yazık ki bu kurala da uyulduğu söylenememektedir. Çünkü ne akaid,

ne fıkıh, ne de ahlak eserlerinde kullanılan zayıf ve uydurma hadislerle alakalı uyarılara neredeyse hiç rastlanılamamaktadır. Hatta bizzat hadis eserlerinde dahi pek çok merdûd haber nakledilmekte de bunlara işaret edilmemektedir. Bütün bu müdevvenâtı bu gözle azıcık tarayan ve eserlerin tahriç içeren dipnotlarına biraz olsun göz gezdiren herkes bunu bütün berraklığıyla görecektir.

Sonuç olarak fıkıh ilminde zayıf ve uydurma hadisler kullanılamaz; kullanılmamalıdır. Böylesi hadislere uyarısız atıf yapılmamalıdır. Geçmişte ulemânın yaptığı hatalar tekrar edilmemelidir. Zayıf ve uydurma haberler fıkha güç katmaz bilakis fikhın güvenilirliğini zedeler. Genelde İslâm'ın ve özelde fikhın zayıf hadislere ve uydurmalara ihtiyacı yoktur. Allah Resûlü'ne bile bile yalan ya da yalan olması muhtemel söz nispet edilmesi ve bu yolla ulaşılan hükme şeriat, din, fıkıh ismi verilmesi kabul edilemez.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz Abdurrahman b. Muhammed. *Tahkîku'l-kavlbi'l-amel bi'l-hadisi'd-daîf*. Medine: İslâm Üniversitesi, ths.
- Abdulaziz b. Baz. “Zayıf Hadisle Amel Edilebilir mi?”. Erişim Tarihi 03.12.2024. <https://binbaz.org.sa/fatwas/2716>
- Acar, Yusuf. “Hanefî Fıkıh Kitaplarındaki Bazı Rivâyetlerin Hadis Açısından Problemleri”. *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2011): 219-248.
- Acar, Yusuf. “Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Süneni”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2014): 41-70.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *Cemheretü Makâlât*. Mektebetü Riyâd, 2005.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*. Dâr İbni'l-Cevzî, 1435.
- Akın, Galip. “Beyzâvî Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Aktepe, İshak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Aktepe, İshak Emin. *Hadis İlmine Giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Altıntaş, Fatma Betül. “Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fı Şiddetli Rivâyetler (El-Hidaye ve Eş-Şerhu'l-Kebir Örneği)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Altıntaş, Fatma Betül. “Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefîlerin İhticâca Elverişsiz Rivâyetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)”. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV*, Bursa, 2013: 999-1007.
- Asyûbî, Muhammed b. Ali. *Şerhu'l-Asyûbî ala Elfiyyeti's-Suyûtî*. Medine: Mektebetü'l-Guraba, 1993.
- Bağcı, Mehmet. “Zehebî'nin Telhîsü'l-Müstedrek'inin Değerlendirilmesi (Kitâbü Marifeti's-Sahâbe Örneği)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Cemâlüddîn el-Kâsımî. *Kavâidü't-tahdîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ths.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Mûsâ el-Kefevî. *el-Küllîyyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ths.
- Ebü'l-Hasen Ali et-Tebrîzî. *el-Kâfî fî ulûmi'l-hadîs*. Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 2008.
- Elbânî, Nâsiruddîn. *Sahîhü'l-Câmiî's-sağîr*. el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- Elbânî, Nâsiruddîn. *Sahîhü't-Terğîb ve't-terhîb*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000.
- Elbânî, Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daîfe ve'l-mevdûa*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1992.
- Emîr es-San'ânî. *Sübülü's-selâm şerhu Bulûğî'l-merâm*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1997.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri -el-Hidâye Örneği*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Ertaş, Hikmetullah. “Makbul Hadis”. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Institute of Social Sciences*, 12/1 (2021): 68-98.

- Erul, Bünyamin. “Hadis Literatüründe Nüzul-i İlsâ”. *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2014.
- Erul, Bünyamin. *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2024.
- Gürler, Kadir. “Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: TelakkîBi’l-Kabûl”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012): 5-28.
- Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.
- Hatîb el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ths.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Meâlimü’s-Sünen*. Halep: el-Matbaatü’l-İlmiyye, 1932.
- Irâkî, Zeynüddîn. *et-Tebşira ve’t-tezkira*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *el-Cerh ve’t-ta’dîl*. Beyrut: Dâru’l-Hyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *el-Merâsîl*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1397.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Tebyînü’l-acebbimâ verede fî şehri Receb*. Müessesetü Kurtuba, ths.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- İbn Müflih, Şemsüddîn el-Hanbelî. *el-Âdâbü’s-şer’iyye*. Âlemü’l-Kütüb, ths.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed. *Mecmû’u’l-fetâvâ*. Medine, 2004.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn. *Fethü’l-Kadîrî’l-âcizi’l-fakîr*. Dâru’l-Fikr, ths.
- İbnü’l-Mülakkin, Ebû Hafs el-Ensârî. *el-Mukni’ fî ulûmi’l-hadîs*. Suud: Dâr Fevvaz, 1413.
- İbnü’l-Mülakkin, Ebû Hafs el-Ensârî. *et-Tavzîh li şerhi’l-Câmi’i’s-sahîh*. Dîmeşk: Dâru’n-Nevâdir, 2008.
- İbnü’s-Salâh, eş-Şehrezûrî. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1986.
- Kahraman, Abdullah. “İslâm Hukukunun Aktüel Değeri Var mıdır?”. *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 46-63.
- Kahraman, Hüseyin. “Kelâmdaki Bilgi Teorisinin Hadis İlmi Üzerindeki Etkileri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1 (2005): 89-110.
- Karaaslan Nergis, Hayati Yılmaz. “Sahte Haber Araştırmaları Bağlamında Mevzû Hadislerin Yayılması”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (2024): 249-278.
- Karaman, Hayreddin. “Fıkıh”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:1-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kazan, Tahsin. “İbn Hacer’in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018): 709-727.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Zayıf Hadislerle Amel Meselesi”. Erişim Tarihi 19.11.2024. <https://www.İslâmtarihi.net/2017/05/zayf-hadislerle-amel-meselesi.html>
- Kırbaçoğlu, Hayri. *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

- Koçinkağ, Mansur. “İmâm Şâfi’ye Göre Fıkıh İlmi Açısından Hadisin İsnadının Sıhhati Yeterli midir?”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/21 (2018): 621-644.
- Korkmazgöz, Rıza. “Kelâm İlminde Haber-i Vâhidin Bilgi ve Delil Değeri”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/1 (2018): 225-258.
- Kozalı, Abdurrahim. “İslâm Hukukunun Aktüalizasyonu Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 36-45.
- Kur’ân-ı Kerîm
- Kurtubî, Ahmed b. Ömer. *el-Müfhim limâ eşkelemin Telhîsi Sahîhi Müslim*. Dimeşk: Dâr İbn Kesîr, 1996.
- Küçük, Meryem. “Tirmizi’nin Sünen’inde Elbani’nin Uydurma Olarak Nitelendirdiği Hadislerin Değerlendirilmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Leknevî, Abdulhay. *el-Ecvibetü’l-fâdıla*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2007.
- Mahmud Tahhan. *Teysiru mustalahi’l-hadis*. Mektebetü’l-Maarif, 2004.
- Muhammed Avvame. *İmamların Fikhî İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, çev. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989.
- Muhammed Ebû Şühbe. *el-Vasît fî ulûm ve mustalahi’l-hadis*. Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ths.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu’s-sahîh*. Kahire, 1955.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû’ şerhü’l-Mühezzeb*. Dâru’l-Fikr, ths.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîh Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1392.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *et-Takrîb ve’t-teysîr*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Fetâvâ en-Nevevî*. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1996.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Hulâsatu’l-ahkâm*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *İrşâdü tullâbi’l-hakâik*. Medine: Mektebetü’l-İmân, 1987.
- Özmen, Ramazan. “Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi”. *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/6 (2017): 1-15.
- Polat, Selahattin. “Zayıf Hadislerle Amel”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1983): 83-110.
- Râzî, Fahrüddîn. *Esâsü’t-takdîs*. Kâhire: Mektebetü’l Külliyyeti’l-Ezheriyye, 2001.
- Remlî, Şihâbüddîn. *er-Fetâva’r-Remlî*. el-Mektebetü’l-İslâmiyye, ths.
- Sahiron Syamsuddin. “Ebû Hanîfe’nin Âhâd Hadisi İslâm Hukukunun Bir Kaynağı Olarak Kullanması”, çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1-2 (Aralık 2003): 319-331.
- Salman, Yüksel. “Doğusu ve Tarihsel Gelişimi Bağlamında İslâm Hukukunda İhtilaf”. *Eskiye* 42 (Eylül/September 2020): 927-960.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed. *Bülğatü’s-sâlikli akrabi’l-mesâlik*. Mektebetü’l-Halebî, 1952.
- Serahsî, Şemsüleimme. *el-Mebsût*. Mısır: Matbaatü’s-Saâde, ths.
- Seyhan, Ahmet Emin. “Anlamadan/Dinlemeden Hüküm Vermek ve Uydurma Hadisler”. *İslâmî Araştırmalar*, Erişim Tarihi 23.01.2025. <https://www.>

- Subhî Sâlih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1986.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. Dâr Taybe, ths.
- Şihâbüddîn el-Huveyyî. *Aksa'l-emel*. Kuveyt, 2015.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn. *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009.
- Türker, Ömer. “Fıkıh Katmanlı Bir Disiplindir”. *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 64-73.
- Yaman, Ahmet. “Fıkıhın Güncellenmesi”. *Din ve Toplum Dergisi*, 6/3 (2024): 16-23.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber-i Vâhid”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 352-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Muhammet. “Uydurma Hadis Nüshaları ve “Nüshatü Nübeyt b. Şerî” İsimli Uydurma Hadis Nüshasından Nakledilen Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1, (2007): 1-26.
- Yusuf el-Karadâvî. *Keyfe neteâmelü maa's-sünne en-nebeviyye*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1999.
- Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivâyetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16-17 (1998-1999): 91-121.
- Yücel, Ahmet. “Mehdî İle İlgili Rivâyetlerin Bilgi Değeri”. *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri*, İstanbul: MÜİFAV Yayınları, 2014.
- Zehebî, Şemsüddîn. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Bedrüddîn. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Riyad: Advâu's-Selef, 1998.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Tuğba TEKİRDAĞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	